

НАШ УКРАЇНСЬКИЙ ДІМ

Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори

№ 2

Ніжин – 2015

Зміст

Українознавство

Тимошик М. Церква в житті українців.....	4
Демченко Н. Сутнісні ознаки та принципи формування змісту освіти гуманітарної школи в спадщині словесників Лівобережної України (друга половина XIX – початок XX століття).....	9

Наукові розвідки

Онищенко Н. Шістдесятництво в літературних та ідеологічно-політичних аспектах: Леся Коцюба.....	16
Коцюба О. Робота О. В. Марковича над збірником прислів'їв і приказок.....	18
Дмитренко Н. Поверненню не підлягає. Забудьте... ..	33
Костенко О. Я-герой у фантомному світі оповідань В. Винниченка.....	35
Стребкова І. Біблійні алюзії у творчості Тодося Осьмачки.....	42
Райбедюк Г. "Ні на йоту не погіршив суворою правдою життя": про Миколу Невидаїла та його чотирикнижжя....	52
Онищенко Н. З волею до дружби й співпраці.....	57
Бондар Н. Почесний попечитель Гімназії вищих наук у Ніжині граф Олександр Григорович Кушельов-Безбородько.....	62

Методичні матеріали

Драчук Л. Виховання ціннісних орієнтацій учнів на традиціях українського народу, відображених у творах Т. Шевченка	66
Лукач С. Розмовляємо й читаємо українською.....	75
Ролік Л. "Чим місто славиться моє?" Екскурсія до пам'ятника ніжинському огірку.....	83
Брюзгіна Г., Коробка В., Хоменко А. Роль навчально-художнього репертуару у співацькому розвитку майбутнього фахівця музичного виховання.....	88

Переклади, рецензії

Стребкова І. Колиска культури людства.....	112
Елізабет фон Ердман Микола Гоголь. Сила відсутнього. Божественна Літургія і їжа в "Мертвих душах" (Переклад Роліка А.).....	114

Науково-популярний часопис для
вчителів України та діаспори
"Наш український дім"
№ 2, 2015 рік.

Свідectво про державну
реєстрацію
друкованого засобу масової
інформації
від 06.03.2007 р.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Ніжинського
державного університету
імені Миколи Гоголя.
Протокол № 4 від 10.12.2015 р.

Засновник:

Центр гуманітарної співпраці з
українською діаспорою
Ніжинського державного
університету
імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Україна).

Склад редакції:

Бойко О. Д.,
докт. політ. наук, проф.;
Мельничук О. В.,
докт. фіз.-мат. наук, проф.;
Астаф'єв О. Г.,
докт. філол. наук, проф.;
Михед П. В.,
докт. філол. наук, проф.;
Онищенко Н. П.,
член Нац. спілки журн. України;
Самойленко Г. В.,
докт. філол. наук, проф.;
Сидоренко В. О.,
канд. філол. наук, доц.;
Стребкова І. О.,
директор Центру;
Овдієнко О. І.,
фахівець Центру

Верстка, макетування:

Овдієнко О. І.,
Косяк В. М.

Літературний редактор:

Лісовець О. М.

Коректор:

Конівненко А. М.

Шановні добродіі!

Часопис, який Ви тримаєте в руках, є науково-популярним виданням, що може бути цікавим не тільки учителям-практикам, а й усім, хто причетний до вивчення та викладання української мови, літератури, історії, культури в Україні та поза її межами.

На нашу думку, на сьогодні вже назріла потреба в такого типу періодичних виданнях, оскільки вони надають можливість обмінюватися думками, ділитися досвідом і фахівцям із діаспори, які довгий час були відірвані від України, проте завжди переймалися проблемами українознавства.

Публікації, які представлені в нашому часописі, охоплюють доволі цікаве коло питань, актуальних і водночас проблемних: наукові розвідки, методичні матеріали для шкільництва, поетичні, прозові та драматичні твори й переклади сучасних маловідомих авторів. Маємо надію, що в нашому журналі Ви знайдете відповіді на свої запитання та зможете використати його у своїй практичній діяльності, пропагуючи ідею українства.

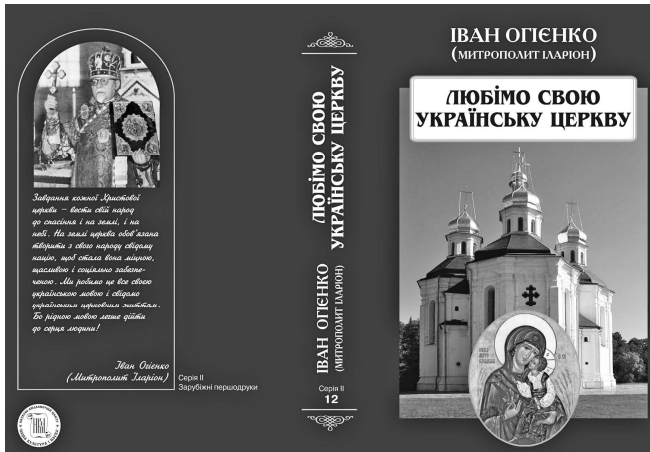
Будемо щиро вдячні за співпрацю з нами, за надіслані матеріали для публікації, за висловлені побажання та пропозиції щодо роботи редакції.

З повагою, редакційна колегія

Микола Тимошик

ЦЕРКВА В ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ

До виходу в світ книги митрополита Іларіона (Івана Огієнка)
"Любімо свою Українську церкву"*

У київському видавництві "Наша культура і наука" побачила світ книга Івана Огієнка (митрополита Іларіона) "Любімо свою Українську церкву". Вона стала 18 томом серії "Запізніле вороття", який упродовж останніх 15 років здійснює це видавництво спільно з Фундацією імені митрополита Іларіона (Огієнка). Особливість нового випуску серії в тому, що жодна з праць, із яких складається збірка, в Україні досі не була опублікована.

Читачеві материкової України вже відомі фундаментальні Огієнкові праці, присвячені нерозв'язаному ще й досі в Україні церковному питанню. В попередніх випусках бібліотечної серії "Запізніле

вороття" вже побачили світ "Українська церква", "Українська культура", "Українська церква за час Руїни", "Свята Почаївська лавра", "Історія українського друкарства".

Проте значний масив спадщини ученого-богослова з окресленої теми все ще залишається невідомим українському загалу. Йдеться про твори так званих малих жанрів. Це зазвичай невеликі за обсягом тексти, що публікувалися на шпальтах канадських україномовних періодичних часописів "Слово Істини", "Наша культура", "Віра і Культура" чи виходили в світ окремими брошурами в Польщі та Канаді. За жанрами вони більше підходять до наукових розвідок щодо конкретного поняття чи явища, науково-популярних статей, нарисів, проповідей, послань.

Ці специфічні твори, що загалом тематично охоплюють найрізноманітніші грані покликання, буття й майбутнього Української православної церкви як на рідній землі українців, так і в розсіянні суцях, умовно можна об'єднати в три групи.

До першої групи віднесемо науково-популярні нариси пізнавального чи методично-рекомендаційного характеру.

До другої – наукові розвідки чи популярні нариси щодо окремих фактів чи подій української церковної минувшини, які не були достатньо висвітлені, а то й зовсім опущені в попередніх фундаментальних дослідженнях; це також історичні нариси чи проповіді щодо тлумачення окремих догматів чи передань церкви.

Третю групу склали перекладені, упорядковані й рекомендовані для щоденного вжитку популярні серед православних вірян молитовники-хрестоматії.

Коротко проаналізуємо головні твори, вміщені в цій унікальній збірці.

Про любов до своєї Української церкви

Праця "Любімо свою Українську церкву", що послужила назвою всій збірці, багато в чому є програмною. Змістову домінанту тут визначає ось така теза: "Українська православна церква – жива душа українського народу, це правдиве його серце. Українська православна церква й Україна – це одне спільне ціле".

Охарактеризувавши Українську церкву як апостольську, первозванну, довівши на конкретних історичних фактах, що Святий Андрій таки дійшов вгору по Дніпру до Києва та на його високих горах поставив хрест вселенської віри, автор наголошує на глибокій укоріненості церкви в історію України. Він нагадує читачеві, що з цієї вірою стверджували давньоукраїнську державу Володимир Великий, Ярослав

* Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Любімо свою Українську церкву // Огієнко Іван (митрополит Іларіон) упор., авт. передм. і приміт. М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2015. – 432 с.

Мудрий та інші патріотичні й мужні київські князі. З цієї вірою йшли захищати українські землі славні козацькі гетьмани та ватажки козацьких загонів.

Любити Українську церкву, за Огієнком, кожен українець має й за правдиву живу невмирущу славу – численний хор українських святих-мучеників (перші з них – Антоній і Феодосій Печерські, Дмитро Туптало, Арсеній Мацієвич), і за створення її кращими представниками високої культури, захист і ствердження рідної мови народу, його традицій та обрядів.

На завершення ознайомлення з цією працею, що відзначається високим публіцистичним стилем та глибокою аргументованістю викладених окремими тезами посилань, читач мимоволі приходять до висновку, що своє основне завдання – творити зі свого народу свідому націю, щоб вона була міцною, щасливою і соціально забезпеченою – Українська церква прагнула достойно виконувати навіть у найскладніші часи свого поступу.

Чому маємо хвалити Бога українською мовою

Спеціально до теми мови богослужінь в українських церквах автор звертався кілька разів.

Так, одним із перших розпоряджень міністра ісповідань уряду УНР І. Огієнка у вересні 1919 року був документ, за яким всі богослужби та проповіді в церквах рекомендувалося проводити українською мовою. В Тарнові 1921 року під маркою видавництва "Українська Автокефальна православна церква" Огієнко видає на цю тему дві брошури – "Мова українська вже була мовою церкви" та "Українська мова як мова Богослужбова". Мовну тему порушує 1940 року в Холмі, видаючи окрему проповідь. І, насамкінець, завершує задумане в Канаді наприкінці 50-х років минулого століття.

То був особливо складний період у житті митрополита Іларіона. Окрім неодноразових спроб компрометації, що здійснювалися зі сторінок різних канадських та американських друкованих видань, усе більшу активність проявляли ініціатори змін щодо реорганізації тамтешньої Української православної церкви. В умовах посилення асиміляційних процесів на сторінки україномовної діаспорної періодики вихлюпнулася дискусія з приводу доцільності створення позанаціональної церкви, запровадження в національних церквах служби Божої однією мовою, звичайно ж, англійською.

Показовим у цьому плані є лист від одного з таких "гарячих голів" Григорія Капрала з провінції Альберта. Варто процитувати витяг із листа-відповіді митрополита Іларіона, звернувши увагу на незмінний за будь-яких обставин толерантний і доброзичливий тон спілкування з невідомим автором: "Сердечно дякую за Вашого листа, якого вчора одержав. Я не поділяю Ваших думок, але знаю й таку ідеологію, як Ваша. Для українців, як окремої нації, вона шкідлива. На жаль, я не можу багато писати Вам, бо я ще не видужав, ще сил не маю по операції. Христос багато навчав любити перше Ізраїля, себто свою націю, але виразно писав про "чудо мов". Ми вже всі в Канаді зденаціоналізувалися б, коли б зовсім забули свою рідну мову".

Активізація руху за створення позанаціональної церкви і запровадження для цього однієї мови по-справжньому тривожила митрополита. І зі сторінок своїх попередніх книжкових видань, і в проповідях, і у виступах на сторінках "Віри й Культури" він не переставав закликати своїх земляків завжди пам'ятати своє українське коріння, оберігати душу народу – рідну мову. Адже, переконливо твердив він, коли в нашій Українській церкві ми заступимо українську мову якоюсь іншою, то наша церква своєю істотою, своєю душею перестане бути українською. І ми самі перестанемо бути українцями. З іншого боку, без української мови наша церква помалу стратить свою віковічну Віру, і ми в другому чи в третьому поколінні пристанемо до віри свого оточення... Не випадково у своїй емоційній і переконливій праці "Навчаймо дітей своїх української мови" автор підводить читача до безспірного висновку: "Це історичний закон: утрата своєї національної мови помалу веде до утрати своєї Віри й своєї нації".

Домінантою твору "Хвалімо Бога українською мовою" стала теза про те, що йдеться не про українізацію нашої церкви, а про її розмосковення, оскільки українська мова, як богослужбова, була присутньою в церкві цілі віки.

Про те, як поводитися в Божому храмі

Особливо популярною серед українців Канади виявилася праця митрополита Іларіона "Як поводитися в Божому храмі", яку автор назвав підручною книжкою для української молоді та для широкого громадянства.

Зазвичай, приходити до храму є давньою традицією українців. Однак далеко не кожен, хто вперше переступає поріг цього особливого Божого дому чи відвідує його час від часу, чітко розуміє все те, що відбувається і під час богослужб, і під час індивідуального перебування там. Що означають зображення на іконостасі та по всій церкві; як і куди ставити свічки; які слова молитви промовляти; коли і як хреститися,

причащатися, сповідатися; що означає сповідь і причастя та для чого вони потрібні людині; як себе поводити, переступивши поріг церкви? Відповіді на ці та інші питання кожен знаходить у різний час і по-своєму.

Більшість же прихожан потребують якогось своєрідного путівника до храму – такого, в якому популярно й доступно, захоплено й переконливо викладається подібна проблематика. Як колишньому лекторові й цікавому оповідачеві авторові досить добре вдався цей задум. Після прочитання викладеного на 70 сторінках матеріалу, храм і все те сакральне, що є в ньому, стає для людини ближчим, ріднішим, а її перебування в цьому місці – впевненішим і усвідомленішим.

Вперше книгу під таким заголовком надруковано у Вінніпезі 1955 року коштом Української православної церкви в Канаді. Особливістю видання є те, що ілюстративним матеріалом тут уперше послужили 15 фрагментів розписів митця М. Дмитренка у спорудженому коштом українських емігрантів Українському православному кафедральному соборі Св. Володимира в Торонто. Таким чином, зображальний ряд помітно доповнив текст, сюжети глибше "засвоювалися" читачами.

Про зміст Літургії

Поява в світ практичного посібника священикам *"Як правити святу літургію"* викликана об'єктивними чинниками. Після Другої світової війни в Канаді опинилася нова хвиля українських емігрантів – вихідців із Наддніпрянської України, з-поміж яких були й священики. Вони привнесли немало нових елементів у порядок відправлення богослужб, особливо в церковний спів. Якщо до цього додати, що на еміграції віддавна в церковному співі існували свої особливості в церквах, заснованих, скажімо, вихідцями з Буковини, Галичини, Волині, то таке різноманіття ставало все відчутнішим.

Шануючи привнесені до богослужб народні звичаї з різних місцевостей Старого Краю, митрополит Іларіон все ж прагнув, щоб такі обрядові та церковні розбіжності не були настільки разючими, аби мали посіяти непорозуміння між вірянами. Йшлося про вироблення практичних порад священиками, які б носили рекомендаційний характер і сприяли єднанню усіх присутніх у храмах під час проведення богослужб.

Зрештою, написання такого посібника не було нововведенням митрополита Іларіона. Він просто відновив призабуту від XVII століття традицію, започатковану києво-печерським ченцем Євфимієм. Той за вказівкою свого наставника, вченого-ієромонаха Єпіфанія Славинецького, склав *"Ізвістіє Учительне"*. Його згодом, після набуття популярності серед священиків, стали вміщувати наприкінці Служебників чи не всі друкарі богослужбових книг.

Девізом до цього практичного порадики можуть слугувати ось ці слова автора: *"Шануймо звичаї кожної землі, але йдімо до єдності!"*

Про іконостас західний і український

Історичний нарис *"Іконостас"* складається із двох розділів: у першому автор досліджує історію іконостасу, в другому акцентує увагу на ідеології цього явища.

Чи не вперше в історичній літературі автор детально з'ясував особливості формування іконостасу в українських церквах, його особливості від інших християнських церков. Так, на відміну від греків, які привнесли в Україну таку внутрішню архітектурну складову храму як передвітарну перегороду із формуванням на ній певного ряду найважливіших ікон, український іконостас на наших теренах формувався і стверджувався за іншим порядком. Йдеться про багаторядні іконостаси, в яких переконливо і яскраво показана глядачеві *"вся історія боговідкриття і спасіння людства"*. На пишних українських іконостасах зустрічаємо п'ять, шість, а то й сім рядів ікон, які за красою своєю важко піддаються звичайному опису.

Це перша публікація праці в книжковому варіанті. Досі в Канаді була лише її журнальна версія.

Нове про церкву під монголами

Таким же відкриттям для українського читача має стати й історична розвідка *"Церква під монголами"*. Перед читачем постає калейдоскоп маловідомих, а то й зовсім незнаних, фактів з історії тієї драматичної і багато в чому визначальної для подальшого поступу України доби. Сутність монголів і татар, хроніка руйнування ними стародавньої України, випадки нищення завойовниками-іновірцями православних церков, ставлення монголів до православної церкви та духовенства.

Деякі розділи цієї праці можуть розвіяти усталені в радянській історіографії цього питання стереотипи щодо того, нібито монгольські хани були нетерпимими до православної віри та духовенства. Як впливає з цієї праці, навпаки, *"вони не займали нашої віри православної, а прав нашого духовенства не порушували"*. Більше того, аби оборонити церкву від різних нечестивих урядників та збирачів часом необґрунтованої данини, хани запровадили видачу своєрідних охоронних грамот, що звалися ярликами, за якими перераховувалися привілеї і права українським церквам і духовенству. Більшість фактів підтверджуються цитуваннями з малодоступних для дослідників документів.

Цінною в цій праці є й інформація про двох київських церковних ієрархів за монгольщини – митрополитів Йосипа та Кирила II.

Цей твір автор написав ще 1941 року в охопленому війною Холмі. Рукопис дивом зберігся: після поневірянь митрополита кількома країнами Європи був перевезений до Канади. З невідомих причин автор ніколи не повертався до цього рукопису й не прагнув за життя опублікувати бодай у своїх журналах, як це він зазвичай робив із своїми незакінченими начерками чи задумами, розпочатими в Європі.

Як Москва взяла під свою владу церкву Українську

Тему підпорядкування Москвою Української церкви під свій контроль, здійсненого у несправедливий і неканонічний спосіб, митрополит Іларіон вважав особливо актуальною. Тому у різний спосіб і в різних місцях оприлюднював раніше написані тексти із цієї проблематики. Праця "Як Москва взяла під свою владу церкву Українську" – із цього розряду. Вперше вона з'явилася у світ у Тарнові (Польща) 1921 року під маркою створеного тодішнім міністром віровизнань УНР І. Огієнком благодійного видавництва "Українська автокефальна православна церква". У цьому ж видавництві ця праця побачила світ і наступного, 1922 року, але з іншою назвою – "Приєднання церкви Української до Московської в 1686 р." Текст обох видань ідентичний.

Головна ідея твору закладена ось у цих словах: "Церква наша завше вважала себе вищою од церкви Московської, бо митрополія Київська була першою, де постав світ віри Христової; духовенство наше своєю освітою завше було незмірно вищим од духовенства московського і тому вважало себе "освіченішим Москви".

Описана хроніка реалізації наміру Москви прибрати до своїх рук Українську церкву, фактично викупивши її в Константинопольського патріарха незабаром після укладання союзу з Богданом Хмельницьким 1654 року за "три сорока соболів і двісті червоних", є досить показовою. Хоча б у тому контексті, що наступні гетьмани та українські політики упродовж століть не могли винести із тієї історії правдивих уроків. І лише неоголошена російською верхівкою 2014 року справжня війна проти українського народу змогла остудити голови багатьом прихильникам подальшого поширення ідеї "руського міра", що стало реальною загрозою існування України як самостійної незалежної держави.

Перше звернення до Царгорода писав Іван Огієнко

Ще на один маловідомий історичний факт – звернення тодішнього міністра віровизнань уряду УНР в екзилі Івана Огієнка до Царгородського патріарха – проливає світло перша публікація в Україні цього рідкісного тексту – "Прохання до Царгородського патріарха благословити Українську автокефальну церкву".

Поява цього документа спонукана прийняттям 7 жовтня 1919 р. Директорією УНР Декрету, яким на законодавчому рівні проголошувалася автокефалія Української церкви. І. Огієнко як ініціатор прийняття цього декрету разом із міністром закордонних справ А. Ніковським були уповноважені урядом повідомити про це тодішнього Царгородського патріарха.

Сліди тексту, вперше оприлюдненого 1921 року в Тарнові, на певний час загубилися в архівах автора. Лише 1956 року його передруковує, з таким же заголовком, як і в оригіналі, редакція канадського українськомовного ілюстрованого календаря "Рідна Нива", що упродовж багатьох років виходив у Вінніпезі. Публікації документа (сам текст прохання до очільника Вселенської церкви від імені уряду Української Народної Республіки та звернення до Царгородського патріарха тодішнього міністра віровизнань Івана Огієнка) передував редакційний коментар. Коротко виклавши історію питання, редакція "Рідної Ниви" так оцінює неканонічний акт передачі у 1686 році Української церкви у підпорядкування Московському патріархату: "Над Українською церквою Царгородський патріархат був зверхником аж до 1689 р. А в тому, власне, році Царгородський патріарх Діонісій погодився зректися своєї зверхності в користь Московської церкви. Він нашу церкву передав Москві. Видно, що спонукали його до цього якісь особисті вигоди... Москва стала на тому становищі, що Українська церква передана під її залежність (юрисдикцію) "законним" (канонічним) шляхом. І на тому становищі стоїть вона і досі. Бо не хоче випустити з неволі нашу церкву".

Ініціатори оприлюднення цього рідкісного архівного документа розраховували на формування нової хвилі зацікавлень світової спільноти до тісно затягнутого Кремлівською владою у твердий вузол "українського питання", чергова нагода розв'язання якого виникла після смерті Сталіна. Тому такою рішучістю сповнений фінал коментаря до цієї публікації: "Залишається нам єдиний вхід: не оглядаючись на канони, самим звільнитися з неволі, самим визнати себе незалежними".

Про уроки української Холмщини

Незвична видавнича доля і в розвідці "Окривавлена Холмщина". За її написання автор взявся незабаром після трагічних подій на Холмщині в березні 1944 року. З початком 1944 року польський уряд робить ще одну спробу знищення українського православ'я. Сьогодні нічим не можна виправити той справж-

ній терор, що чинився озброєними польськими загонами проти беззахисних українських вірян. Так, лише протягом двох тижнів березня 1944 року в одному Губешівському повіті в результаті такого кривавого погрому загинуло понад дві тисячі православних. А за період з 1942 до 1944 року на Холмщині було вбито у міжконфесійному конфлікті близько п'яти тисяч українців.

За гарячими слідами автор мав намір написати хроніку тих подій, безпосереднім свідком і учасником яких він був, під заголовком "На Голготі – Українська православна церква на Холмщині під німцями: Спогади 1939–1945". Однак не встиг. Уривок цього твору із нейтральним заголовком "Послання" він уміщує до свого збірника архіпастирських послань за 1940–1944 роки під назвою "Слово Істини". Збірник виходить у світ у Холмі 1944 року, однак без цього твору. Німецька цензура вилучила зі збірника саме цей текст і конфіскувала його.

За свідченням колишнього декана богословського факультету Колегії Святого Андрія, учня митрополита Іларіона Степана Ярмуся, чорновий варіант цього послання митрополиту вдалося вивезти з Польщі до Канади. Вперше воно з'являється друком у збірці митрополита Іларіона "Мої проповіді", що побачила світ по смерті автора – в 1973 році у Вінніпезі накладом тамтешнього Інституту дослідів Волині.

Майже через 40 літ цю працю передруковує в двох числах за березень 2002 року редакція канадської газети "Вісник-Herald", надавши їй назву "Окривавлена Холмщина". Ця публікація приурочувалася двом пам'ятним датам – 65-річчю драматичних подій на Холмщині та 30-річчю упокоєння митрополита Іларіона.

Про найголовніші християнські молитви

Вперше читачеві пропонуються фактично невідомі в Україні історичні розвідки, присвячені з'ясуванню історії двох найголовніших християнських молитов, які нині в храмах Української церкви промовляються вголос під час кожної літургії усіма учасниками відправи, – "Отче наш" і "Символ Віри".

Основою написання розвідки "*Отче наш: історія молитви Господньої*" став виступ автора – декана Колегії Св. Андрія при Манітобському університеті митрополита Іларіона – перед майбутніми українськими священиками і богословами на академічному зібранні з нагоди завершення навчального семестру 28 травня 1957 року.

До цієї теми митрополит Іларіон звернувся ще у Варшаві. В 71 числі своєї "Рідної Мови" за 1938 рік він умістив ґрунтовну статтю "Спокушати – соблазнати". Автор продовжував студії означеної проблеми після переїзду в Канаду. У 8 числі за 1949 рік заснованого митрополитом Іларіоном журналу "Слово Істини" з'являється стаття "І не введи нас во іскушеніє" – як продовження історії молитви "Отче наш". У доповненому й переробленому вигляді повністю текст цієї розвідки друкувався з продовженням на сторінках журналу "Віра й Культура" (числа 46–47, 49–52).

З'ясувавши на початку загальні відомості про Молитву Господню, автор розпочинає до порівняльний аналіз тих грецьких і латинських понять, які склали основу молитви. Такими, що викликали найбільше різночитань у перекладах іншими мовами, зокрема й української, виявилися два: "хліб насущний" – "хліб щоденний" і "спокуса" – "спроба". В результаті властивого цьому авторів аргументованому та логічно вмотивованому викладу автор цієї науково-популярної розвідки приходить до висновку, що науково правильними в перекладі з грецького оригіналу за його православною формою є вживання в цих двох парах різночитань поняття "*хліб наш насущний*" та "*і не введи нас на спробу*".

Цінним із пізнавального боку є доступне богословське тлумачення автора кожного із чотирьох прохань цієї молитви до Бога: дати хліба насущного, відпустити борги, не ввести на спробу, визволити від лукавого.

Зі сторінок ще однієї науково-популярної розвідки "*Наш Символ Віри: його постанови й історія*" читач довідується про драматичні колізії виникнення та побутування основного постулату християнства Символу Віри. Йдеться, зокрема, про прийняття його константинопольського варіанта на II Вселенському соборі 381 року, палких суперечок і справжніх боїв за зміни тексту на наступних Вселенських соборах та остаточне ствердження в тому варіанті молитви, якою вона прийшла до наших днів.

Що в "Українському православному молитовнику"?

В українському перекладі і з благословення митрополита Іларіона "Український православний молитовник", який уперше приходить до України, в Канаді витримав більше десяти перевидань.

Як відомо, книжечки з такою назвою періодично видавалися для вірян-українців і в США за благословення митрополита Мстислава. За структурою і змістовим наповненням ці два молитовники дещо відрізняються. Зосібно, передмовами, переліком релігійних пісень та українських колядок і щедрівок. У канадському виданні замість передмови вміщено пораду митрополита Іларіона "Як треба хреститися", а післямовою виступає його праця "Як поводитися в Божому храмі". Передмовою ж для американського ви-

дання є проповідь митрополита Мстислава "Молитва в житті християнина". Сталими в цих молитовниках є перелік і зміст молитов (молитви ранні, денні, різні) та текст Божественної літургії Св. Іоанна Золотоустого.

Обидва видання закінчуються духовним гімном українців "Боже Великий Єдиний". Виконанням саме цього твору всіма прихожанами, як відомо, віддавна закінчувалася кожна богослужба в усіх православних церквах зарубіжного українства. В УПЦ Київського патріархату ця традиція започаткована нещодавно.

Молитовник для молоді

Очоливши 1951 року найбільшу на американському континенті українську православну громаду, митрополит Іларіон від початку звернув пильну увагу на майбутнє цієї церкви – молодь. Окрім традиційних для православних українців діаспори молитовників, які періодично видавала консисторія УГКЦ у Канаді, першоієрарх цієї церкви вирішив підготувати для цієї категорії співгромадян окреме видання, що пізніше отримало назву "Приятель дітей" з підзаголовком "Молитовник для української молоді".

Епіграфом для видання послужили слова Ісуса Христа, записані євангелістом Марком: "Дайте дітям приходити до мене..., бо таких царство Боже".

Зазвичай, основою подібних молитовників слугують короткі тексти найбільш уживаних у християнському світі молитов – ранішніх, денних, вечірніх, а також і текст найпоширенішої в церквах служби Божої у викладі Івана Золотоустого. Однак видання, адресоване юним читачам, потребувало й інших текстів, які б у доступній цікавій формі роз'яснювали низку специфічних постулатів із життя церкви та поведінки людини, яка переступає поріг храму. Так з'являється розділ "Що повинен знати кожний православний українець", у якому доступно викладено про заповіді Божі й церковні, про святі таїнства, Божі й моральні чесноти – такі як віра, надія, любов, мудрість, справедливість, мужність, стриманість.

Перед молодістю людиною постає чіткий перелік справ тілесного і душевного милосердя, головних гріхів, яких не має допускати християнин. У невеликому за обсягом розділі подаються головні відомості про церкву – її сутність, специфіку різних богослужб. Окремо розповідається про сповідь – її сутність, порядок підготовки до неї та основні етапи вірянина на шляху до духовного й тілесного очищення.

Досить повним і різноманітним подано розділ "Колядки й пісні". Тут уміщені і добре відомі українські народні пісні (скажімо, "Нова радість стала", "Небо і земля нині торжествують"), і маловідомі поезії самого автора на релігійну тематику.

... Живою душею народу постає перед читачем Українська церква із цих фактично невідомих досі на Батьківщині автора його текстів. Тексти ці пережили непросту видавничу долю в часі і просторі задовго до того, як уперше потрапити на материкову Україну. Уречевлений на сторінках цього видання переконливий голос великого українця, що свою житейську Голгофу завершив далеко на чужині, закликає кожного з нас любити в Україні ту церкву, яка творить зі свого народу свідому націю.

Наталія Демченко

СУТІСНІ ОЗНАКИ ТА ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ОСВІТИ ГУМАНІТАРНОЇ ШКОЛИ В СПАДЩИНІ СЛОВЕСНИКІВ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (друга половина XIX – початок XX століття)

Характерною особливістю розвитку вітчизняної педагогічної науки другої половини XIX – початку XX століття була актуалізація проблем теорії змісту освіти. Е. Днепров зазначав, що вона обумовлювалася соціальними причинами, потребами розвитку вітчизняної школи, розширенням сфери освіти, прогресом науки, а також логікою розвитку самої педагогічної теорії.

Загальновідомо, що основою для відбору змісту шкільної освіти є загальні принципи, що визначають підхід до її конструювання, і критерії, які визначають конкретне наповнення змісту навчального матеріалу в освітніх дисциплінах.

У другій половині XIX – на початку XX століття більшість славистів Лівобережної України, звертаючись до проблеми змісту освіти, у тій чи іншій формі визначали вимоги до відбору навчального матеріалу та принципи побудови змісту освіти. Окремі вимоги, сформульовані цими педагогами, повністю відповідають сучасним принципам і критеріям відбору змісту освіти, визначеним В. Краєвським, Н. Мойсеюк, І. Подласим.

Як справедливо наголошує Н. Мойсеюк, на сучасному етапі розвитку педагогічної науки формування змісту шкільної освіти, зокрема і гуманітарної, залежить від низки вимог. Вона переконана, що у визначенні змісту освіти провідну роль відіграють мета й завдання, які ставить суспільство перед школою, його гуманістична спрямованість, науковість, послідовність та доступність, взаємозв'язок між окремими навчальними предметами, зв'язок із життям, відповідність віковим можливостям, рівню підготовки учнів, підтримка світового стандарту [6, 116–118].

Аналіз теоретичної спадщини славистів Лівобережної України другої половини XIX – початку XX століття дає підстави стверджувати, що проблема визначення загальних принципів формування змісту освіти, зокрема гуманітарної школи, займала важливе місце в педагогічних поглядах І. Белоруссова, А. Будиловича, П. Заболоцького, О. Кониського, М. Лавровського, В. Науменка, М. Скворцова, А. Степовича.

Дискусії, що велися в освітянському середовищі навколо питань зміни підходів до визначення змісту освіти й самого змісту, критеріїв його добору, структурування та конкретного наповнення, свідчили як про гостроту й актуальність, так і про складність та неоднозначність проблеми.

Наприклад, магістр римської словесності А. Брок, формулюючи принципи формування змісту освіти класичної гімназії, вважав, що кожен із них повинен обумовлювати такий навчальний матеріал, такий зміст, який максимально сприяв би забезпеченню досягнення мети і завдань, що висувалися вітчизняною державою та суспільством перед народною школою. Він визначав такі загальні принципи формування змісту освіти середньої школи другої половини XIX – початку XX століття: а) в центрі школи повинен знаходитися один головний, домінуючий навчальний предмет, який сконцентрує навколо себе інші дисципліни і визначить основну мету навчального закладу; б) головна навчальна дисципліна повинна якомога повніше передавати молоді гуманітарну ідею у формі, яку та зможе сприйняти, тобто зміст освіти повинен передбачати оптимально доступну логіку і форму розгортання основних знань при викладенні навчального матеріалу; в) грецька культура й природознавство – це ті два предмети, які більш за все наближаються до ідеалу головного предмета шкільної освіти [1].

Педагог визначав також окремі принципи формування змісту освіти класичної гімназії кінця XIX століття: а) зміст освіти класичної гімназії повинен мати освітнє значення; б) зміст освіти класичної гімназії має обов'язково передбачати основи таких наук, як рідна мова і вітчизняна словесність, історія, фізико-математична група та природознавство (до основ наук учений відносив сукупність головних понять і положень цих дисциплін, які необхідні для розвитку дитини); в) в основах наук, що викладаються в класичній гімназії, слід вказати провідні напрямки практичного використання теоретичного знання; г) навчальний матеріал, який викладається, повинен мати розвивальний характер [1].

Вітчизняні педагоги, слависти Лівобережної України другої половини XIX – початку XX століття особливу увагу приділяли *принципу народності*. Вони наголошували на необхідності врахування принципу народності у вітчизняній школі й зазначали, що природні задатки дитини, її здібності мають змогу повною мірою розвиватись лише на національному ґрунті. Принцип народності вчені вбачали в наповненні навчально-виховного процесу національним змістом, в основу якого має бути покладене ознайомлення учнів з культурою, історією, традиціями, звичаями рідного народу, усвідомлення національної гідності, гордості за свою землю і свій народ, а також поважне ставлення до культури інших народів.

До розкриття впровадження принципу народності у вітчизняну школу слависти Лівобережної України підходили по-різному. Так, В. Науменко вбачав реалізацію принципу народності у вивченні та дослідженні народної філософії, головним чином, через вивчення словесності свого народу. Відповідно вивчення рідної мови в середньому, зокрема гуманітарному, навчальному закладі має як суто практичну мету, оскільки дитина здобуває засіб для висловлення своєї думки (комунікативна функція мови), так і наукову – пізнання думки народу, яка виявляється в його мові, оскільки історико-культурна роль мови полягає в збереженні всього того, що виробила нація за всю свою історію в духовній сфері – національної самосвідомості, культури, історії [7]. Таким чином, граматична будова мови, синтаксичні одиниці, етимологічні форми і навіть фонетичні особливості вводять дитину в коло народного світосприйняття, передають характер народного мислення та рівень розвитку народу, а також визначають ступінь самобутності його розвитку, переконував педагог.

В архівах рукописів Національної бібліотеки України зберігається стаття вітчизняного мовознавця, одного з директорів колегії П. Галагана А. Степовича "З перших років Колегії Павла Галагана. 30-ті роки XIX століття", присвячена історії створення й початку діяльності цього навчального закладу. Дослідник одним із перших відзначив національний характер Колегії за напрямком і метою виховання. "Український характер школи (Колегії – Д. Н.), – писав педагог, – виражався і в тому, що Григорій Павлович учив нас дотримуватись різних народних обрядів і звичаїв, наприклад куті і тих пісень, що співалися тоді, кажучи, що не годиться відрізнитися у своєму житті від народу" [9].

Наприклад, професор, викладач теорії поезії та історії російської словесності, інспектор казенних училищ Київського навчального округу М. Тулов, звертаючись до ідеї народності, найважливішим завданням гуманітарної школи визначав формування національної свідомості. Педагог стверджував, що гуманістичною особливістю розвитку народної школи кінця XIX століття має стати введення в систему навчання та виховання духовної складової народного життя, що вимагає від учнів знання місцевих народних пісень, історичних спогадів і традицій. Національне виховання має за мету плекання національного характеру, утвердження національних чеснот, розвиток розуму і волі учнів, виховання людини свого віку і свого роду. За таких умов, доводив вчений, народна школа буде підпорядковуватись "не абстрактній системі чи ідеї науки, а вимогам дійсності в родині, церкві, державі" [10, с. 709].

Отже, в другій половині XIX століття вітчизняні педагоги, славісти наголошували на необхідності розвитку в вітчизняних школах національних почуттів школярів через вивчення рідної мови, вітчизняної літератури, історії. Пріоритетним у діяльності гуманітарної школи вони визнавали національне виховання, а рідну мову розглядали як найважливіший засіб виховного навчання.

Особливе місце в спадщині славістів Лівобережної України – А. Брока, В. Науменка займала концепція *виховного навчання*, яка у вітчизняній педагогічній теорії отримала своє обґрунтування і розвиток у XIX столітті. 1845 року термін "виховне навчання" використав М. Ф. Бунаков у статті "Идеалы и способы нравственного воспитания школы и воспитывающего обучения на учащихся". Сутність виховного навчання в українській педагогіці вперше розкрив С. Миропольський, який, спираючись на ідеї І. Гербарта й А. Дістервега, вважав, що навчання обов'язково має бути виховним. Він стверджував, що "було б непослідовним у вихованні брати одну основу, а в навчанні – іншу".

На твердження, що засвоєння наукових знань як наслідок високого рівня їх викладання є однією з форм виховного впливу на особистість наполягали А. Брок, В. Науменко. В теоретичних працях вони вказували на доцільність використання виховних можливостей навчання.

Одним із прихильників виховного навчання був учитель російської словесності 2-ї Київської гімназії В. Науменко. У своїй праці "Отечественный язык как предмет гимназического курса" (1881) він звертав увагу на те, що завдяки педагогічним працям зарубіжних та вітчизняних учених (Я. Коменського, Й. Базедова, Й. Песталоцці) наприкінці XIX століття навчання рідної мови починає втрачати механічність. Розвиток педагогічної науки, поступове оформлення гуманних педагогічних теорій сприяло зміні механічного характеру навчання на свідомий, виховний. В. Науменко підкреслював, що виховний вплив мають усі без винятку навчальні предмети гуманітарної школи. Розглядаючи навчання та виховання як єдиний процес, він виступав проти офіційного поділу навчальних дисциплін на "освітні" (рідна мова, Закон Божий, математика, історія, географія, природознавство) та "виховні" (фізичне виховання, малювання, ручна праця). Педагог дотримувався думки, що всі предмети одночасно є й освітніми, й виховуючими, оскільки має досліджуватися не лише теоретична база дисципліни, але й формуватися вміння застосовувати набуті знання в практичній діяльності [8, с. 3].

Вітчизняний викладач римської словесності А. Брок виступав із вимогою такої організації процесу навчання і формування змісту навчального матеріалу, за умови застосування яких школа забезпечує не лише засвоєння певного обсягу теоретичних знань, але й формування світоглядних уявлень дитини, її моральних якостей та основних аксіологічних концептів. Він підкреслював, що вдосконалення вітчизняної системи освіти середньої школи наприкінці XIX століття повинно відповідати головній меті навчання й виховання – всебічному й гармонійному розвитку особистості – формуванню справжньої людини [1, с. 450].

Отже, спираючись на ідеї вітчизняних та зарубіжних педагогів, А. Брок, В. Науменко переконували, що навчання обов'язково має бути виховним. Однією з закономірностей процесу навчання гуманітарної школи вони визначали виховний характер навчання.

Особливу увагу славісти Лівобережної України другої половини XIX – початку XX століття приділяли *принципу науковості*. Вони зазначали, що будь-який навчальний матеріал, який пропонується учням для засвоєння, повинен відповідати останнім дослідженням наукового, соціального та культурного розвитку.

У рукописі "З перших років Колегії Павла Галагана. 30-ті роки XIX століття" вітчизняний славіст А. Степович вказував, що навчально-виховний процес у цьому гуманітарному закладі освіти був побудований із урахуванням принципу науковості. Реалізувався в Колегії цей принцип, на думку педагога, через дотримання таких вимог: а) систематичне інформування учнів про сучасні наукові досягнення; б) ознайомлення школярів з біографією зарубіжних і вітчизняних учених та їх внеском у розвиток науки й мистецтва; в) залучення дітей до використання методів сучасної науки через дослідництво, у процесі вивчення основ наук, спрямовуючи їх діяльність на досягнення суспільного блага [9]. У зв'язку з цим положенням, вчений наголошував на необхідності під час формування в учнів правильних наукових понять реалізації певних

умов навчання, а саме: забезпечення з боку вчителя високого теоретичного рівня навчання, а також обов'язкового засвоєння фактів і явищ у їхньому розвитку і взаємозв'язку.

Професор російсько-слов'янської філології А. Будилович вбачав науковість навчання в змісті шкільної освіти й суворому дотриманні принципів його формування, оскільки науковість навчання залежить від реалізації вчителями встановленого змісту, відповідності навчальних планів і програм рівню соціального й науково-технічного прогресу, а також від підтвердження набутих знань практикою. На його думку, педагогічна система безпосередньо пов'язана зі споживачем освітніх послуг і тому має достатньо швидко реагувати на зміни соціальних умов. Ця реакція повинна виявлятися в появі нових методик і програм, що дають змогу повніше задовольнити освітні потреби суспільства. В статті "О преподавании отечественного языка в наших гимназиях" (1882) учений зазначав, що навчальні програми Міністерства народної освіти мають "постійно змінюватись та розвиватись одночасно з розвитком науки і рекомендаціями досвіду", за інших умов вони почнуть гальмувати розвиток вітчизняної гуманітарної школи, відставати від потреб суспільства.

Таким чином, вітчизняні представники російської словесності другої половини XIX – початку XX століття А. Будилович, А. Степович зазначали, що будь-який навчальний матеріал, який пропонується учням для засвоєння, повинен відповідати сучасному науковому розумінню понять та явищ. Одне із завдань гуманітарної школи вони вбачали в необхідності дати учням під час вивчення всіх навчальних предметів об'єктивно правильної картини розвитку світу – природи, суспільства й людського мислення.

Поряд із принципом науковості знань вчені-славісти Лівобережної України другої половини XIX – початку XX століття наголошували на важливості *принципу систематичності й послідовності*, який передбачав засвоєння учнями знань у певному логічному зв'язку й послідовності. На їх думку, послідовність полягає в плануванні змісту, який розвивається висхідною лінією, де кожне нове знання спирається на попереднє й впливає з нього. Систематичність представники російської словесності розглядали як систему побудови всіх навчальних курсів і всього змісту шкільного навчання, як сукупність підсистем, що входять одна в одну та є частиною загальної системи людської культури.

Наслідуючи вчення К. Ушинського, вітчизняні педагоги досліджуваного періоду вказували на необхідність розподіляти навчальний матеріал так, щоб не порушувати логіку його засвоєння, щоб попередній рівень знань був основою ефективності засвоєння наступної частини знань. Так, професор російсько-слов'янської філології А. Будилович визначав систематичність навчання як послідовне, побудоване за логікою науки й зумовлене завданнями освіти та віковими можливостями учнів подання змісту знань у навчальних програмах та підручниках із предметів навчання [2, с. 12]. Педагог доводив, що принцип систематичності стосується не лише викладання окремих навчальних дисциплін, але й навчання в цілому. Знання учням необхідно подавати таким чином, щоб вони були внутрішньо пов'язані між собою, і щоб вся їх сума утворювала цілісність. Актуальним, на його думку, є питання зміцнення раніше побудованих логічних зв'язків між окремими частинами знань, практичну реалізацію систематичного повторення й узагальнення раніше вивченого матеріалу.

Учені зазначали, що принцип системності й послідовності побудови змісту освіти перш за все передбачав застосування правила під час вивчення з учнями навчального матеріалу від близького до далекого, від легкого до важкого, від простого до складного, від відомого до невідомого.

Наприклад, учитель російської словесності В. Науменко в статті "Отечественный язык как предмет гимназического курса" стверджував, що написання твору рідною мовою під час вивчення курсу вітчизняної словесності в гімназії привчає дитину довго й послідовно мислити в одному напрямку й чітко висловлювати думку з конкретного предмета дослідження. Він доводив, що такий вид роботи дає можливість сконцентрувати увагу на вивченні певного предмета й тому веде до цілісності розвитку думок [7].

На думку педагога, вивчення всіх навчальних предметів, особливо граматичного матеріалу з рідної мови, повинно мати свідомий характер. Наука ж, яка пропонує людині нові знання, повинна, керуючись досвідом природи, давати лише ті знання, які слугуватимуть осмисленню й розумінню складних явищ. Дріб'язкові факти без приведення їх до єдиного знаменника відбирають час на їх запам'ятовування, перевантажують роботу пам'яті, мають нетривкий характер. "... Засвоювані знання фактів повинні усвідомлено вкладатись у голову учня, – писав В. Науменко, – так, щоб кожен поодинокий випадок, який виокремлено з цілої низки подій, розкиданих на просторах багатьох віків, був пов'язаний як наслідок – з подіями, що передували, і як причина – з подіями майбутнього" [7].

Учений вважав, що учні мають активно сприймати навчальний матеріал, виробляти власні судження, самостійно отримувати знання через спостереження й досвід. Пізнавальна активність дитини, на переконання В. Науменка, є важливим фактором навчання та має вирішальне значення при оволодінні навчальним матеріалом. Розвиток творчої сили розуму – завдання як виховання взагалі, так і мета

вивчення всіх наук. Продуктивна творча діяльність, що ґрунтується на систематизованих знаннях, "... виявляє себе через здібність людини з визначеної суми фактів, об'єднаних у взаємоспіввідношення, зробити розумно абсолютно правильний висновок, вигадати нову комбінацію, вибудувати нову гіпотезу, але керуватися не фантазією, а законами логічного розмірковування", – робить висновок педагог [7].

Наполягаючи на системності навчального процесу, В. Науменко вимагав такої організації й структурування навчального матеріалу, щоб він був викладений чітко, логічно, послідовно, у вигляді основних положень. Педагог стверджував, що принцип систематичності й послідовності в навчанні вимагає чіткої структурної організації навчального матеріалу, раціонального розподілу його на окремі змістові фрагменти й поетапного засвоєння їх учнями. Він зазначав, що однією з закономірностей розвитку мислення дитини є важке сприйняття й засвоєння тих фактів і відомостей, які розрізнені й не пов'язані між собою за змістом та логікою.

Таким чином, принцип систематичності й послідовності А. Будилович, В. Науменко визначали як послідовне, з урахуванням логіки певної науки та вікових можливостей, подання змісту знань, способів діяльності в навчальних програмах, підручниках та посібниках, дотримання такого ж порядку під час засвоєння знань.

Особливе значення вітчизняні педагоги, вчені-славісти другої половини XIX – початку XX століття надавали *принципу доступності і врахування індивідуальних особливостей учнів*, який вимагає врахування при доборі змісту освіти пізнавальних можливостей учнів та рівень їх попередньої підготовки.

Спираючись на досвід своїх попередників, взявши до уваги суспільні зміни своєї епохи, вчені Лівобережної України в дослідженнях виклали своє бачення реалізації принципу врахування вікових та індивідуальних особливостей у системі освіти. Професор російської словесності та педагогіки М. Лавровський зазначав, що навчальний матеріал, який вивчається в закладах освіти, має бути розподілено відповідно до можливостей учнів певних вікових груп, із урахуванням при цьому індивідуальних особливостей фізичного й психічного розвитку. Цей розподіл навчального матеріалу має відбуватись таким чином, щоб школярам пропонувалося для засвоєння лише те, що доступне для їхнього сприймання й розуміння.

Вчений вважав, що діти гімназійного віку ще не спроможні сприйняти науковий виклад навчального матеріалу, тому таке навчання є для них "нестерпним і нерадісним" [5, с. 10]. Він зробив висновок, що дітям певної вікової групи слід пропонувати лише "посильну, відповідно до їхнього віку й розвитку розумову їжу", але разом з тим вона має бути й найбільш вагома для індивідуального розумового розвитку [5, с. 26].

М. Лавровський вважав, що потрібно враховувати потенційні розумові можливості дітей різних вікових категорій і на цій основі визначати види, обсяг і зміст навчального матеріалу. В статті "По вопросу об устройстве гимназии" (1867) він пропонував встановити мінімум змісту для кожної дисципліни гімназійного курсу і стверджував, що концентрація навчальних предметів має полягати не в скороченні їх змісту, а у виділенні найсуттєвішого для ґрунтового і свідомого засвоєння його учнями. Міцне засвоєння головного, суттєвого є передумовою подальшого просування в навчальному процесі, приносить радість школяреві, стимулює пізнавальну діяльність, виступає важливим фактором інтелектуального розвитку.

На думку М. Лавровського, знання, отримані учнями під час навчання, не вимірюються кількісно й не повинні бути лише загальними без уміння практичного застосування [5].

У статті викладача порівняльної граматики слов'янських мов, історії російської мови і словесності І. Бєлоруссова "Репетиторство в гимназиях" (1879) розкрито погляд вченого на проблему такого заходу індивідуальної роботи з учнями, як репетиторство. Педагог визначав репетиторство як окрему форму навчально-виховних занять з учнями класичної гімназії. Мету цих занять учений вбачав у спонуканні учнем старшого класу свідомого розуміння необхідності навчання в молодшого за віком учня та в його систематичній допомозі останньому у підготовці до шкільних занять. Незалежно від форми навчання учні повинні самостійно виконувати як усні, так і письмові завдання. Наставник же має пояснити важкий для розуміння учня матеріал уроку, який не в повному обсязі був засвоєний дитиною, й практикувати учня під час закріплення пройденого матеріалу.

Викладач римської словесності О. Брок стверджував, що принцип доступності передбачає врахування вікових та індивідуальних особливостей розвитку дітей, аналізу навчального матеріалу з точки зору їх можливостей і такої організації навчання, щоб учні не відчували інтелектуальних, моральних і фізичних перевантажень. На основі врахування індивідуальних особливостей слід забезпечувати індивідуальний і диференційований підхід до конкретних учнів щодо визначення змісту й обсягу навчального матеріалу. Навчальні завдання, які пропонуються учням, мають бути такими, щоб діти певної вікової групи могли впоратися з ними при достатньому напруженні фізичних і психічних сил [1].

Цікавими й актуальними були думки славіста П. Заболоцького, який зазначав, що однією з закономірностей, які покладено в основу принципу доступності, є залежність навчання від організації

навчального процесу, від методів, що використовуються, від умов, у яких здійснюється процес навчання. Висвітлюючи проблему взаємодії сім'ї та школи, педагог зазначав, що інститут батьківського комітету має сприяти об'єднанню зусиль родини і школи в організації процесу навчання та у вихованні дитини [4].

Вчений стверджував, що взаємодія педагога, вихователя й сім'ї є необхідною умовою *індивідуалізації навчання й виховання* – тому що тільки батьки й близькі родичі "можуть зробити безцінну послугу педагогу під час всебічного з'ясування особливостей дитини та її життєвих умов" [4, 3]. П. Заболоцький виділив кілька напрямків співпраці батьківського комітету й педагогічної ради в навчальній галузі: а) удосконалення шкільних програм у галузі послаблення перевантаженості зайвими навчальними предметами, введення до навчальних планів нових необхідних дисциплін; б) співпраця батьків і вчителів із метою приведення навчального матеріалу, розрахованого для домашнього вивчення, у відповідність із вимогами сучасної науки (розумове виховання); в) активна участь батьків у реалізації змісту освіти: допомога в забезпеченні засобами навчання та навчальною літературою; оновлення шкільних та організація класних і батьківських домашніх дитячих бібліотек; г) створення сприятливих умов для розвитку дітей, які не встигають у навчанні, та спільний пошук ефективних шляхів подолання їх відставання; г) сприяння розвитку в дітей справжньої релігійності замість формального виконання релігійних обов'язків своєї віри (моральне виховання); д) формування естетичної вихованості дітей, що є необхідною умовою гармонійного розвитку особистості (естетичне виховання); є) створення оптимальних умов для забезпечення нормального фізичного розвитку особистості, збереження її здоров'я (фізичне виховання) [4, с. 4–7]. Одним із напрямків такої співпраці батьківського комітету й педагогічної ради в навчальній галузі є, на думку вченого, раціональна постановка позакласного читання: відповідно до оновленого змісту освіти, "за заздалегідь обміркованим і педагогічно-доцільним планом відповідно до віку, розвитку та індивідуальних особливостей дітей" [4].

Отже, славісти Лівобережної України початку XX століття наполягали на врахуванні вікових можливостей та рівня підготовки учнів, яким запропонована для засвоєння та чи інша система знань. Педагоги переконували в необхідності застосування принципу доступності для структурування навчальних планів та програм, способів викладу наукових знань у навчальних підручниках, порядку введення та підбору оптимальної кількості понять і термінів, які вивчаються.

Одним із провідних принципів формування змісту освіти виступав також *принцип зв'язку навчання з життям*. Вітчизняні славісти Лівобережної України другої половини XIX – початку XX століття стверджували, що навчання лише тоді буде успішним, коли кожна особистість постійно відчуватиме користь здобутих знань у задоволенні життєвих потреб.

Професор російської словесності та педагогіки М. Лавровський наполягав на необхідності забезпечення органічного зв'язку навчання з життєвою практикою, з метою уникнення, по-перше, його відриву від реальної дійсності, по-друге – зменшення ролі наукової теорії. Перше призводить до абстрактного схоластичного розумування, стверджував учений, друге – до вузького утилітаризму. Педагог зробив висновок, що навчання лише тоді буде успішним, коли учні усвідомлюватимуть життєву важливість засвоюваних знань і умінь.

У процесі пояснення нового матеріалу вчитель має, за можливості, спиратися на життєвий досвід і спостереження учнів, зазначав викладач російської та слов'янських мов П. Заболоцький. Педагог наголошував на необхідності в процесі вивчення нового навчального матеріалу звертатись до прикладів навколишнього природного середовища, наполягав на потребі широкого використання в навчально-виховному процесі гуманітарної школи різноманітних видів екскурсій. Він підкреслював важливість освітнього, виховного, естетичного й гігієнічного впливу шкільних екскурсій на розвиток дитини. "Жива книга природи, що розкривається під час подорожі, скаже розуму і серцю учнів значно більше за будь-які кілька місяців чи навіть тижнів, ніж мертва книга в роки шкільного сидіння..." – доводив П. Заболоцький [3, с. 2]. Водночас освітнє значення навчальних екскурсій, на думку вченого, тісно пов'язане з їх могутнім моральним впливом на "вразливий розум і чутливі серця молоді" [3, с. 2].

Отже, у другій половині XIX – на початку XX століття в педагогічній теорії та практиці виник особливий інтерес до проблеми визначення змісту освіти вітчизняної класичної гімназії, що спричинило потребу пошуку принципів формування цього змісту вченими. Система принципів формування змісту освіти гуманітарної школи, представлена славістами Лівобережної України, була побудована на певній теоретико-методологічній основі та узагальненні сучасного педагогам прогресивного європейського і вітчизняного освітянського досвіду.

Література

1. Брок А. А. Гуманитарное образование / А. А. Брок // Гермес : научно-популярный вестник античного мира. – 1908. – № 17. – С. 445–450, 450а–450d ; № 18. – С. 468–473.

2. Будилович А. С. О преподавании отечественного языка в наших гимназиях / А. С. Будилович // Русский филологический вестник. – 1882. – № 1. – С. 1–12.
3. Заболотский П. А. Крымская экскурсия 1914 г. в воспоминаниях её участников-учеников. Введение / П. А. Заболотский // Ежегодник Нежинской городской мужской гимназии. III. 1914–1915 учеб. год. – Нежин, 1915. – С. 1–4.
4. Заболотский П. А. Родительские комитеты / П. А. Заболотский // Ежегодник Нежинской городской мужской гимназии. III. 1914–1915 учеб. год. – Нежин, 1915. – С. 1–8.
5. Лавровский Н. А. По вопросу об устройстве гимназии / Н. А. Лавровский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1867. – № 10. – С. 115–192.
6. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посібник / Н. Є. Мойсеюк. – К. : ВАТ "Білоцерківська книжкова фабрика", 2003. – 615 с.
7. Науменко В. Отечественный язык, как предмет гимназического курса: речь, читанная на торжественном акте Киевской 2-й гимназии 30 сентября 1881 года / В. Науменко. – К., 1881. – 26 с.
8. Науменко В. П. Програма викладання предмета російської мови та словесності у середній школі та пояснювальна записка до неї / В. П. Науменко // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. І., Літературні матеріали, № 633/299, 67 арк.
9. Степович А. І. До історії Колегії Павла Галагана. Лист П. Г. Житецького до Г. П. Галагана. Стаття А. І. Степович // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 2. Історичні матеріали, од. зб. 163, 3 арк.
10. Тулов М. А. Народное образование в Пруссии / М. А. Тулов // Отечественные записки. – 1864. – № 8. – С. 700–734.

Надія Онищенко**ШІСТДЕСЯТНИЦТВО В ЛІТЕРАТУРНИХ ТА
ІДЕОЛОГІЧНО-ПОЛІТИЧНИХ АСПЕКТАХ: ЛЕСЯ КОЦЮБА**

Ще 1981 року відомий дослідник політичної думки Іван Лисяк-Рудницький зазначив "... підтверджена фактами значущість українських дисидентів не викликає сумнівів. Жертовність цих хоробрих чоловіків і жінок свідчить про незламний дух української нації. Їхня боротьба за людські й національні права узгоджується з тенденцією світового загальнолюдського поступу в дусі свободи. Українські дисиденти вірять, що правда свободи переможе. Тим, кому пощастило жити у вільних країнах, не личить вірити менше".

Кандидат філологічних наук Григорій Аврахов у 8-му числі журналу "Дивослово" за 2005 рік назвав Лесю Йосипівну Коцюбу серед найславніших українських патріоток, які самовіддано боролися за державу і націю. Це Люба Гайовська ("Рута"), Галина Дидик, Алла Горська, Ірина Калинець, Ліна Костенко, Оксана Мешко, Надія і Леоніда Світличні, Надія Суровцева, Марта Чорна ("Медея"), Наталя Шухевич...

Посеред названих і не названих героїнь опору, жертв диких репресій страждали і єдино за читання або збереження праці Івана Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?". На такому ж рівні героїчної подвижності прочитується імення Лесі Коцюби, про яку казано дотепер дуже мало. А саме їй належить організація успішної передачі за кордон крамольного трактату,

що зголосив на цілий світ імення ґвалтованої, та не впокореної України. Про цю знакову шляхетну особистість літературознавця й педагога, що зважилася на відчайдушний подвиг, ризикуючи власним життям, поведемо тут мову. На підставі архівних матеріалів і особистих вражень і окреслює автор публікації "Її всі звали Леся Йосипівна" життєпис звияжениці.

Народилася Олександра Йосипівна Коцюба 18 березня 1921 р. в с. Веселе Хортицького району Запорізької області в селянській сім'ї. 1939-го вступила до Запорізького університету на українську філологію. В час німецько-фашистської окупації працювала швейцаром-прибиральницею в дитячій бібліотеці Січеслава. Після звільнення обласного центру була зарахована на III курс. Закінчила навчання 1945-го, здобувши спеціальність "Викладач української літератури". Впродовж 1945–1948 рр. викладала українську літературу в Дрогобицькому вчительському інституті, а в 1949–1951 – в Чернігівському педінституті. Вела, як і пізніше, гуртки виразного читання, режисерувала аматорські вистави й концертні програми, адже мала мистецький хист. Від 1 вересня 1956 р. працює старшим викладачем Ніжинського педінституту, де розквітли її неординарні таланти педагога, науковця, діяча українського національного відродження. Відбувши річну аспірантуру при Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії, 1964 р. успішно захистила дисертацію в Київському педінституті імені Максима Горького (офіційними опонентами були професор П. М. Попов і кандидат наук Г. С. Сухобрус). Із квітня 1969-го Леся Коцюба – доцент за спеціальністю "Фольклористика". Ось уривок з характеристики, яка була надіслана у ВАК щодо присвоєння їй вченого звання доцента: "Читає курс лекцій з фольклору, з давньої літератури і літератури 18-го століття. Веде заняття з виразного читання. Всі види занять проводить на високому науково-методичному рівні. Її лекції завжди близькі слухачам, вони помітно діють на формування наукових інтересів студентів".

Близько 18 років роботи в Ніжинському педінституті знаменували розквіт викладацької, науково-дослідної, громадсько-політичної діяльності Лесі Йосипівни. Її лекції з давньої української літератури, фольклору, мистецтвознавчі гуртки охоче відвідували студенти різних факультетів, а організовані нею екскурсійні поїздки Шевченківськими місцями, до пам'яток вітчизняної історії збирали численні громади

небайдужих. І рік за роком – робота в архівах Чернігова, Києва, Глухова, Канева... Лесі Йосипівні належить 20 публікацій, зокрема фундаментальні студії про життя й творчість Опанаса Марковича. Можна тільки здогадуватись, як багато полишила вона ще не опублікованого. Позбавлена права викладати, що становило суть її життя, цькована місцевою пресою [3], подвижниця згасла, як свіча, на 66-му році життя.

"Аби прояснити першопричини наглої згуби, згадаймо знаменні 60-ті роки, – пише Григорій Аврахов, який працював у Ніжині деканом філологічного факультету. – Тоді довкола Лесі Йосипівни утворився доволі потужний осередок патріотів-україністів. Серед них були Іван Бровко, Олександр Жомнір, Іван Костенко, Володимир Крутивус, Володимир Литвинов, Дмитро Наливайко, Іван Шпаковський... Вони активно впливали на студентське життя, оновлення навчально-виховного процесу, залучення студентської громади до пізнання "нової хвилі" літературно-мистецького ренесансу. Щораз пафоснішими ставали дискусійні зустрічі з молодими, передусім київськими майстрами "нового слова", які голосно заявили про себе. Особливо значущим був приїзд Миколи Вінграновського, Івана Драча, Євгена Гуцала, Бориса Олійника, Григора Тютюнника. Яскраве свято єднання душ викликало жорсткі репресивні заходи до учасників та організаторів дійства. Бродильним ферментом став бунтівний трактат Івана Дзюби. Викривальне слово, якого вже не сподівалася почути знекровлена терорами Україна, заохотило діяти рішучіше й наступально: світ має почути голос пробудженої до спротиву свідомої себе України. І нам пощастило здійснити неймовірне: ми передали цю працю за кордон. Конспіративні заходи спрацювали бездоганно – з нашого боку. Ніхто з утаємничених не споганився зрадою. Слабкою ланкою, на жаль, виявилися контрагенти зарубіжжя".

Історія незаперечно свідчить: усі (або майже всі) конспіративні "проколи" вчиняли кволодухі випадкові люди, які прагнули врятувати свій спокій і своє життя. Знову пошлюся на Григорія Аврахова.

"Коли Юрій Бача, літературознавець із Пряшева, перелякавшись за своє, виказав Івана Чендея, притиснутий ґебістами відомий письменник, одводячи неправдиве звинувачення, назвав справжнього передавача фотокопійного тексту і навіть не зробив спроби хоч якось його попередити. Провинець, вважаючи, що його шантажують підозрою, довго відхрещувався, накликаючи додаткові звинувачення во лжі. Одиратися стало марним, коли слідчі пред'явили письмове зізнання Чендея. Треба було спішно знайти іншу рятівну версію співучасті, що виглядала б вірогідною. На світанку засилаю гінця до Лесі Йосипівни. Мовляв, зневолений виказати її (іншого виходу нема!), просив "перерізати" ланцюг подальших ловів співучасників посиланням на когось померлого.

І Леся Йосипівна зробила блискучий хід: вона засвідчила, що машинописний і фотокопійний текст, як і благословення на публікацію, дав їй професор П. М. Попов (літературознавець, мистецтвознавець і фольклорист, професор Київського університету, член-кореспондент АН УРСР, помер у квітні 1971 р.). Зі всіх можливих версій ця була найбільш довірчою, адже Павло Михайлович опікувався Коцюбою щонайменше літ 15. Численну групу активних співучасників змови було врятовано! А над головою пані Лесі згромадилися зловісні хмари..."

26 серпня 1974 р. ректор Василь Горбач змусив Лесю Йосипівну подати заяву на звільнення "за власним бажанням". На проханні видати характеристику для пошуків іншого місця роботи він прописав сатанинський вердикт: "Тов. Коцюба О. Й. піддавалась різкій критиці на кафедрі, раді факультету та інституту за те, що вона мала та передала іншій особі ідейно-шкідливий матеріал". Керівник і вчений убоявся назвати філософсько-соціологічний документ, що побачив світ 1968 року в Мюнхені. Замовчування епохального явлення, мовби його не існувало зовсім, тривало довгі роки. Зате "недремное" КГБ продовжувало катувати "провінців". До честі Лесі Йосипівни, усі допити, "очні ставки", перехресні напосідання слідчих витримала предостойно, стійко стверджуючи непричетність Івана Дзюби до передачі трактату...

У газеті "Літературна Україна" 9 листопада 1973 р. Іван Дзюба зробив заяву про те, що його писанина "...містила в собі глибоко помилкове розуміння ряду національних проблем, інтернаціональної природи нашого соціалістичного суспільства, перекинуто її трактувала і по суті була виступом проти національної політики партії". Уявляю, як тяжко йому було ґвалтувати самому себе.

Під час міжнародного наукового семінару "Хронологія радянської культури: константи й трансформації" в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя академік НАН України, директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Микола Жулинський назвав таку поведінку Івана Дзюби політичною маскою. На його думку, той використав ідеологічну мімікрію як засіб легітимізації національної літератури в умовах радянської культури. Літературний критик і громадський діяч, посилаючись на принципи ленінської національної політики, намагався вберегти самостійність української літератури від впливу північного сусіда.

А як почувалася після цього Леся Коцюба? Вона ніяких публічних заяв не робила. Вона жила одна у своїй квартирі-бібліотеці без роботи, без грошей, а часом і без хліба. Син мешкав окремо в іншому місті і надіятися на його підтримку вона не могла. Колишні колеги, які проживали в цьому ж будинку, мовчки

обходили її в дворі. Інші сусіди співчутливо розповідали: "Леся Йосипівна так кашляла, що ми через стіну чули". Але не наважилися зайти і розпитати, чому вона кашляє. Не через душевну черствість, а зі страху втратити власне благополуччя. Серед них, очевидно, були й ті, які ще пам'ятали "чорні воронки".

20 листопада 1976 р. в газеті "Під прапором Леніна" – ніжинському партійному органі, на останній сторінці з'являється стаття "Під маскою добропорядності". Державі захотілося парадно проїхати по грудях немолодої жінки всією міццю своїх танків, як написала про себе Анна Ахматова. Автора, який заховався за псевдо І. Стоян, можливо, знав редактор Григорій Зорка. А міг і не знати – такі тексти приносили в редакцію з відповідного органу і наказували публікувати. Аврахова і Коцюба назвали нікчемними людьми. Грамотно маніпулюючи аргументами, цитуючи покайну заяву Дзюби, пересічному обивателю навіювали думку про них, як про осіб облудних і аморальних. І це випробування Леся Йосипівна витримала мужньо.

Леся Коцюба померла 1986 р. після інфаркту. Їй виповнилося 65. У довірливих розмовах із сусідкою, з колишніми колегами вона ніколи не пожалкувала про свій вчинок. Вона була правдивою в усьому і за це залишилася в пам'яті людській.

Олександра Коцюба

РОБОТА О. В. МАРКОВИЧА НАД ЗБІРНИКОМ ПРИСЛІВ'ІВ І ПРИКАЗОК*

Опанас Васильович Маркович – визначний український фольклорист і етнограф, у своїй роботі зі збирання та вивчення фольклорного матеріалу особливо важливого значення надавав прислів'ям і приказкам. Інтерес його до малих жанрів не був випадковим явищем. Він пояснювався потребами часу щодо вивчення духовної скарбниці трудового народу, мовних скарбів його.

В період 40–60-х рр. XIX ст. в українській фольклористиці головним об'єктом вивчення була творчість історичного змісту, серед якої найвизначніше місце займали думи і пісні. Але також зверталася увага фольклористів і на збирання прислів'їв та приказок як важливого матеріалу для всебічного пізнання життя, дум, помислів народу.

Велике значення для вивчення й дослідження прислів'їв і приказок, як і інших жанрів народної творчості, мали настанови революціонерів-демократів Белінського, Герцена, Добролюбова, Чернишевського, Шевченка. Особливо слід вказати на важливість виступів проти слов'янофілів і представників офіційної "народності" з ідеалістичними й реакційними поглядами на народ і його усне надбання.

Хоч революційні демократи не писали спеціальних філологічних досліджень про народнопоетичну творчість, але їх зауваження й погляди, висловлені в критичних статтях, відіграли важливу роль у розвитку як російської, так і української фольклористики.

Бачачи в народнопоетичній творчості попередницю літератури, вони ставили питання про взаємозв'язок цих двох видів мистецтва, відкидаючи будь-яке прагнення ототожнення їх. До народної поезії вони звертались як до джерела пізнання життя трудових мас, яким властиві творчі сили й вирішальна роль в історичному розвитку суспільства. Звідси й інтерес революціонерів-демократів до малих жанрів, які приваблювали простотою і стислістю вислову, глибокою змістовністю, правдивим відтворенням життя народу та його боротьби проти експлуататорських класів.

Добролюбов, як зазначає П. М. Попов, "ще в студентській своїй роботі (на жаль, у свій час неопублікованій) "Заметки и дополнения к сборнику русских пословиц г. Буслаева" (1854) переносить наголос з "марних суперечок про міфічний період мови і історії" на реальний історичний ґрунт. Він вимагає вивчати прислів'я і приказки в найтіснішому зв'язку з сучасним життям народних мас" [1].

Російський критик в інших статтях звертає увагу фольклористів на важливість достовірності народнопоетичних зразків та на точність паспортизації їх, вказуючи на немалу роль варіантності. З подібними зауваженнями виступав і Чернишевський, борючись за наукові принципи вивчення, збирання й публікації народної творчості. Вимагаючи від фольклористів точності запису матеріалу, Чернишевський наголошував на тому, що предметом дослідження повинні бути найбільш близькі уподобанням народу зразки, типові й високохудожні, що свідчили б про єдність форми й змісту та естетичні достоїнства народного надбання. Ці настанови революціонерів-демократів мали немале значення у справі вивчення, збирання й публікації в Україні малих жанрів.

Українські прислів'я і приказки мають давню історію запису, збирання та систематизації.

* Наукові записки Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя. Т. XIII. – 1962.

Перший збірник їх, що ввібрав у себе понад 1600 зразків, укладених в алфавітному порядку, був систематизований письменником кінця XVII і поч. XVIII ст. Климентієм Зінов'євим. Надаючи немало значення цим висловам, в яких знайшла відтворення народна мудрість, Климентій Зінов'єв розподіляв матеріал, залежно від користування ним, на дві частини. З назви першої частини збірника ("Приповісті (альбо теж присловія) посполитіє і азбукою раді скорішого (такового слова) поіскання новособравшиїся споряжение і зде положение для розних потреб, которых заживають в речах слушних православниїе") стає зрозуміло, що Климентій Зінов'єв дивився на ці зразки як на важливий і потрібний матеріал, який може використовуватись більшістю "для розних потреб". Друга частина ("Наука особная в тих же приповестей зде людям младим положена єсть") вміщувала матеріал морально-повчального характеру.

О. Павловським в "Грамматике малороссийского наречия", виданій в Петербурзі 1818 р., зразки прислів'їв і приказок наводяться й використовуються як ілюстративний матеріал до певних понять української мови.

Принагідно приділяється увага українським прислів'ям і приказкам російським ученим-фольклористом І. Снегирьовим у 1-му випуску праці "Русские в своих пословицах" (М., 1831–1834 pp.). Тут було наведено і українські прислів'я і приказки (91 зразок), впорядковані й надіслані Снегирьову І. П. Котляревським [2].

Окремою публікацією даного жанру є невеличкий (600 зразків) збірник В. Н. Смирницького "Малорусские пословицы и поговорки, собранные В. Н. С.", виданий у Харкові 1834 р. з допомогою Квітки Основ'яненка.

В 1841 р. у Відні здійснюється публікація збірника "Галицькі приповідки і загадки, зібрані Гр. Ількевичом". У передмові до нього говориться про значення приповідок, невеличких за розміром творів, того "скарбу народності, котрий в пам'яті і серцях вірного народу заховався, а котрого ні огонь, ні меч безчисленних ворогов досягнути не мог" [3]. Дається також визначення приповідки, в якій, на думку видавця, "проявляється правдивое житье, моральное здоровье народа, тут зараз узнаете, де чого болить і долігає, дойдете й причини болю... познаєте в сіх плодах душі его (народу – О. К.) дух бистрий, глибокомисленний, розум проникливий, що все ізслідує, доходить, аж до живого проймає – задивуєтеся не раз, кілько мудрець руський поняв і як коротенько виповів переконаєтеся, який народний наш язик сильний, гнучкий, спритний" [4]. Але з передмови не можна довідатись як про спосіб упорядкування матеріалу, так і про місце побутування його. В збірнику також не було вказано біля приповідки, де була вона записана і від кого, що утруднювало визначення місцевості варіанта. А відсутність нумерації не тільки не давала цифрового уявлення про кількість зразків, а й ускладнювала роботу фольклористів під час зіставлення окремих варіантів та визначення місця їх розповсюдження.

Але цей збірник, звичайно, відіграв певну роль у справі вивчення й дослідження малих жанрів народнопоетичної творчості. Він був важливим явищем фольклористики в Західній Україні, особливо в час полонізації українського народу польським панством, в період боротьби за становлення нової української літератури.

В оточенні боротьби представників прогресивного напрямку української фольклористики за самосвідомість українського народу, за право на розвиток його культури в 50–60-х pp. XIX ст. не лише посилюється інтерес до прислів'їв і приказок, а й виникає потреба в здійсненні фундаментального видання, в якому було б охоплено питання широких територіальних просторів побутування малих форм, варіантності, а також тематичної різноманітності зразків, важливої для всебічного висвітлення життя, помислів, бажань, звичаїв, мови трудових народних мас.

Немала кількість прислів'їв і приказок була надрукована на сторінках "Черниговских губернских ведомостей". У неофіційній частині чернігівської газети друкувалося багато матеріалу з місцевої історії, статистики, а також з народної творчості, що записувався окремими особами в найвіддаленіших кутках Чернігівщини. Навколо цієї газети зосередились представники, що відіграли певну роль у справі вивчення культури рідного краю, популяризації творчості народу. До них слід віднести О. Лазаревського, Л. Глібова, О. Марковича, С. Носа, О. Шишацького-Ілліча та ін. Збирачі малих жанрів дивилися на публікацію прислів'їв і приказок на сторінках чернігівської газети як на важливий захід у справі підготовки матеріалів, потрібних для повного змістовного видання.

О. Лазаревський у невеличкій передмові до збірника "Малороссийские пословицы и поговорки" [5] (в кількості 456) писав так: "Предлагаемые здесь пословицы и поговорки записаны большей частью в губерниях: Черниговской и Полтавской. Около четверти же из них я заимствовал из Черниг. Губерн. Вед. и "Ластовки", изд. Гребенкою. Расположив пословицы по азбучному порядку, **я предлагаю их, как материал для того, кто бы вздумал заняться обработкою их**" (виділення наше – О. К.) [6].

В газеті друкувалися прислів'я і приказки, зібрані О. Шишацьким-Іллічем, які мали окремий відбиток 1857 р. "Сборник малороссийских пословиц и поговорок" (Чернигов, с. 97–160). В цей збірник ввійшло

1500 зразків прислів'їв і приказок, записаних упорядником, а також передрукованих з інших джерел. О. Шишацький-Ілліч мав намір з допомогою Опанаса Васильовича Марковича перевидати його, розширивши внесенням 2000 нових зразків з наведеними до них переказами, уривками казок і пісень (смерть О. Шишацького-Ілліча обірвала цей задум).

О. Маркович у цей час наполегливо працював над своїм збірником прислів'їв і приказок, готуючи його до друку. На ґрунті задуму перевидання збірника О. Шишацьким-Іллічем і прагнень О. Марковича, знавця малих жанрів, видати власний фундаментальний збірник прислів'їв і приказок, виникло листування між ними [7]. На збірник О. Марковича покладали великі надії сучасники. П. Єфименко в передмові до свого збірника українських прислів'їв і приказок, записаних у Мелітополі й Харкові (750) і надрукованих у Чернігівській газеті [8], особливо звертає увагу на потребу в матеріалі, укладеному за певною системою. Вказуючи на розповсюдженість даного жанру серед народу, на тематичну різноманітність його, він робить огляд основних, відомих на той час, збірників і інших публікацій, що не могли задовольнити як своїм обсягом, так і методом укладання. "Несмотря на огромный запас пословиц и поговорок, которые звучат в устах нашего народа, – підкреслює П. Єфименко, – мы до настоящего времени имеем только один отдельный их сборник, изданный в Харькове, в 1834 году, В. Н. Смирницким. Кроме того небольшое количество их помещено в "Малороссийской грамматике" Павловского, в издании Снегирева "Русские в своих пословицах", в "Ластовке" Гребенки и во "Вжинке родного поля". Галицкие приповедки, имеющие такое кровное родство с украинскими, изданы в Вене Илькевичем. Вот и все. Как жаль, что до сих пор так мало обращено внимания малороссиянами на этот столь важный отдел народной словесности" [9].

П. Єфименко в іншому місці, в передмові до "Дополнений к украинским пословицам и поговоркам", повідомляє про невідкладний вихід у світ збірника О. В. Марковича, важливої праці в галузі вивчення й дослідження малих форм, а саме: "Теперь с удовольствием уведомляем тех из наших соотечественников, кому не чуждо свое родное, что они скоро будут иметь удовольствие приобрести полнейший сборник украинских пословиц и поговорок, этой философии нашего народа, составленной уважаемым соотечественником А. В. Марковичем" [10]. Але збірник Опанаса Марковича не був виданий. Матеріали його згодом були передані упорядником до рук М. Т. Симонова (Номиса), який, додатково використавши записи інших фольклористів, видав 1864 р. в Петербурзі "Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других. Спорудив М. Номис".

Це видання прислів'їв і приказок було визначним явищем не лише в українській фольклористиці, але й у фольклористиці слов'янських народів.

Хоч і підіймалося питання про участь О. В. Марковича з його матеріалами прислів'їв і приказок у збірнику М. Номиса, але залишилося недослідженим і понині. Воно розглядалося в двох протилежних напрямках: одні вважали фактичним автором даного збірника О. В. Марковича (М. Ф. Сумцов), а інші – Номиса (О. М. Пипін, О. М. Лазаревський).

М. Ф. Сумцов зазначав: "Служа в Немирове, М = ч (О. В. Маркович – О. К.) приготовил для печати обширный и весьма ценный в научном отношении сборник малорусских пословиц: "Украинские приказки", изданный Мих. Симоновым в 1864 году, в Петербурге под псевдонимом Номиса, и имевший целью показать на пословицах мирозозерцание и быт малорусского народа от Кавказа до Карпат. На авторство Марковича в составлении сборника указано в галицкой газете "Правда" (1889, XI, 157)" [11]. Подібна думка також зустрічається в невеличких статтях-спогадах, а також у біографічних замітках про Опанаса Марковича.

Але були й прихильники тієї точки зору, що даний збірник є працею Номиса, результатом його власної систематизації зібраного іншими матеріалу, який був у його розпорядженні. Так, відомий дослідник етнографії й фольклору О. М. Пипін писав: "... Но главнейшим трудом г. Симонова было ... собрание пословиц, которое остается до ныне одним из капитальнейших произведений малорусской этнографии..."

... Это был уже труд иного рода, чем у кого-либо из прежних собирателей: г. Симонов – Номис не довольствовался компиляцией печатных сборников, но имел в руках также массу собраний, составленных вновь из уст народа со множеством вариантов и сличений, с указанием при каждой пословице той местности, где она употребляется, и часто лица, которым была записана, а иногда и с указанием самих источников изучения, т. е. тех рассказов, народных анекдотов и сказок, которых отдельные выражения стали пословицами.

Пословицы расположены уже не по азбучному порядку первого слова (которое легко меняется в вариантах), а по рубрикам содержания... Составитель сборника не принадлежал к тогдашнему молодому поколению этнографов, – но был знаком с научным, положением вопроса.

Обширное количество пословиц в книге Номиса собрано было, как мы заметили, из коллекций многих лиц, и главное место между ними занимало собрание Аф. Вас. Марковича (это был ревностный малорусский патриот; давно уже умерший, муж г-жи Маркович, Марка Вовчка)" [12].

Олександр Лазаревський висловив скептичне зауваження щодо вміння і здібностей Марковича виконати таку важливу роботу з упорядкування матеріалу [13].

В українській радянській фольклористиці це питання залишається відкритим, бо діяльність фольклориста й громадського діяча О. В. Марковича не досліджувалась.

Ми маємо намір висвітлити деякі питання, пов'язані з роботою О. В. Марковича над своїм збірником прислів'їв і приказок. Це якоюсь мірою допоможе зрозуміти його методику збирання, укладання в систему малих жанрів, місце й роль цього матеріалу у виданні М. Номиса, а також з'ясувати прогресивні погляди фольклориста на народну творчість.

На підставі неопублікованого і маловідомого листування, спогадів сучасників, які безпосередньо стосуються питання видання збірника прислів'їв і приказок, можна з упевненістю сказати, що О. В. Маркович мав достатньою мірою підготовлений, в систему укладений матеріал, який був результатом багаторічної, наполегливої праці.

Фольклорист виявляв великий інтерес до прислів'їв і приказок ще під час навчання у II Київській гімназії, а потім у Київському університеті. Вже в 40-х рр. він мав, звичайно, неповний збірник їх, про що сам повідомляв у листі М. І. Гулака [14].

Та й М. І. Гулак 5 лютого 1846 р. так писав Опанасу Марковичу, вказуючи на його обізнаність з жанром прислів'їв і приказок: "Повинной головы не бьют, говорит кажется пословица, я сильно напирю на этот авторитет, вы с такою любовью занимались этим предметом, что я не хочу искать лучшего заступника" [15].

Цілком зрозуміло, що робота зі збирання цього матеріалу була припинена в зв'язку з арештом і відбуканням заслання Опанасом Марковичем за участь у Кирило-Мефодіївському товаристві.

Після повернення із заслання в Україну фольклорист, проживаючи з 1851 до 1858 р. в Чернігові, Києві і в Немирові, а з 1861 р. в Чернігівщині в різних повітах, поряд з іншими жанрами (повір'ями, піснями, переказами, легендами) продовжував записувати прислів'я і приказки, не пропускаючи будь-якої можливості бути корисним своїм зібраним матеріалом для інших. Так, в неопублікованому листі Опанаса Марковича до К. Сементовського 28 квітня 1855 р. звернена увага на потребу, особливо в прислів'ях і приказках, а також в інших жанрах народнопоетичної творчості.

"Мне же нужны, – писав Маркович, посилаючи К. Сементовському багатий фольклорний матеріал, записаний на Чернігівщині, Київщині й Полтавщині, – песни, сказки, предания, анекдоты, пословицы, поговорки, загадки, т. е. словесность из неизданных произведений с означением местности, особенно пословицы" [16].

Уже в 1857 р. назріла потреба в публікації збірника прислів'їв і приказок Опанаса Марковича. Про це довідуємося з листа М. Білозерського від листопада місяця 1857 р. до О. Лазаревського.

"А чи знаєте, – писав М. Білозерський, – який здоровенний збірник думає друковать Опанас Маркович у Кулішовій друкарні? Може тисяч з двадцять" [17].

Хоч і не вдалося Марковичу здійснити цей задум з участю П. О. Куліша, проте він не губить надії. Він думає видати збірник з допомогою М. Білозерського, про що той писав в іншому листі від травня місяця 1958 р. до О. Лазаревського так: "Од. п. Опанаса Марковича я маю прийняти до друку сборник пословиц тысяч у п'ятнадцать для видання, як то справлюсь?.." [18].

Про вихід у світ "Полнейшего сборника украинских пословиц и поговорок" Марковича було повідомлено, як уже згадувалося, в "Черниговских Губернских Ведомостях" 1859 р. П. Єфименком.

Але заходи щодо цього, вжиті О. Марковичем і М. Білозерським, не дали бажаних результатів. Дізнавшись згодом під час перебування за кордоном про одержання В. Білозерським дозволу на видання журналу "Основа", фольклорист мріє друкувати в ньому матеріал хоч окремими частинами. Так, в листі з Лозанни від 8 квітня 1860 р. до І. С. Аксакова Опанас Маркович писав: "Белозерскому разрешен наконец журнал, и я надеюсь передать в его распоряжение шестилетний сбор своих пословиц..." [19]. Повернувшись з-за кордону, Опанас Маркович продовжував доповнювати свій збірник новими цікавими зразками прислів'їв і приказок. С. Д. Нос у листі від 28 листопада 1861 р. до О. Я. Кониського писав: "... Маркович, чоловік Марка Вовчка, тепер набіг у Чернігів... Воно і людей своїх зібралось, да так собі мов не дуже-то беруться за діло... Маркович готує приказки і пословиці у печать – коштвна штука" [20]. Як бачимо, С. Д. Нос, виражаючи невдоволення бездіяльністю деяких членів Чернігівської громади, підкреслює наполегливість Марковича в справі підготовки ним збірника прислів'їв і приказок і характеризує його як важливий, цінний, потрібний доробок.

Нарешті, сам Опанас Маркович в листах до знайомих, особливо до О. Лазаревського від вересня місяця 1862 р. з Новгород-Сіверська повідомляє про викінчення свого збірника, а саме: "Чи набралось прислів'я трохи, щоб гостинчика мені прислати? Я коло пословиць мордююсь, і вже мовби й начисто йде" [21].

Незважаючи на неабиякі старання Опанаса Марковича щодо підготовки до друку матеріалу, збірник не побачив світу і не став відомим у тому вигляді для представників української культури.

Злидні, а особливо переслідування не давали можливості довести цю важливу справу до кінця. На останню перешкоду явно натякав фольклорист у вищезгаданому листі до О. Лазаревського: "Може б, ми одробили, як **чорна хмара** перейде наша" (Підкреслено М-чем – О. К.) [22]. А що "чорна хмара" налягала над Марковичем, що таємний нагляд "недремного ока" довгий час переслідував його, довідуємось із знайденого нами архівного матеріалу. Департамент поліції повідомляв Орловського губернатора про те, що Опанасу Марковичу (в квітні 1850 р.) дозволяється "иметь свободное жительство в местах, которые признаны будут полезными для его здоровья, не исключая и Малороссии..., но с продолжением однако же учрежденного за ним секретного надзора" [23].

Збірник прислів'їв і приказок Опанаса Марковича згодом був переданий з метою надрукування його М. Т. Симонову (Номису), який працював на той час у державному контролі в Петербурзі.

Знайдений нами лист Номиса від 12 вересня 1863 р. до В. В. Тарновського має певне значення для висвітлення історії видання збірника "Українські прислів'я і таке інше", 1864 р. З нього можна дізнатися про фінансові труднощі, які виникли у видавця, та заходи щодо усунення їх. Номис писав: "Посоветовавшись с проживающими здесь земляками, я решился обратиться к следующему способу: просить всех, кому не может не быть дорог успех подобного дела, занять мне на издание денег, сколько кто может с тем, что из имеющей быть выручки за книги я обязываюсь не давать никому и ничего, пока не расплачусь с кредиторами по изданию: если же продажа книг пройдет плохо, что с подобными изданиями случается часто, кредиторы примут от меня каждый за остаток своего долга экзemplярами по номинальной цене" [24].

З листа зрозуміло, що Номис одержав від Опанаса Марковича не "ворох тетрадок, листиков, кусочков бумаги, исписанных наскоро и часто неразборчиво...", як писав О. Лазаревський у невеличкому повідомленні "Кому принадлежит редакция сборника малорусских пословиц, изд. в 1864" [25], а цінний, цілком впорядкований збірник. Номис повідомляв В. В. Тарновському: "Афанасий Васильевич Маркович доверил мне для издания свое богатое, известное знатокам украинской словесности собрание наших пословиц и поговорок" [26].

Робота Опанаса Марковича над малими жанрами не була епізодичною. Вона визначалася потребами часу щодо запису, публікації й вивчення мовних скарбів народу. В ній фольклористом немов практично застосовувались застереження М. О. Добролюбова щодо збирання зразків народної творчості, висловлені у рецензії на "Народные русские сказки" О. Афанасьєва. (М., 1855). Хоч конкретних даних про це немає, проте стиль роботи Марковича, метод його записування й упорядкування матеріалу близькі добролюбовським принципам.

Добролюбов ще під час навчання у Нижньому Новгороді в духовній семінарії (1847–1853) записував прислів'я і приказки й підготував замітку "О некоторых местных пословицах и поговорках Нижегородской губернии".

Навчаючись в Головному педагогічному інституті (1853–1857), він продовжував цікавитись цим жанром. Ним було написано в цей час низку робіт, а саме: "Заметки и дополнения к сборнику русских пословиц г. Буслаева", "О поэтических особенностях великорусской народной поэзии в выражениях и оборотах", "Замечание о слоге и меткости народного языка".

Особливо цікава стаття "Заметки и дополнения к сборнику русских пословиц г. Буслаева", з якої стають зрозумілими погляди Добролюбова на жанр прислів'їв і приказок, а також деякі думки про спосіб укладання їх у певну систему.

Добролюбов, зіставляючи матеріал збірника Буслаєва з іншими, виданими на той час, а також з деякими літературними джерелами, помітив немало кількості відсутніх варіантів у ньому. Він додав до збірника свої записи прислів'їв і приказок (360).

Такий підхід до матеріалу, засіб зіставлення прислів'їв і приказок з іншими варіантами допомагав внести деякі пояснення до темних місць у цих зразках. Важливою також була орієнтація Добролюбова на зразки, записані безпосередньо з уст народу, а не на звороти, вирази, прислів'я, взяті зі старих збірників.

Звичайно, цілком незалежно (ці статті Добролюбова не були тоді надруковані) Опанас Маркович у 1858 р. користується своїм методом укладання матеріалу прислів'їв і приказок у збірник, який збігається з думками і зауваженнями, висловленими майбутнім російським критиком у студентській роботі щодо їх систематизації.

До речі, ці статті, а також деякі з давньоруської літератури М. К. Азадовським вважаються "не только ярким свидетельством интересов и эрудиции Добролюбова-студента, но они показывают вместе с тем, что из него вырастал крупнейший ученый, исследователь древнерусской литературы и народной словесности" [27].

Збіг стилю роботи Марковича, поглядів його на жанр прислів'їв і приказок з добролюбовськими свідчить про прогресивний характер діяльності українського фольклориста.

Звичайно, український фольклорист, маючи на цей час у своєму розпорядженні декілька десятків тисяч, записаних ним з уст народу, прислів'їв і приказок, був цілком підготовленим, з великим творчим досвідом, а в практичній своїй роботі він, безперечно, прийшов до низки висновків, які залишилися поза увагою ще студента Добролюбова.

Російський революціонер-демократ Добролюбов у своїх зауваженнях, висловлених пізніше в рецензії на "Народные русские сказки" О. Афанасьєва, звертав увагу фольклористів на найточніше відбиття мовних особливостей фольклорних зразків, на потребу у визначенні варіантів та місця побутування їх, закликав всебічно вивчати народ, передавати всю обстановку як суто зовнішню, так і моральну, при якій пощастило почути пісню чи казку [28].

Опанас Маркович саме й прагнув до того, як він говорив, "щоб систематично уложені народні приказки дали опис природи, побиту, моральних і духовних зав'язей нашої України від Карпат до Кавказу" [29].

Зі знайдених нами, неопублікованих листів Опанаса Марковича від 7 квітня 1858 р. до М. Білозерського та від 25 травня 1858 р. до Ф. В. Чижова стають зрозумілими погляди фольклориста на народну творчість як на витвір творчого колективу, принципи збирання й укладання за певною системою фольклорного матеріалу, а також розуміння ним наукового підходу до жанру прислів'їв і приказок. Інші матеріали свідчать, що фольклорист захоплювався прислів'ями і приказками як неоціненним поетичним джерелом, в якому відбився життєвий досвід трудового народу, його моральні й етичні норми, його погляди на навколишній світ. Він вважав, що ці дорогоцінні перлини народної творчості, як своєрідні народні фразеологізми, повинні внести коштовний вклад в розвиток літератури й літературної мови.

"Більш за все і перш за все я бажаю, – писав Маркович Шишацькому-Іллічу про свій збірник прислів'їв і приказок, – щоб книжка вийшла гарна, щоб її люди читали та щоб з читання була користь. Се б дало етнографові (тобто фольклористові – О. К.) міцні основи, а письменникам певний склад народної речі і думки народної" [30].

Слід підкреслити, що хоч велика частина цього матеріалу ввійшла у згадане видання Номиса, але не в тій системі, за якою працював фольклорист, а також не повною мірою, якщо розглядати в зіставленні кількості номерів номисового збірника (14339) зі збірником Опанаса Марковича на 1864 р. (50000). Номис використав матеріал, укладений Опанасом Марковичем системою тематичного угруповання прислів'їв і приказок, але відкинув розподіл його за алфавітом, що значно знизило наукову цінність опублікованого збірника.

Іван Франко звертає увагу на недоладну систему впорядкування матеріалу у виданні Номиса, підкреслюючи: "Надто порядкованне приповідок, хоч на око раціоналістичне, уложене з метою подати з приповідок якийсь суцільний світогляд народа, власне задля того не має ніякої наукової вартості" [31].

Франко у вступі до свого збірника "Галицько-руські народні приповідки", розглядаючи інші системи, ставить найбільш доцільною ту, "яка з одного боку не була зовсім механічна, а з другого вільна від якої будь апіорності, подавала матеріал способом легким до перегляду і принагідним для студій" [32]. Найбільш відповідною для цих вимог, на його думку, може бути вжита К. Вандером у його "Deutsches Sprich-wörter-Lexikon" [33]. В основному за цією системою, але з деякими вдосконаленнями її, Франко вкладав зібраний матеріал приповідок (31091) в свою монументальну шеститомну працю. Він вважав найдоцільнішим упорядкування матеріалу за темами й поалфавітно, а саме: "Приказки, звороти і т. п., зводиться в групу під титулом того слова, що в них найважливіше, або характеристичне, чи то буде іменник, прикметник, дієслово, чи яка инша часть мови, без огляду на те, чи те слово стоїть на початку, чи в середині, чи на кінці приповідки, і ті групи порядкується по їх титуликах (темах...) поазбучно" [34].

Але слід зауважити, що Опанас Маркович ще в 1858 р., працюючи над своїм збірником, готуючи його до друку, прагнув укласти матеріал за темами і в алфавітному порядку. В згаданому листі до М. Білозерського він розкриває свою методику роботи над малими жанрами. "Як Ви не розбираєте усе діла, – писав Опанас Маркович М. Білозерському, – що питаєте, чи карандашем, чи по повітах, чи по шматочках? Знайте же, добра половина, коли не більша, вже мною зроблена сего діла. Мої пословиці у **трох розкладках** (виділено Опанасом Марковичем – О. К.).

Перва – Алфавітна зовсім кончена, друга – Потематна – зовсім кончена, третя Потематна тож, тільки вже в системі, почата. Вам зостанеться довести третю, і до друку начисто виготовить четверту" (виділення наше – О. К.) [35].

Крім того, в іншому листі фольклориста до Ф. В. Чижова збірник характеризується як "богатое собрание малорусских... пословиц", а також розкривається метод укладання матеріалу й звертається увага на прислів'я і приказки, які відбивали зародження капіталістичних елементів в епоху феодалізму в країні. "У меня пословица, – писав Маркович, – це не иначе подведена под какое-нибудь понятие, как только со

словом, выражающим ее и занимающим в ней главное место". (Пор. з Франковим: "Приказки, звороти і т. и. зводиться в групу під титулом того слова, що в них найважнійше, або характеристичне" – О. К.)

Опанас Маркович у листі підкреслював: "Так напр. у меня по несколько пословиц на слова: позички, віра (кредит), срік, вистарчки или постави, потрібка... и др... сімья, рід, громада, правда, слово, багатство і злидні, своє і чуже и проч. предметы сельской земледельческой и ремесленной промышленности. К сожалению, неравномерно их число у меня: на иное понятие наберется их с полсотни, на другое две-три. Я впрочем буду означать и число их с арифметической точностью" [36].

Також Номис, говорячи про труднощі, з якими довелося йому зустрітись під час підготовки до друку прислів'їв і приказок, немов натякав на те, що матеріал збірника Опанаса Марковича був упорядкований і за алфавітом. Він писав: "Кажу, що розуміє добре се діло тільки той, хто над ним сам працював, а найпаче, коли у его була така страшна сила приказок і одмін, доставались вони йому не разом, збірники були пошиковані по азбуці, або іншим штибом, ніж у мене" [37].

Коли приглянутись до збірника М. Номиса, то можна помітити, що більшість матеріалу припадає на прислів'я і приказки, записані Опанасом Марковичем в різних місцевостях України під час проживання, а також перебування в зв'язку з виконанням обов'язків члена від уряду по селянському питанню та роботою в акцизній системі.

Цей матеріал був зібраний ним на Чернігівщині (Чернігівський, Остерський, Стародубський, Конопський, Глухівський, Новгород-Сіверський, Сосницький повіти), Київщині (Канівський, Радомисльський та ін.), Полтавщині (Пирятинський, Лубенський, Золотоніський та ін.) та і на Поділлі.

Дійсно, Опанас Маркович використовував будь-яку можливість для цих цілей. Під час тимчасового перебування у родичів на Чернігівщині (приїхав з Орла у відпустку на декілька місяців, яку мав з 12 червня 1850 р.) фольклорист робив записи слів і виразів в Остерському повіті, укладав у систему і дав смислове тлумачення їх у наведених поширених оповіданнях, легендах, піснях, приказках, прислів'ях.

Із спогадів М. К. Чалого довідуємося, що в 1854 р. Маркович був запрошений поміщиком В. В. Тарновським для статистичного опису його володінь, але "по словам настоящего владельца Качановки... А. В. занимался больше собиранием народных песен и пословиц, чем статистикой, проводя целые дни на мельнице с помольцами" [38].

Дмитро Вілінський (брат Марка Вовчка), який багато років прожив у сім'ї Марковичів, згадуючи про немирівський період життя, звертає увагу на великий потяг фольклориста до жанру прислів'їв і приказок. Він писав про те, що "вся его жизнь, все его стремления сводились к малороссийскому пению, театру, пословицам и поговоркам" [39].

Всі ці факти, як і багато інших, говорять про те, що Опанасом Марковичем записувались прислів'я і приказки у різних повітах, дошукувались нові варіанти для рукописного збірника.

Крім того, як дізнаємося з листування й передмови Номиса, в розпорядженні фольклориста були рукописні матеріали, а також заборонені ще раніше цензурою матеріали Шишацького-Ілліча та Єфименка, рукописний збірник кінця XVII і поч. XVIII ст. Климентія Зінов'єва, Старий збірник початку XIX ст. з приказками Уманщини, матеріали Гатцука, рукописний збірник казок, побрехеньок Волковського (Йосипа) в кількості 600, а також опубліковані збірники "Малороссийские пословицы и поговорки, собранные В. Н. С." 1834 р. і "Галицькі приповідки і загадки, зібрані гр. Илькевичом" 1841 р.

Для того щоб уявити, де записувався і звідки брався матеріал прислів'їв і приказок і як він групувався за темами Опанасом Марковичем, наводимо на вибір місце із збірника М. Номиса:

Пани (1) б'ються (2), а в мужиків (3) чуби (4) болять (5). Л., Кон., Пир., (Черн.). – Хто б'ється, а в кого чуб болить. Кр. – Пани шкунтуються, а нашого брата ріжуть. Кон.

(1) Багаті. Пир. (2), скубуться Зв., Рад., Кр.; судються. Нос; чубляться. Пир., Новг.; крикаються. Збр. Лаз. (3) а у бідних. Пир.; а в простолюдів. Гат. (4) ліб. Новг.; лоби. Рад., боки. Ил.; зуби. Кам.; чуприни. Проск., Збр. Лаз. (5) трусяця. Нос.; рвуться. Гат.; тріщать. Кам., Проск., Р., Пир., Пр.; тріщить. Новг. [40]. Для кращого сприймання розшифровуємо, згідно з указаними поясненнями у передмові до збірника М. Номиса, місцевість побутування та осіб, від яких записані зразки прислів'їв і приказок та варіанти їх. З наведеного нижче матеріалу стають помітними територіальні простори побутування малих жанрів, записаних фольклористом. Наприклад:

1. Багаті б'ються, а в мужиків чуби болять. (Пирятинщина).
2. Пани скубуться, а в мужиків чуби болять. (Звенигородщина, Радомисль, Кролевщина).
3. Пани судються, а в мужиків чуби болять. (Носович).
4. Пани чубляться, а в мужиків чуби болять. (Пирятинщина, Новгород-Сіверщина).
5. Пани крикаються, а в мужиків чуби болять. (Збірослов Василя Лазаревського).
6. Пани б'ються, а у бідних чуби болять. (Пирятинщина).

7. Пани б'ються, а в простолюдів чуби болять. (Гатцук).
8. Пани б'ються, а в мужиків ліб болить. (Новгород-Сіверщина).
9. Пани б'ються, а в мужиків лоби болять. (Радомисль).
10. Пани б'ються, а в мужиків боки болять. (Илькевич).
11. Пани б'ються, а в мужиків зуби болять. (Кам.).
12. Пани б'ються, а в мужиків чуприни болять. (Проскурівщина, Збірослов Василя Лазаревського).
13. Пани б'ються, а в мужиків чуби трясуться. (Носович).
14. Пани б'ються, а в мужиків чуби рвуться. (Гатцук).
15. Пани б'ються, а в мужиків чуби тріщать. (Кам., Проскурівщина, Роменщина, Пирятинщина, Прилуки).

16. Пани б'ються, а в мужиків чуб тріщить. (Новгород-Сіверщина).

На жаль, Номис не взяв алфавітне впорядкування прислів'їв і приказок із збірника Опанаса Марковича і "тулив" їх тільки за предметами. Але Опанас Маркович в листі до О. Я. Кониського (неопублікованому), написаному, думаємо, з Новгород-Сіверського, вважав це видання крайнім виходом після невдалих спроб публікації свого збірника. "Пословиці Номис видасть вже незабаром, – писав Маркович, – та того не бійтесь. Він оце недавно мені писав, що нехай шлють, що поки не встигли потулить до місця свого, то притулить на кінці, та встигне: він ще вовтузиться з тетрадками. Посилайте йому, добродію, нехай наше не пропадає. Пришліть для певності прямо йому до рук, **Матвію Терентійовичу Симонову**. Спб. в Государственный контроль (Підкреслення Оп. М-ча – О. К.) [41].

У знайденому нами листі Номиса від 14 березня 1864 р. до О. Я. Кониського висловлюється подяка за надіслані прислів'я і приказки, а також звертається увага на спосіб роботи над ними. "Велика Вам дяка, мій любий добродію, – писав Номис, – що не забули есте мене, а за приказки, що прислали, Вам Україна подякує. З них коло двадцяти таких, що зовсім у мене нема, а решту, як перетрусить може хороша така одміна трапиться. Шліть, коли ласка Ваша і коли Вас се не дуже турбує і останні, передивлюсь, може який надібок набадураю, хоч для мови, коли не для приказок. На те не вважайте, що вони кожному свідомі: хоть і свідомі, та може у мене котра поминена. Тільки будьте ласкаві, поспішіть слать, бо приказки у мене вже друкуюця" [42].

Хоч збірник Номиса й у тому вигляді був новим явищем в українській фольклористиці, але своїм упорядкуванням, звичайно, не міг задовольнити потреби фольклористів-дослідників, особливо пізнішого часу.

І. Я. Франко вказував, що, "незважаючи на багатство матеріалу, яким розпоряджався Номис (сама збірка Опанаса Марковича містила, як знаємо, коло 30000 приповідок) (як відомо, збірник Опанаса Марковича містив 50000 номерів прислів'їв і приказок – О. К.) його збірка вийшла далеко скупішою, бо містить ледве 15000 приповідок, та й то нумерація, поміщена в тексті, зовсім фантастична, бо з деяких десятків, якими пронумеровано приповідки, наслідком вимазок цензури полишалось далеко менше номерів, на раз лише п'ять або шість" [43].

Як відомо, цензура особливо обережно підходила до публікації народно-фольклорних зразків. Радянський дослідник української народної творчості Ф. І. Лавров у статті "Цензурні утиски та переслідування українського фольклору в царській Росії" пише: "Царський уряд, проводячи політику соціального й національного гноблення народів, боровся проти зростання свідомості пригноблених народів. Органи і відомства царської цензури повинні були особливо боротися з фольклорною творчістю українського народу, як найбільш демократичною частиною національної культури, спрямованої проти існуючого в царській Росії державного і суспільного ладу, проти поміщиків і капіталістів" [44].

Як видно з неопублікованих листів, цензура дуже обережно підійшла і до матеріалу збірника, що видавався Номисом, викреслюючи ті номери, які, на її думку, не відповідали вимогам цензурного комітету. Номис свідчить: "Я як та сорока на тину, непосидючий. Тільки ж рвусь, рвусь на Вкраїну та ніяк не вирвусь. Тепер так більше (піліплюсь) з приказками – **цензура дає гарту доброго**, з місяць тупав, поки дозволили (контетувать) її гаспидську виправцю, коли листами, а тепер дає роботи, черкаючи усе вздовж і впоперек, задержуючи листи неділь на три" [45].

Зрозуміло, що цензура прагнула відкинути ті прислів'я і приказки, в яких знайшли відбиття народні погляди на зажерливість духовенства, попівства та на жорстокість панства, які, безперечно, в більшості припадали на збірник О. В. Марковича. Це особливо видно з матеріалів, знайдених М. Возняком і опублікованих ним з деякими зауваженнями. М. Возняк вказує: "Припадково зберігся список тих приказок і загадок, які викинула цензура зі збірника Номиса, а ще й тих, які, хоч увійшли до збірника, надруковані зі змінами і скороченнями. Се зшиток 8 листків, нумерованих, записаних на обох боках. При кожній приказці і загадці подане число, яке належить їй у збірнику. Зшиток – се автограф самого впорядчика М. Т. Симонова, як

вказує і записка на верху зшитка: "Пословицы и загадки Номисова собрания, которые цензура в его издании (1864) вымарала. Собственноручная рукопись" [46].

Звичайно, цей матеріал є беззаперечним документом проведення царським урядом політики соціального і національного гноблення та боротьби з тими зразками творчості трудового народу, в яких знайшли вираження його прогресивні погляди та критичне осмислення експлуаторської суті духовенства, панства. Крім того, він цікавий тим, що більшість прислів'їв і приказок, заборонених цензурою, припадає на збірник Опанаса Марковича.

Також і тут у деяких випадках допускаємо не скорочений, а повний запис варіантів, а також для кращого сприймання розшифровуємо (згідно з вказаними поясненнями в передмові до збірника Номиса) місцевість побутування прислів'їв та осіб, від яких вони були записані, наприклад:

(Вибираємо довільно).

116. Гріх у міх. Черн. – ...а паляницю (1) в торбу. Зв., Бер., Л., О., Кр., – ...а тебе (2) в морду. Зв., Кр. – Гріх у міх, та під лаву, та ще й ногами підоптати (3) З., Евх. – Коли гріх, то сховай у міх. Проск. (1) а спасенне. Пир.; а спасіння. О.; а спаса. Б.; спаса Лох. (2) а дурня. Рад.; тебе. Лох.; а тобі. Евх. (3) та під лаву та й насів. Вас.; зав'язавши та о землю. Ст. зб.; та й під стіл. Бат. [47].

Гріх у міх. (Чернігівщина).

Гріх у міх, а паляницю в торбу. (Звенигородщина, Бердичів, Лубенщина, Остерщина, Кролевщина).

Гріх у міх, а паляницю в торбу, а тебе в морду. (Звенигородщина, Ніжинщина, Кролевщина).

Гріх у міх та під лаву, та ще й ногами підоптати. (З..., Єфименка).

Коли гріх, то сховай у міх. (Проскурівщина).

Коли гріх, то сховай у міх, а спасенне в торбу. (Пирятинщина).

Коли гріх, то сховай у міх, а спасіння в торбу. (Остерщина).

Коли гріх, то сховай у міх, а спаса в торбу. (Б... – Возняк вважає Білгородщина – О. К.).

Коли гріх, то сховай у міх, спаса в торбу. (Лохвиччина).

Гріх у міх, а паляницю в торбу, а дурня в морду. (Радомисль).

Гріх у міх, а паляницю в торбу, а тебе в морду. (Лохвиччина).

Гріх у міх, а паляницю в торбу, а тобі в морду. (Єфименко).

Гріх у міх та під лаву та й насів. (Васильківщина і т. д.).

169. Де громада церкву ставить, там пан коршму. (Ількевич).

186. Празник без мученика не буває. (Старий збірник).

213. Спустився на престіл, то не буде що й поставити на стіл. (Збірослов Василя Лазаревського).

215. Як вродиться, без бариша не обходиться; і як вмере, то все піп дре. (Збірослов Шейковського)

[48].

220. У попа вовчиє очі, а медвежєє черево. (Старий збірник).

226. Ось тобі, попе, лихо буде, наїхали од владики люде, візьмуть твою білу кобилу, нічим по хавтури їздить буде. (Номис) [49].

1685. Равен бог, та нема щастя кожному. (Єфименко).

2241. Покайся, то будеш попом. (Брацлавщина, Лубенщина) [50].

4973. Хто за кого, а чорт за попа. (Чорноморія).

5002. Не дав піп дари – чорт його бери. (Канівщина, Київ, Пирятинщина, Роменщина, Кролевщина, Новгородсіверщина) [51].

5197. Вільно собаці й на бога брехати. (Лівобочна).

6448. Свисти, попе, церква горить. (Не) [52].

Весь матеріал, заборонений цензурою, свідчить про те, що збірник Опанаса Марковича був тематично різноманітнішим, ідейно загостренішим і становив повну картину життя, прагнень, бажань трудового народу.

Прислів'я і приказки його відбивали негативне ставлення народу до панства, попівства, чиновництва. А що Опанаса Марковича цікавили такі матеріали, про це свідчить також лист Петра Дорошенка. З нього стає зрозуміло, що фольклористом не раз порушувалося питання про потребу в придбанні надрукованих П. Єфименком матеріалів прислів'їв і приказок, особливо тих, які через ідейну гостроту були заборонені цензурою. П. Дорошенко в листі від 7 червня 1859 р. писав: "Оце, шановний друже, і добродію Опанасе Васильовичу, і досі не спромігся вислати вам пословиць (П) Єфименка, а ось через що: (П) Єфименко поїхав з Чернігова і обіцявся вернутися вчора, та й досі нема; а він обіцявся дати мені усі його пословиці і надруковані, і ті, що цензура наша кепська Чернігівська не пустила до друку" [53]. Крім того, зауваження, висловлені фольклористом у листі до Шишацького-Ілліча щодо потреби під час укладання матеріалу збірника варіантів, заборонених цензурою, свідчать про намагання провести у своєму виданні через цензурні

перешкоди такого змісту прислів'я і приказки. "Висловивши щиро свої гадки, усю довгу процедуру і пересправу праці моєї, – писав Маркович Шишацькому-Іллічу, – я майже певен, що ви не лишите без допомоги, і сподіваюся, що зрозумієте мене, коли скажу, що хочу добути ваші чернові в оригіналах зшитки і манускрипти надрукованих вже і ненадрукованих ще приказок. "А в примітці він додає: **"Зшитки надрукованих вами приказок треба мені на те, щоб відшукати цікаві варіанти та й придбати те, що позабороняла цензура"** (виділення наше – О. К.). **Вже ж певна річ, що про останнє не хвалитимуся в передмові"** (Підкреслено Оп. М-чем – О. К.) [54].

Як бачимо, Опанас Маркович був досить серйозним і вимогливим фольклористом. Дбаючи про те, щоб укладені в систему прислів'я і приказки відбивали природу, побут українського народу та моральне й духовне життя його, він багато уваги приділяв сумлінній перевірці та зіставленню варіантів їх. Будучи прихильником критичного й порівняльного методу, він ставив перед іншими фольклористами вимоги критичного добору й закріплення більш виразних ("цікавих") варіантів, а також тих, які заборонялися цензурою під час друкування.

Для Опанаса Марковича матеріали Шишацького-Ілліча й інших збирачів малих жанрів багато значили, особливо в період підготовки ним збірника до друку. Це підкреслюється ним у листі до Шишацького-Ілліча: "Може матеріали ваші, дійшовши до мене заздалегідь, перевернуть догори ногами цілі відділи в моїй розкладці, але ж потім вже то вони можуть зробитися тільки хвостиками, пришитими механічно" [55].

Фольклорист використав для свого збірника і всі інші матеріали, відомі на той час. У листі до К. Сементовського 21 дня 1855 р. Опанас Маркович писав: "Благодарю Вас за обещание пословиц, какие у вас найдутся, и ожидаю их с нетерпением. Не можете ли найти для меня и прислать также и пословицы, напечатанные, которых здесь никак не могу найти: 1. Издан. в Харьк. в 1833 г. [56] и 2. В Вене в 1840 г. [57] Илькевича" [58].

Звертає на себе увагу також припис, що стосується цієї ж справи, а саме: "Книги: Харьковское и Венское издание пословиц здесь (обірвано в рукописі – О. К.) не найти. Если и там трудно, то пришлите свои дня на три. По получении их я с благодарностью по почте вышлю обратно Вам эти книги" [59].

Як бачимо, в розпорядженні Марковича були збірники прислів'їв і приказок В. Н. Смирницького і Гр. Ількевича.

Безперечно, йому були близькими окремі положення передмови Ількевича про значення приповідок, невеличких за розміром зразків народної мудрості, в яких відбилося життя, погляди народу, а також проникливість його розуму і спритність, гнучкість мови.

Відсутність паспортизації приповідок, нумерації їх, що значно утруднювала роботу фольклористів під час зіставлення варіантів і визначення їх місця побутування, а також сам спосіб упорядкування матеріалу не могли цілком задовольнити запитів фольклориста. Але Опанас Маркович скористався і цим збірником, що був для свого часу у відповідних умовах важливим явищем фольклористики в Західній Україні.

Маркович не упускав можливості покористуватись під час роботи над своїм збірником й іншими матеріалами, а особливо 1-м українським збірником прислів'їв і приказок Климентія Зінов'єва, який був відкритий Шишацьким-Іллічем у монастирі південної Чернігівщини і помилково віднесений ним до XVI або поч. XVII ст.

Посилаючись на спільність своїх поглядів з С. Д. Носом, він вважав, що пам'ятку слід віднести до поч. XVIII ст. Перший український збірник був потрібний Марковичу для визначення найтипівіших прислів'їв і приказок, характерних для кінця XVII і поч. XVIII ст., але стерлися часом.

Крім того, зіставлення його варіантів прислів'їв і приказок з існуючими на той час, знаходження спільних рис між ними, незважаючи на віддаленість часу й місця побутування, переконливо свідчили про життєздатність цього жанру, близького потребам народу для вираження поглядів на природу, життя та історію. Ця спільність породжувала роздуми фольклориста над питанням загальнонародної основи української мови, спільності зразків неписаної словесності й історії.

"Місцевість я зазначаю тільки повітами, – писав він, – інколи так трапляється, що приказка записана в повітах – оден від одного на тисячі верстов. От вона яка кривність мови і народної словесності і історії" [60]. Про те, що пам'ятка Климентія Зінов'єва була в Опанаса Марковича [61], як і "Старий збірник" (рукопис початку XIX ст., якогось коморника. Достався від д. Марковичеві от д. Крушельницького; захоплює приказки Уманщини) [62], повідомляється Номисом у передмові до видання прислів'їв і приказок, 1864 р.

Користувався Опанас Маркович і літературними джерелами, а також народними казками, анекдотами й оповіданнями, в яких узагальнення змісту вкладалися в стислу, але багатомовну приказку чи прислів'я, що, відірвавшись від них, жили своїм життям, переходячи з уст в уста трудового народу. В примітках, крім вказівки на місцевість побутування прислів'їв і приказок, найчастіше було посилання на

назву твору, книги, звідки були взяті малі жанри. Номис так засвідчив: "Написи біля приказок, де або ким записані, або з якої книжки узяті, я робив нестеменисьенько такі, які були у збірнику д. Марковича" [63].

Під час запису й упорядкування матеріалу Опанас Маркович надавав великого значення приміткам, що допомагали пізнати середовище, в якому були створені прислів'я і приказки з набутими відтінками народних узагальнень щодо суспільного життя, праці, побуту. Фольклорист вимагав від Шишацького-Ілліча найточнішого позначення їх, що допомогло б визначити місце побутування та осіб, від яких прислів'я були записані.

"Та ще будьте ласкаві! Зверніть увагу на місцевості, – писав Опанас Маркович, – де записані ваші матеріали і на руки, з яких придбали ті матеріали, найпаче отой стародавній збірник, що гадаєте ви з XVI або початку XVII в. і через що ви так гадаєте?" [64].

З погляду вимогливості фольклориста, що дбав як про вправність запису народнопоетичного зразка, так і про точність відтворення всіх приміток, що відносились до нього, є цікавим зауваження, висловлене тому ж Шишацькому-Іллічу: "... я вважатиму за обов'язок, біля кожної приказки з вашого старинного збірника, коли її не буде ні в одній країні записано за наш час, додати ваше імення, яко чоловіка, що зберіг перли народні, стертії часом" [65].

Як бачимо, Опанас Маркович прагнув дошукатися найточнішої паспортизації прислів'їв і приказок. Саме для цього йому були потрібні друковані й рукописні матеріали, про що він повідомляв у листі К. Сементовського: "Записанного варианта каждой бы желалось. Напечатанные же нужны для **"вспрашивания"** по ним местности вариантов" (Підкреслення Оп. М-ча – О. К.) [66].

Примітки, на думку Марковича, надавали прислів'ям життєвості, а також інших своєрідних рис. На них вказував він, підкреслюючи, що "часом воно ("примічання" – О. К.) невелика і роз'ясня пословицю, от придає їй якоїсь живності, сили" [67].

В роботі з визначення приміток до прислів'їв і приказок свого збірника Опанас Маркович не йшов від суб'єктивного враження, а керувався найчастіше методом випробування їх достовірності серед народних мас. В народі він шукав пояснень і тлумачень до окремих слів прислів'їв і приказок, а також нових варіантів. Такому способу роботи він надавав немалої ваги, вважаючи його найдоцільнішим: можна було визначити зразки, найбільш близькі й потрібні трудовим масам, а також безпосередньо збагнути їх погляди й відношення жанру прислів'їв і приказок. А цінилися Марковичем саме ті примітки, які були записані ним з уст народу, і ті місця його збірника, які піддавались випробуванню в гущі "простих людей". На це особливо звертав він увагу фольклористів, підкреслюючи: "найкращі ті (тобто примітки – О. К.), котрі не я сам ліпив, а чоловік або жінка з простих людей, слухаючи мого зборнику, похитуючи розумною головою, сказали, а я усякими О! А! Ге! при пословиці швиденьким ділом дописав" (так само і в Коцюби) [67].

Опанас Маркович, розуміючи важливість і потребу приміток, доданих до прислів'їв і приказок у збірнику, не допускав навіть думки про скорочення їх, хай надто і поширених. Це особливо видно з його листа до М. Білозерського. "Якби на такі добавки, – писав фольклорист, – хоч би часом і залишне довгі, або надто вже куці, ви й загаяли трохи часу, то й на теє не дхнув духом важким. Лучче піврочьем пізніше, да здорово!" [68].

Як бачимо, Опанас Маркович надавав немалою значення приміткам, фіксації місця побутування прислів'їв і приказок, розуміючи значення їх для вивчення в майбутньому мови, усної творчості й історії трудового народу.

Але більшість цих приміток була скорочена або опущена Номисом під час видання збірника. Видавець у передмові писав так: "... де написів було дуже багато і де з їх видно було, або я знав і сам, що приказка вживається, напр., скрізь по Лівобочній Україні, – замість усіх написів я писав просто Лів, (Лівобочна Україна)" [69].

Звичайно, Номис, скорочуючи й відкидаючи примітки, показав, що не відчув у них найсуттєвішого – наукового підходу фольклориста до малих жанрів. Це пошкодило як випущеному у світ збірнику прислів'їв і приказок 1864 р., так і науковій думці з дослідження даного питання.

І. Я. Франко, значно пізніше, 1901–1910 рр. надавав великої ваги приміткам-поясненням, доданим до прислів'їв і приказок, за допомогою яких можна зрозуміти народні погляди, звичаї, поведінку й діалектні особливості мови. Він писав: "... Метода – пояснювати кожду, хоч тепер для нас ясну, приказку має значну наукову вагу. Приповідка, як монета: поки в обігу, кожний знає її ціну, а вийде з обігу, то й робиться не раз просто загадкою, особливо, коли вона оперта на якийсь грі слів або являється рімінісценцією якоїсь мандрівної анекдоти або якогось місцевого, давно забутого факту.

Надто при цих поясненнях являється можливість торкнутися многих народних звичаїв, вірувань, поведінок, діалектичних окромишностей та інших етнологічних та мовних явищ, які попадають під руки збирачеві і можуть мати немале значення для всякого майбутнього дослідника" [70].

Як бачимо, творчий підхід Опанаса Марковича до малих жанрів, методика збирання, запису, укладання в систему їх, про що довідуємося з приватного неопублікованого листування фольклориста, згодом немов знайшла втілення (звичайно, незалежно) в наукових засадах видатного дослідника – революціонера І. Франка, який, ідучи власним шляхом, науково обґрунтував в теоретичних працях основні принципи своєї роботи в цій галузі.

Ця подібність у поглядах на малі жанри і спільність у творчому підході до них між двома нерівноцінними діячами двох періодів, віддалених немалим проміжком часу, є свідченням того, що Опанас Маркович був неабияким знавцем зразків народної творчості, який так щасливо відчував потреби майбутнього й щиро служив йому, незважаючи на всякі перешкоди, що утруднювали поступ фольклориста до нього.

Слід також зауважити, що Опанас Маркович надавав великого значення прислів'ям і приказкам, які відбивали зародження капіталістичних елементів в епоху феодалізму в Росії. В той час, як представники буржуазно-націоналістичного напрямку в українській фольклористиці відкидали й не досліджували народнопоетичних зразків, що відбивали певні соціальні й економічні процеси, що побутували в робітничо-ремісничому середовищі, фольклорист виявляв особливу зацікавленість таким матеріалом. Він добирав прислів'я і приказки, в яких народ розкривав своє розуміння нових змін і зрушень у суспільному житті. Як стає відомо з листа Марковича до Ф. В. Чижова, редактора журналу "Вестник промышленности" в 1958–1961 рр., по півсотні в нього було прислів'їв до понять: "позички", "віра" ("кредит"), "срік", "вистарчка" або "постав", "потреба", "дбанне", "довг", "праця" і "заробітки", "спиток" і "удача", "зиск", "право", "суд", "обичай", "гроші", "базар", "бариш", "ярмарок", "торгівля" [71] і ін.

Така велика кількість підібраних варіантів до вищенаведених понять свідчить про поширення цього жанру серед робітничого класу на суконних мануфактурах, заводах, фабриках, заснованих на застосуванні найманої праці.

Немалу роль для Опанаса Марковича відіграв безпосередній зв'язок з робітниками під час його роботи на Лозовському заводі, недалеко від Сосниці. Фольклорист міг помічати не лише нові риси у свідомості робітників, а й відбиття нового в народнопоетичних зразках, які шліфувалися в цьому середовищі. Можна вважати, що Опанас Маркович дивився на робітничий клас, як на силу, варту пізнання, бо, як підкреслював племінник Дмитро Макарович у своїх спогадах, "заводи, по мнению дяди, сближали нас с народом, знакомили нас с ним" [72]. Безперечно, фольклористом записувався матеріал, що побутував у робітничому середовищі, а особливо прислів'я і приказки. В них знаходили відображення нові явища у зв'язку з розвитком промислового капіталізму, а також антагоністичні відносини між найманою робочою силою і підприємцями-експлуататорами. На підставі такого достатньою мірою зібраного матеріалу Опанас Маркович думав навіть написати статтю "О правопромышленных народных понятиях Южной русской земли". "У меня, – писав Маркович Ф. В. Чижову, – очень богатое собрание малоросс, или вернее южно-русских пословиц. Неудочно ли я составляю на основании их статью о правопромышленных народных понятиях Южной русской земли, подтверждая каждое положение свое подлинной пословицей или несколькими. Если содержание статьи не будет отвечать, или, лучше, выносить ее заглавия, то она послужит Вам материалом, как вещь купленная, которую Вы властны переделывать и править для собственного употребления" [73].

Отже, Опанас Маркович, надаючи великого значення прислів'ям і приказкам, які виражали погляди народу, відбивали рішучий протест його проти соціального і національного гніту, збагачував ними свій збірник. На жаль, більшість цього матеріалу не ввійшла у видання Номиса або через упередженість поглядів видавця, або внаслідок цензурних перешкод.

Деякі літературознавці (О. Дорошкевич) намагалися обмежити діяльність О. В. Марковича як збирача малих жанрів вузьким територіальним колом, тобто Чернігівщиною. Доказом цього були посилання на видавця збірника 1864 р. Номиса, який у передмові писав: "В збірниках Опанаса Вас. і М. Білозерського найбільш приказки з Чернігівщини, здавалось би, що ними уже все повидзьюбувано по тих сторонах: адже Опан. Вас. слав мені потім чернігівські приказки" [74].

Але з цією думкою не можна погодитись, бо Опанас Маркович протягом всього свідомого життя, починаючи ще з студентських років, під час проживання в різних місцях України (в яких, ми зазначали вище) збирав прислів'я і приказки.

Використані літературні й фольклорні твори, а також інші джерела з рукописних і друкованих збірників, що вбирали побутуючі прислів'я і приказки місцевостей територіально віддалених, свідчать про всебічне охоплення фольклористом матеріалів малих форм.

Та й сам Номис, крім того, так сказав у передмові до збірника: "Збірник д. Марковича складався з приказок и т. п., що шановний Опанас Васильович сам назбирав, туляючись по різних світах і Україні; що назбиравали другі і своєю працею не поборонили йому покористуватися; що були надруковані по різних

виданнях. Чиї з надрукованих приказок пішли до збірника, шановний читець побачить сам, в реєстрові покорочених меннів і в написах при самих приказах; там же вбачаються дечії мення і тих, що, кажу, не поборонили дати до спілки свої збірники; зтім, постачали Опанаса Васильовича приказками: Наум Пилип. Горобинський, Іл. Петр. Дорошенко, Мелана Овд. Загорська, Дан. Сем. Камінецький, д. Крушельницький, Дан. Ів. Лавріненко, Вас. Яковл. Мокринський, Петро Микол. Мокрицький, Ст. Дм. Ніс, Мих. Яким. Орловський, Федор Тимоф. Панченко, Павло Яков. Паламаревський, Олена Ів. Підгаєвська, Іл. Павл. Примо, Натоль Свидницький і інші. Всього-навсього приказок в збірку д. Марковича, з одмінами, з півсотні тисяч, або й більш" [75].

Можливо, більша частина матеріалу збірника припадала в якійсь мірі на Чернігівщину, але не слід загалом обмежувати його лише нею, бо й прізвища кореспондентів фольклориста, які проживали в різних місцевостях України, заперечують це. Крім того, Опанас Маркович в листі до Шишацького-Ілліча вказував на незвичайні географічні простори побутування прислів'їв і приказок "від Карпат до Кавказу", які знайшли місце в його збірнику, над вдосконаленням якого він працював з виробленим докладним систематичним планом, розкладкою, яка йшла до того, щоб у систему укладені зразки малих форм відбивали побут, природу, духовне і моральне життя народу [76].

Розуміючи цінність свого збірника для розвитку науки про народну творчість, фольклорист вважав матеріал його важливим здобутком творчого генія трудових мас. Саме з цього погляду він дивився на значення роботи в даній галузі, підкреслюючи словами в листі до М. Білозерського важливість такого заходу: "Я тільки Вам скажу теє, що якби попередили нас 7 збірників пословиць, то наш ціни не втерєє. Я того до Вас удався, що маю надію не тільки на поскорінне, да ще й на вкращінне діла" [77].

Опанас Маркович, враховуючи усю складність роботи зі збирання, систематизації й друкування прислів'їв і приказок, велику надію покладав на колективну працю збирачів і дослідників цього жанру народної мудрості, шліфованого, вдосконаленого в процесі життя й трудової діяльності народу. "Спільна праця в етнографії, – писав Маркович Шишацькому-Іллічу, – чи то близша чи то дальша – так неминуче потрібна, що без неї чоловік, хоч перерветься – нічого не вдіє сам оден. Ви се тямите не згірш за мене, але говорячи про се, я хочу виявити бажанне бути і задля вас чим-небудь корисним, яким ви хочете бути задля мене". [78]

Але Опанас Маркович, хоч і вважав себе знавцем малих форм, не покладався на власний авторитет і прагнув добитися втручання інших фольклористів у свій збірник прислів'їв і приказок. Він вважав, що такий характер роботи допоможе висвітленню деяких темних місць його, сприятиме покращанню змісту. "Третю (розкладу прислів'їв і приказок – О. К.) виготовивши, – писав Маркович М. Білозерському, – треба Вам буде дати її мені і другим знавцям і **коханцям сіх речей** – на прогляд, добавки, виясненне мною й Вами невияснених і всякі замітки до виправки Вашої власної кончої" (Підкреслення О. М-ча – О. К.) [79].

Відкидаючи будь-які турботи, пов'язані з честолюбивими намірами щодо уславлення свого імені в зв'язку з публікацією збірника, фольклорист мав намір через руки інших провести свої матеріали. "Я гадаю зшитки свої, – писав він, – перевести через кілька дотепних рук і здається навіть свого підпису не надрукую. А коли надрукую, то се буде недоброю ознакою: се значитиме, що ті, до кого я вдавався, щоб поправили мою працю, вельми мало вложили своєї" [80]. А в іншому місці знову ж повертається до цього: "Та ще от-що: оте, що я казав про себе, що може на палітурці й підпису свого не дам – не йде до Вашого і взагалі до імен помічників моїх. Навпаки! Ваші імена, опріч передмови, а може й наголовку, зустрічатимуться часто і в середині" [81].

Він покладав надії на оцінку безкорисливої роботи своєї й інших представників української фольклористики як сучасниками, так і майбутніми поколіннями, на подяку "від усіх друзяків освіти й національності". До Шишацького-Ілліча він так звертався: "Все отсе, звісно, дурниця (тобто турботи позначення свого прізвища – О. К.), як прирівняти до тієї духовної данини, яку ви придбаєте собі від нас сучасників, від будущих поколінь і від усіх друзяків освіти і національності за вашу любов до них і прихильність до сумирного, але доброго і, по правді мовити (піймать віру душі моїй на слово, дорогий земляче), безкорисного діла" [82].

Вважаючи свій збірник прислів'їв і приказок у 1858 р. не достатньою мірою закінченим і повним, але достойним початком важливої справи в українській фольклористиці, О. Маркович мріяв про завершення задуманого: "Хоч би випали усі добрі умови й удачі, то все ж отсе буде ніщо більш, як тільки проба, але ж проба не без користі. Помози боже! Щоб хоч не швидко, а довів я до кінця сю справу. Тимчасом – непевний сам собі, я мушу через те поспішати з виданням, щоб думка і праця не пропали без сліду, та щоб інші люде, що вдатнійші й щасливіші за мене вели далі те, що я почну" [83].

Отже, з неопублікованого листування, а також з інших рукописних матеріалів і повідомлень, стає зрозумілим, що для збірника Опанаса Марковича була характерна не лише змістовність прислів'їв і прика-

зок з поширеною кількістю варіантів, з доданими до них примітками, не лише кількісна різноманітність і багатство, а й неймовірна широта географічних просторів побутування цих форм.

Дбаючи, щоб прислів'я і приказки дали опис природи, побуту України, морального і духовного життя народу, фольклорист вироблював свою методику запису й укладання в систему фольклорного матеріалу. Зверталася ним також увага на прислів'я й приказки антипопівського, антипоміщицького змісту, а також на ті, які побутували в робітничому середовищі. Укладання матеріалу було як за темами, так і в алфавітному порядку з урахуванням місцевості побутування його та варіантності. Під час цієї роботи надавалось великого значення приміткам.

Випробування фольклористом життєздатності й достовірності зразків прислів'їв і приказок серед трудового народу, на осуд якого ставились вони, допомагало знаходженню нових варіантів, виявленню більш усталених, типових і відповідних народним поняттям і уявленням. Звичайно, такий метод можна вважати найдоцільнішим, а критичне ставлення щодо добору й закріплення більш нових зразків, а також заборонених цензурою – найпринагіднішим для наукових цілей. Збірник прислів'їв і приказок Опанаса Марковича, коли б був виданий за даною системою, був би великим посібником фольклористам, письменникам, історикам і мовознавцям для вивчення помислів і бажань народу та його мовних скарбів. Але і та більша частина матеріалу рукописного збірника фольклориста, ввійшовши у видання Номиса, розширила, урізноманітнила його, поставивши "Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других. Спорудив М. Номис" в ряд славетних збірок слов'янського світу.

Збірник Марковича, правда, був використаний Марком Вовчком, особливо під час вивчення скарбів народної мови та написання "Народних оповідань". Опанас Маркович у листі до М. Білозерського писав так: "Одного Вас прошу найпильніше: кінчайте незабаром третю розкладку, та тоді й повертайте як швидш назад мої розкладки – бо вони потрібні **для домашнього употреблення**" (виділення Оп. М-ча – О. К.)

Опанас Маркович, вправний фольклорист, розумів потреби науки про народну творчість і своєю чесною безкорисливою роботою прагнув закласти міцні основи для подальшого вивчення й дослідження малих жанрів.

Література

1. Попов П. М. Прислів'я і приказки. Усна народна поетична творчість / П. М. Попов // Радянська школа. – К., 1958. – С. 337.
2. Попов П. М. Прислів'я і приказки. Усна народна поетична творчість / П. М. Попов // Радянська школа. – К., 1958. – С. 336.
3. Галицькі приповідки і загадки, зібрані Гр. Илькевичом. – Відень, 1841. – С. 3–4.
4. Там само, С. 5–6.
5. Черниговские губернские ведомости. – 1854. – № 38, 39, 40.
6. Черниговские губернские ведомости. 1854. – № 38. – С. 259.
7. Див. лист О. В. Марковича до Олександра Шишацького-Іллча від 31 серпня 1858 р. з Немирова. (Правда. – Львів, 1889. – Т. IV, серпень, вип. XI. – С. 156–159).
8. Див. "Черниговские губернские ведомости". – 1859. – № 6–14 ("Памятники укр. нар. словесности", Пословицы и поговорки), № 31–33 ("Дополнения к укр. пословицам и поговоркам")
9. Черниг. губ. вед. – 1859. – № 6. – С. 37.
10. Там само. – № 31. – С. 233.
11. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона. – СПб., 1896. – С. 655.
12. История русской этнографии Л. Н. Пыпина. – СПб., 1891. – Т. III. – с. 368–369.
13. Киевская старина. – К., 1897. – 1, С. 15.
14. За сто літ. – ДВУ. – 1927. – Кн. 1. – С. 40.
15. Там само.
16. Державна б-ка АН УРСР, рукописний відділ, арх. Сементовського, 10963, арк. 2.
17. Киевская старина. – К., 1897. – С. 149.
18. Там само.
19. Інститут літератури (Пушкінський дом), рукописний відділ, ф. 3, оп. 4, од. зб. 363, № 2.
20. Україна // ДВУ. – К., 1927. – кн. VI, С. 120.
21. Киевская старина. – К., 1892. – XI, С. 408.
22. Там само.
23. Державний Орловський архів, ф. 530, ст. 2, доп. оп., спр. № 3, арк. 50.
24. Чернігівський історичний музей, АЛ17-107/40 504.

25. Киевская старина. – К., 1897. – 1. – С. 15.
26. Чернігівський історичний музей, АЛ117-107/40 504.
27. Советский фольклор // АН СССР, М-Л. : Изд-во.1936, № 4–5, стор. 6.
28. Добролюбов Н. О. Собрание сочинений в 3 т. / Н. О. Добролюбов. – Гослитиздат, М. : 1950. Т. 1. – 1950. – С. 591.
29. Правда. – Львів, 1889, Т. IV, вип. XI, серпень. С. 157.
30. Правда. – Львів, 1889, Т. IV, вип. XI. – С. 157.
31. Писання І. Франка. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р., Львів, 1910, с. 154.
32. Др. Іван Франко, Галицько-руські народні приповідки, Львів, т. 1, 1901–1905, стор. XVIII.
33. Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Ein Hausschatz für das deutsche Volk, herausgegeben von Karl Fridrich Wilhelm Wander. Leipzig, 1867-1880, перше видання 5 томів; друге видання було докладним повторенням першого (Titelausgabe).
34. Др. Іван Франко, Галицько-руські народні приповідки, Львів; т. 1, 1901-1905, стор. XVIII.
35. Державна б-ка АН УРСР рукописний відділ (арх. Кримського), І 25839.
36. ДБЛ, рукописний відділ, ф, 332, К. 40, од. збер. 2.
37. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других. Спорудив М. Номис, С-Петербург; 1864, стор. VII.
38. Киевская старина, К., 1894, V, 343.
39. Твори М. Вовчка з життям автора... Київ-Лейпціг, т. I, стор. 213.
40. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других. Спорудив М. Номис, С-Петербург., 1864, стор. 28.
41. Інститут літератури АН УРСР, рукописний відділ, ф. 77, шифр 124, арк. 85.
42. Там же.
43. Писання І. Франка, Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р., Львів, 1, стор. 154.
44. Укр. нар. поетична творчість, "Радянська школа", К., 1958, т. 1, стор. 172.
45. Інститут літератури АН УРСР, рукописний відділ, ф. 77, шифр 124, арк. 134.
46. ЗНТ ім. Шевченка, Львів, 1909, т. 88, кн. 2, вип. 2, стор. 159.
47. ЗНТ ім. Шевченка, Львів, 1909, т. 88, кн. 2, вип. 2, стор. 162.
48. ЗНТ ім. Шевченка, Львів, 1909, т. 88, кн. 2, вип. 2, стор. 162.
49. Там же, стор. 163.
50. Там же, стор. 166.
51. Там же, стор. 169.
52. Там же, стор. 170. Номис писав: "Коли в збірнику д. Марковича не було біля приказки ніякого запису, я ставив НЕ (місце несвідоме)".
53. Твори Марка Вовчка, ДВУ, 1928, т. IV, стор. 336.
54. Правда, Львів, 1889, т. IV, вип. XI, серпень, стор. 157-158.
55. Правда, Львів, 1889, т. IV, вип. XI, серпень, стор. 158.
56. Оп. Маркович мав на увазі збірник В. Н. Смирницького "Малороссийские пословицы и поговорки, собранные В. Н. С.", що був надрукований з участю Гр. Квітки-Основ'яненка в Харкові, 1834 р.
57. "Галицькі приповідки і загадки" були видані Гр. Ількевичем у Відні, 1841.
58. Державна б-ка АН УРСР, рукописний відділ, арх. Сементовського, 10963, арк. 1.
59. Там же.
60. "Правда", Львів, 1889, т. IV, вип. XI, серпень, стор. 159.
61. Номис писав: "Климентій (рукопис XVII–XVIII ст.; д. Маркович мав його від небіжчика Шишацького-Ілліча).
62. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других Спорудив М. Номис, С-Петербург., 1864, стор. V.
63. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других. Спорудив М. Номис, С-Петербург., 1864, стор. 111.
64. "Правда". Львів, 1889, том IV, вип. XI, серпень, стор. 158.
65. Там же.
66. Державна б-ка АН УРСР, рукописний відділ, арх. Сементовського, 10963.
67. Державна б-ка АН УРСР, рукописний відділ, (арх. Кримського), І 25839.
68. Там же.
69. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других. Спорудив М. Номис, С-Петербург., 1864, стор. 111.

70. Др. І. Франко, Галицько-руські народні приповідки, Львів, т. І, 1901–1905, стор. XIX.
71. ДБЛ, рукописний відділ, Ф. 332, К. 40, од. збер. 2.
72. Киевская старина, К., 1893, IV, стор. 73.
73. ДБЛ, рукописний відділ, Ф. 332, К. 40, од. збер. 2.
74. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других. Спорудив М. Номис, С-Петербург., 1864, стор. VII.
75. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других. Спорудив М. Номис, С-Петербург., 1864, стор. 1.
76. "Правда", Львів, 1889, т. IV, вип. XI, серпень, стор. 157.
77. Державна б-ка АН УРСР, рукописний відділ, (арх. Кримського), I 25839.
78. "Правда", Львів, 1889, т. IV, вип. XI, серпень, стор. 156.
79. Державна б-ка АН УРСР, рукописний відділ, (арх. Кримського), I 25839.
80. "Правда", Львів, 1889, т. IV, вип. XI, серпень, стор. 157.
81. "Правда", Львів, 1889, т. IV, вип. XI, серпень, стор. 158.
82. Там же, стор. 158-159.
83. Там же, стор. 157.
84. Державна б-ка АН УРСР, рукописний відділ (арх. Кримського), I 25839.

Наталія Дмитренко

ПОВЕРНЕННЮ НЕ ПІДЛЯГАЄ. ЗАБУДЬТЕ...

Протягом кількох століть Україна була ареною боротьби сусідніх держав за право володіти цією територією. Такі змагання не тільки політично знекровлювали, економічно виснажували народ, а й позбавляли його кращих зразків національної культури. Вкрай складна політична ситуація на початку 1918 року обернулася збройним конфліктом між українською та радянською владою, а це, своєю чергою, призвело до розорення та пограбувань поміщицьких маєтків, кинутих власниками в пошуках порятунку. Згідно з розпорядженнями керівників нової радянської влади, все майно приватних осіб у місцевостях, звільнених від ворога підлягало конфіскації. Дорогоцінні речі вивозили до складів Держхрану в Москву.

Перша спроба повернути в Україну вивезені до Росії історико-культурні пам'ятки була зроблена влітку 1918 року урядом гетьмана П. Скоропадського, який пов'язував це важливе завдання з національним та державним відродженням українського народу. Проект договору, складений до переговорів між делегацією гетьманської Української Держави та делегацією РФРСР, мав низку пропозицій, внесених членами комісії при департаменті культів М. Біляшівським, О. Благодіром, В. Вернадським, П. Дорошенком, Г. Нарбутом, В. Щавинським, П. Стебницьким. Згідно з цими пропозиціями Україна мала повернути собі архівні, музейні, церковні, бібліотечні та інші культурні цінності, що зберігалися в державних та національних збірках, та всі речі, що були вивезені з території України до Росії після 1654 року в одній п'ятій загальної вартості.

Зірвавши переговорний процес, радянська Росія вдалася до відкритого збройного наступу, закривши цю тему на невизначений термін. За роки громадянської війни ще велика частина речей музейного значення була вивезена до Росії з метою збереження тепер уже народної власності від денікінців.

Наступного разу питання реституції постає наприкінці громадянської війни. На початку 20-х років активно відбувався процес музеєутворення, тому наповнити колекції, додати їм історичної цінності та якості могли речі музейного значення, вивезені за межі України. В квітні 1923 року Археологічний комітет при ВУАН звернувся до Головнопрофосвіти Народного Комісаріату Освіти УРСР з питанням про передачу Головополітосом НКО РСФРР музейних експонатів, евакуйованих до Москви під час громадянської війни з метою вивчення їх ВУАН та розподілення по музеях України. Виконати цю місію доручили хранителю історичного відділу 1-го Державного музею Д. М. Щербаківському. У співробітництві з представником ВУАН А. Ф. Середою та представником музейно-виставкової секції Головополітосвіти О. А. Степановою відібрали музейні речі з Держхрану. У вересні 1923 року до Києва прибули 29 ящиків, в яких знаходилось 3200 старовинних ювелірних виробів, культових речей, що мали значну художньо-історичну цінність.

У вересні 1926 року керівництво музеями доручили Управлінню науковими установами при НКО. На початку діяльності ця структура одним із головних завдань у справі відродження національної культури вважає складання загальнонаціонального реєстру культурних цінностей. У рамках цієї роботи постає питання про долю та масштаби вивезеного за межі України національного спадку. В березні 1927 року

Всеукраїнському археологічному комітету доручено скласти доповідну записку "Про головні випадки в минулому вивозу за межі України українських пам'яток культури". Залучались до цієї роботи і співробітники місцевих музеїв. Провінційні музейники брали активну участь в обстеженні покинутих панських садиб, у роботі ліквідаційних комісій під час закриття церков та монастирів, в огляді місцевих складів НКВС, щоб відібрати речі музейного значення. Вони краще за інших знали, що саме вилучалось у середині 20-х років із провінційних музейних збірок для передачі провідним музеям, науковим установам та для продажу на закордонних аукціонах. ВУАКом надсилає листи в місцеві музеї з дорученням скласти відомості про вивіз культурних цінностей за межі регіону та держави. Підсумком цієї роботи була "Доповідна записка Наркомосу УСРР до Народного Комісаріату Робітничо-Селянської інспекції про роботу наукових установ". Одним із пунктів цього документа була пропозиція "порушити перед урядовими органами УСРР та РСФРР питання про повернення в Україну українських культурних цінностей у порядку взаємообміну між союзними республіками". Згодом були створені Паритетна комісія ЦВК РСФРР та Паритетна комісія НКО України у справі обміну науковими та культурними цінностями. Перша сесія відбулася навесні 1930 року. До складу Комісії від РСФРР входили: академік Марр – директор Академії матеріальної культури в Ленінграді; професор Мошковцев – заступник директора Третьяковської галереї; Вольтер – заступник завідувача Упрнауки РСФРР. Інтереси України в Комісії представляли: заступник завідувача Упрнауки УРСР Коник; професор Болтенко – заступник директора археологічного музею в Одесі та професор Ернст – завідувач художнього відділу музею ім. Т. Шевченка в Києві. Представництво свідчило про серйозність намірів з обох сторін. На трьох сесіях, що відбулися 1930 року, ухвалили принципи обміну, головний з яких – наукова доцільність. Були визначені об'єкти культурно-історичної спадщини, які будуть повернуті в Україну.

Ці позитивні процеси в гуманітарній сфері давали змогу керівникам місцевих музеїв рішуче вести діалог із відповідними закладами про повернення експонатів, вилучених із провінційних та переданих до центральних музеїв (і не завжди то були музеї України). І, нарешті, припинити практику побудови відносин за принципом "центру" та "периферії", яка характеризувала дореволюційні та пореволюційні стосунки між Україною та Росією взагалі і музейну політику зокрема.

У грудні 1932 року директор Ніжинського музею В. Лапа надіслав лист до Паритетної Комісії НКО України з проханням повернути, хоча б частково, речі музейного значення з міських церков, що були передані в Харківський музей імені Артема протягом 1925–1926 років (близько 200 предметів, вписаних в 11 актів про вилучення). У цьому ж листі він просить розглянути питання про повернення в Ніжин значної кількості речей, що потрапили до Московського історичного музею під час заходів до 50-річчя з дня смерті М. В. Гоголя (1902). Місто планувало 1934 року святкувати 125-річчя з дня народження письменника, то їх хотіли використати при створенні ювілейної експозиції.

Питання повернення унікальних архівних документів Шосткінського порохового заводу розглянув професор О. Оглоблін. Його підтримав керівник місцевого музею Я. Верховець, який у 20-х роках збирав і зберігав місцеву старовину. Мета цих публікацій – повернення найстарішої (XVIII – першої половини XIX століття) частини заводського архіву. Вона була вивезена ще 1873 року до Петербурга для тимчасового користування, але потрапила до фондів Артилерійського музею.

Принциповою в питанні повернення пам'яток місцевого значення була позиція директора Роменського музею М. М. Семенчика. В січні 1932 року він звернувся до сектору науки НКО України з проханням допомогти йому одержати хоча б дублікати речей, що перебувають у фондосховищах Московського історичного музею та Ермітажу, всі вони свого часу були знайдені на Роменщині. Вступає він у полемічне листування з сектором науки Харківського обласного відділу народної освіти та Полтавським пролетарським музеєм з приводу повернення останнім експонатів, що були вивезені з Роменщини. За книгою В. Трипольського "Полтавское епархиальное древнехранилище" музей домагався повернення 35 речей та кількох світлин. Керівництво Полтавського музею відмовило, аргументувавши відмову тим, що "речі не можуть бути використані в експозиції..., як шкідливі з ідеологічного боку". Але М. М. Семенчик наполягав, що "в дійсно радянському музеї на засадах діалектичного матеріалізму не може бути речей ідеологічно шкідливих, шкідливими (в деяких музеях) може бути тлумачення експонатів". Він запропонував Полтавському музею повернути речі з Роменщини, які йому цілком не потрібні або ж лякають своєю шкідливістю. Вважаємо, такі дії щодо встановлення історичної справедливості були непоодинокі.

На жаль, спроби української держави повернути культурні цінності в першій третині XX століття (1918, 1930 роки) були поглинуті ідеологічним мороком тоталітаризму. Проблема залишається в Україні актуальною до сьогодення. В XX столітті здобуто значний досвід із цього питання в галузі норм міжнародного права. Але, як показує час, цього замало. Щоб справа зрушила з місця, потрібна нова генерація людей, які з розумінням та повагою будуть ставитись до національних почуттів народу, що через певні історичні обставини був позбавлений значної частини духовної пам'яті.

Я-ГЕРОЙ У ФАНТОМНОМУ СВІТІ ОПОВІДАНЬ В. ВИННИЧЕНКА

"Антипозитивістський злам" кінця XIX – початку XX ст. знаменував поворот до "живої", "повсякчас-переживаючої" своє існування у світі людини. Доба раннього модернізму утверджувала право на самобутність кожної особистості, яка мала стати центром і вершиною всесвіту. Змінювався усталений образ світу згідно з принципом індивідуалізації: дійсність, що "замикається" на окремому суб'єкті, виявляється не об'єктивною даністю, а "продуктом" його сприйняття, іншими словами, "досвід реальності дається невідривно від свідомості цього досвіду" [21, с. 60–61]. Це спричинило так званий процес "об'єктивації суб'єктивності й суб'єктивізації об'єктивного світу" [11, с. 267], тобто зміщення меж суб'єкт-об'єктних відношень, долання полярності якісно протилежних субстанціональних величин. Так, на думку М. Моклиці, з появою Ніцше розпочинається "процес щонайглибшого занурення у внутрішній світ людини", руйнується антиномія "суб'єкт-об'єкт", виявляється, що "цей розподіл здійснюється завжди штучно, умоглядно, насправді ж існує людина, яка є суб'єктом, що перетворює себе на об'єкт, і є світ, який людина перетворює, втягує в коло суб'єктивності" [11, с. 63]. Людська ж свідомість не є чистою раціональністю, не належить світові надчуттєвого (розвінчується міф про самодостатність "трансцендентальної свідомості"), натомість завжди "вписана" в конкретне буття, спрямована на реальність і не існує поза нею. Мова йде про свідомість, але вже "не мислячу, а безпосередньо-переживаючу, не безособово-абстрактну, а індивідуальну, суб'єктивну, напружено-емоційну" [16, с. 257].

Відкриття "буттєвої", або ж "онтологічно вкоріненої" [4, с. 102, 104], свідомості засвідчило долання "прірви", зведення "містків" між двома раніше віддаленими світами: спостерігається взаємопроникнення ідеального та матеріального, раціонального й ірраціонального, дійсного й ілюзорного, об'єктивного й суб'єктивного. "Світ не створений як завершена цілісність, але твориться постійно, а людина сферою онтології свідомості бере участь у цьому творенні" [4, с. 111]. Отож, одночасно зі зверненням митців до прямих форм психологічного аналізу, намагання відтворити безпосередній процес душевних переживань героя, фокус уваги зміщується в бік самої реальності, яка за посередництва звільненої чуттєвості набуває виразного суб'єктивного забарвлення. "Фантом реальності" [17, с. 79–83], "експресивний простір" [10, с. 175], "шизофренована дійсність" [18, с. 166], "магічний світ" [16, с. 263] тощо – ряд концептів, розкриття змісту яких наближає нас до розуміння поняття "суб'єктивізація об'єктивного".

Розмірковуючи про зародження "магічної" реальності, Ж.-П. Сартр наголошував на процесі чарівного "перетворення" світу за посередництва людської емоції: "Об'єктивно існуючий світ, сприйнятий свідомістю, згодом стає емоційно забарвленим і розміченим, тобто стає "таким, яким я хочу...", водночас "свідомість не обмежується тим, що проектує афективні значення у світ, який її оточує: вона переживає новий світ, котрий щойно конституювала" [16, с. 263].

Якщо завданням митців класичного реалізму було зображення так званої "об'єктивно існуючої", або "позасуб'єктивної", дійсності [12, с. 272–273], то художня література доби модернізму презентувала залежний від індивідуального сприйняття суб'єктивний образ світу. Завдяки процесу суб'єктивізації зовнішній світ утрачав свою "щільність", що виявилось у стиранні чітко окресленої межі між Я та світом, Я й іншим (alter ego) і тотальному розширенні "кордонів суб'єктивності".

За посередництва "чуттєвої свідомості" суб'єкт творить іншу, ілюзорну, а точніше фантомну реальність. Якщо перше формулювання ("ілюзія") викриває принципову нетотожність між дійсним та уявним, то в іншій дефініції ("фантом") наголошується на протилежному. Як стверджує О. Тхостов, "фантомність світу потрібно розуміти не як його нереальність", а як змінену "якість сприйнятого світу, який залишається насправді незмінним"; різні стани свідомості "не відкривають іншої реальності ... а ймовірніше будують інший фантом" [17, с. 80].

Характерним для нового мистецтва, на думку сучасних науковців (В. Агєєвої [1, с. 44, 155], Л. Андрєєва [2, с. 167–168], Т. Гундорової [7, с. 160–203], О. Золотухіної [8, с. 49–50], М. Моклиці [11, с. 315–316] та ін.), стає моделювання художньої реальності, яка виявляє так зване "хитання" між дійсним та ілюзорним. Важливим є те, що разом із рефлексором часто "дезорієнтованим" залишається і сам читач, адже він так само, як і герой, не володіє остаточною істиною: "ніхто не може сказати напевно – достовірності взагалі бути не може ... Ми нічого не знаємо ... в тому, що бачимо, змішані правда й брехня ..." [2, с. 168]. Таке перетворення світу Т. Гундорова пов'язує з властивими модерній свідомості релятивністю, тяжінням до багатозначності, і, як наслідок, "зсувом значень" та "смысловим роздвоєнням" реальності, що "дає не подвоєння реального й ірреального, не гротескове поєднання їх, а миготіння іншого". Відповідний модус зображення відкриває не дійсну, а задану суб'єктивною перспективою "імовірну реальність". Саме

таким, вважає дослідниця, постає художній світ у творах В. Винниченка, котрий "закладає в українській літературі поч. XX ст. принципи і структурні ознаки релятивного модерного мислення" [7, с. 166–179].

Із домінуванням суб'єктивного начала М. Моклиця пов'язує остаточну втрату "орієнтиру між дійсним та уявним", коли "ми не знаємо напевне, що відбулося в реальності, а що – в уяві героїв" [11, с. 315–316]. Цей факт став вагомим критерієм у зарахуванні автора "Сонячної машини" до когорти письменників-модерністів.

Постійне балансування між дійсним й ілюзорним, пошук істини в хиткому, мерехтливому світі, що обертається конструктором-проекцією притлумлених бажань, звільненої чуттєвості героя – визначальні для малої прози В. Винниченка. Загострений конфлікт особистості з суспільним оточенням не стає причиною втечі в омріяно-уявний світ, натомість викриває глибинні й болісні зв'язки з дійсністю; проте сама реальність майже не постає безвідносно до особистісних очікувань і переживань, тому відкривається в образі деякої реальності.

Герої В. Винниченка – це першочергово тілесні створіння, тому їхнє буття не мислиме поза реальним світом, але вони не стільки вміщені в нього, скільки зрощені з ним, розчинені в ньому за посередництвом власної чуттєвості. Проте якщо в ранніх творах акцент робиться на самому феномені життя, його переживанні, важливим лишається момент безпосереднього "контакту" з дійсністю, то в подальшій творчості фокус уваги зміщується з фізіології на психологію переживання. Іншими словами, концепція "життя як довгий ряд почувань" [5, с. 222] ("Контрасти") трансформується в ідею "людина – це рух переживання" [5, с. 628] ("Олаф Стефензон").

Зміщення акцентів простежуємо вже в оповіданні "Купля". Суттєвою відмінністю твору стала поява автодігетичного наратора, який розповідає власну життєву історію і фігурує в ній як головний учасник. Це сприяло послабленню подієвого сюжету, спрямовувало фокус уваги на характер сприймання та переживання героєм обставин, у яких той опинився. Не варто забувати, що розповідь ведеться про давно минулі події, що лишили глибокий слід у душі вже дорослого чоловіка. Те, що і як пригадує оповідач, стає своєрідною психологічною картою з рядом дискретних маркувань, які повинен сполучити та розгадати читач. Тому не менш значущим для дослідника є спосіб презентації нарації, який відображає закономірності процесу пригадування. Механізми пам'яті та категорія часу – опорні пункти, що визначають характер моделювання структури твору.

"Купля" – оповідання-спогад, є жанровим різновидом мемуарної літератури, тому в ньому передбачається чітке розмежування рівноцінних темпоральних площин: значущим є не лише минуле (час історії), але й теперішнє (дискурсний час). Отже, "читач постійно перебуває у колі двочасовості і мусить довільно модифікувати співвідношення в опозиції реальне / фікційне, а далі, "вживаючись" у текст – у континуумі фікційності розпізнавати дійсність твору та особисту "привнесеність" до нього" [9, с. 351]. Характерним тут є зміщення меж різних часових рівнів, а також зміна подієвої швидкості під впливом особистісного фактору (анізохронія, анахронія – актуальні форми часового структурування тексту).

Чоловік згадує роки своєї юності, проте в ході оповіді стає очевидним: пам'ять відтворює не фактичні події, а почуттєво-емоційний, враженнєвий, малюнок. Світ постає у свідомості героя таким, яким його було сприйнято в певний момент часу. У пам'ять вривається кожна мить життя, що схвилювала героя, збудила сильні емоції, чуттєва свідомість фіксує найбільш значущі моменти, які відтворюються до дрібниці з неймовірною точністю, згадаймо сцену прощання з Іриною: "Пішов, чи-то-пак: переставив одну ногу, потім другу, помалу, з зусиллям повернув ручку дверей, ніби на ній висів цілий світ і переправив ногу за поріг. ... Вмент причинив двері й озирнувся. ... Низько похилив голову й посунув знову ноги. В сінях теплий дух васильків і трави. Десь, мабуть, вінок на стіні вісить із васильків. Ще одні двері, на двір. ... Нічка тепло та м'яко війнула в лице. Зачинилися двері. Потім раптом швидко заклацала защіпка і двері знову на половину одчинились. Серце замерло з чеканням" і т. д. [6, т. 3, с. 101–102]. На цьому етапі спостерігаємо уповільнення темпу оповіді і, як наслідок, розширення темпоральної амплітуди сегменту історичного часу. Особливо значущою стає сенсорна пам'ять та пов'язані з нею несвідомі асоціації.

Згадка про давно минулі роки відроджує забуті почуття, котрі якоїсь миті стають "живою частиною актуального" й асоціативно проектується в майбутнє. Виникає відчуття неперервності часу, де колишнє та прийдешнє зливаються в одночасному переживанні буття. Якоїсь миті наратор і сам втрачає відчуття реальності: потік обірваних фраз розсікає текст, руйнуючи розміреність, хронікальність оповіді (оповідь у минулому часі на якусь мить змінюється розповіддю в теперішньому). Невпинне тривання теперішнього виявляється "єдиною психологічною реальністю" [16, с. 255].

Механізми пам'яті детерміновані не розумною волею, а, першочергово, чуттєвим (афективним) сприйняттям, і підсвідомості в цьому процесі відведено особливу роль. Так, наприклад, чоловік добре пам'ятає, здавалося б, незначні деталі минулого, проте не в змозі відтворити епізоди важливих у його

житті подій: "А потім все туманом якимсь повито. Здається, коли я світив сірника, коробка поторохувала у мене в руці і смалятиною запахло від губки. Здається, я озирався на всі боки. А може й ні. Може, потім уже, дійсно озираючись, я переніс на те, що було під скиртою. Іра, принаймні, гаряче казала, що я не міг дріжати й озиратись. Не міг!

А я не знаю. Не знаю, як і назад повз балочкою. А може й не повз, а просто йшов. Ще, може, й посвистував" [6, т. 3, с. 119–120].

Болісні й травматичні для психіки події витісняються, тому пам'ять в якийсь момент зраджує героєві.

Дійсність відкривається в невпинному переживанні минулого, яке повсякчас продовжує себе в нинішньому та в ще не здійсненому майбутньому. Досвід переживання (синтез усієї гамми чуттів, вражень, індивідуальних значень тощо) нагромаджується в незвіданих глибинах свідомості, підвалинах пам'яті, яка стає єдиним "символом реальності", доказом мого існування ("згадую, значить, я існую" [2, с. 119, 122]). Означений рівень проблематики засвідчує про перехідний етап творчої еволюції митця.

Поступово В. Винниченко зміщує фокус уваги на переживання як невід'ємну властивість інтенційної свідомості. Відчуття справжності життя дає переживання героєм видимого світу, – що відкриває шлях для феноменологічного прочитання малої прози письменника. Ця ідея чітко означена Винниченком вже в оповіданні **"Рабині Справжнього"**.

Твір цікавий не тільки з перспективи художньої презентації, а й із точки зору концептуального осмислення заявленої проблеми. Від початку увагу привертає назва твору, у заголовку об'єктивується абстрактне поняття (Справжнє), яке за посередництва інших агентів оповіді (асоціонімів Дійсність, Ілюзія, Правда, Радість, Страждання, Життя, Чуття життя) стає предметом детального осмислення. В центрі уваги – два ілюстративні епізоди з життя оповідача. Із розповіді про першу подію стає зрозумілим, що герой приймає бажане за дійсне, та невдовзі ілюзія розвіюється, піднесення й майже побожний захват змінюються розчаруванням: на місці привабливої, загадкової, певною мірою ефемерної жінки-мрії постає непоказна, відразлива постать звичайнісінької повії. Проте справжність пережитих почуттів не викликає сумніву в тому, що видимий світ є не менш цінним і не менш реальним за саму дійсність: "Хіба та Ілюзія не дала мені Радости, а Дійсність – Страждання? Хіба я не був щасливий ті п'ятнадцять хвилин? Хіба не реально я почував у себе в грудях захват, побожність, радість? Хіба не все одно, хто прислужився моїй Радости: Ілюзія чи Дійсність?" [6, т. 3, с. 63]. В іншому випадку герой теж помиляється, проте цього разу реальність постає значно приємнішою, ніж очікуване ним: таємничою "шпигункою" виявляється не підступна Феня, а кохана Ольга, яку чоловік уже й не сподівався знайти. "Мораль" історії, на думку оповідача, така: "... єсть щось більше і за Дійсність, і за Ілюзію, щось єдино-справжнє, якому служить все. І на мою думку, панове, зветься воно Чуттям життя. І коли Ілюзія чи Дійсність служать йому погано, ми лаєм та плюємо на них; і від всієї душі вітаєм та цілуєм, коли догоджають. Отже, слава всьому, що на Радість Життю і ганьба поганим слугам його, як би вони не звались – чи мрія, чи калоша!" [6, т. 3, с. 71–72]. Іншими словами, оповідач прагне переконати: дійсність та ілюзія невіддільні, повсякчас змінюють одна одну, втілюючи саме життя, воно ж є нічим іншим, як низкою особистісних почувань, які наповнюють сенсом наше існування.

Ще в одній зі своїх ранніх праць Ф. Ніцше переконував у неможливості "чистого пізнання речей", до чого прагне "гордішливий" розум. Людина – першочергово істота тілесна, чуттєва, і саме відчуття стають основою для розуміння й освоєння світу. Відчуття ж дають лише образ дійсності: "Ми гадаємо, що знаємо дещо про самі речі, коли говоримо про дерева, фарби, сніг і квіти; насправді ми володіємо лише метафорами речей, котрі абсолютно не відповідають їхнім першопочатковим сутностям" [13]. Продукт уяви неможливо піддати надчуттєвій перевірці, оскільки в "емпіричному світі" "правильного сприйняття" не існує. Отож, всезагальні "істини – ілюзії, про котрі забули, що вони такі", тому ми завжди "граємо навіпамацьки за спиною речей" [13].

Ідея фантомності видимого світу знайшла продовження й творче переосмислення в працях феноменологів. Дійсність є лише видимістю: "немає іншої реальності, ніж видимість", – стверджує М. Мерло-Понті [10, с. 342]. Утім видимість не є властивістю зорового сприйняття, це завжди бачення, задане індивідуальним значенням, переживанням та внутрішньою перспективою. Це феномен свідомості, який майже ніколи не відповідає справжній суті речей. У безпосередньому спогляданні людина не відрізняє дійсне від ілюзорного, єдиним критерієм істини постає віра, переживання істинності того, що сприймається [15, с. 501]. Тому "переживання абсурду та переживання абсолютної очевидності є взаємозалежними і навіть не відрізняються одне від одного"; "ілюзія не відділяє мене від істини", – переконаний М. Мерло-Понті [10, с. 344, 346]. Отже, видимий світ – ілюзорний, однак сприймається за дійсний тим, хто його таким переживає.

Предметом художнього зображення в малій прозі В. Винниченка стає експресивно забарвлений світ, заданий перспективою афектованої свідомості героя (з "підкреслено вольовою проекцією індивідуального "я" Т. Гундорова пов'язує "конститування" так званої "тран-реальності" у творах письменника

[7, с. 176]]. Тому читач має пам'ятати, що особливого значення в низці творів набуває не подія, а бачення її героєм, його кут зору на ситуацію.

У полі уваги раннього В. Винниченка перебувають прості ситуативні афекти героїв: переважно це раптові напади агресії чи страху, які швидко минають. Завданням митця стає показ контрастності між звичайним й афективно забарвленим сприйняттям дійсності, що визначає зміни в поведінці персонажа. Це зумовлює введення в текст "чужої" свідомості, на яку покладається функція диференціації – розрізнення дійсного й ілюзорного (надуманого героєм). Домінує точка зору гетеродієгетичного наратора або ж гомодієгетичного оповідача, який є безпосереднім свідком подій.

Якщо зображення дійсності крізь призму особистісного бачення героя простежується у творах з домінуючим гетеродієгетичним наративом, тоді мова йде переважно про фрагментарне інкорпорування суб'єктивного в загальну об'єктивну картину світу. Процеси суб'єктивізації спостерігаємо вже в повісті **"Краса і сила"**. В описах портрету Мотрі помітне схрещення кількох перспектив, коли свідомість рефлексора (Ілька) опосередковується поглядом всезнаючого розповідача ("гібридна" точка зору), однак погляд Ілька домінує. Приголомшений норовливою вдачею коханої, хлопець милується її вродою, але думка про шлюб з нею змінює настрій героя і, відповідно, сприйняття її зовнішності: "... він почув, як очі її зробились не такими вже й гарними, як груди, коса, стан, губи, ніс стали зразу такими знайомими, самими звичайними, як весь вплив краси її кудись зник і замість його стала якась ніяковість і навіть нудьга" [5, с. 27]. Як бачимо, герой проектує свої переживання на образ Мотрі, портрет якої характеризує не її, а самого Ілька, опосередковано відображає душевну динаміку героя.

Поглиблення суб'єктивного помітне вже в новелі **"Контрасти"**: уявний автор часом розчиняється в героїні настільки, що, здається, персональна точка зору поглинає кут зору розповідача-всезнавця. Читач бачить події очима розгніваної Гликерії і не знає, що відбувається насправді.

Хитання між дійсним й ілюзорним спостерігаємо в оповіданні **"Малорос-європєць"**, коли жахлива здогадка опанованого страхом пана Коростенка вражає настільки, що змушує присутніх на якусь мить повірити йому (поглянути на ситуацію його очима) й дозволити здійснити фатальну помилку – вбити невинних людей.

Важливо й те, що разом із героями дезорієнтованим лишається й сам читач: певний час він не володіє знанням про те, що в дійсності відбувається за межами панського будинку. Однак відсутність всезнаючого розповідача компенсована активізацією самого реципієнта.

Значущим є епізод розмови господаря з Грегуаром, де акцентовано на внутрішній готовності пана до подібного перебігу подій, їх очікуванні: "Коростенко зараз же замовк і стурбовано, напружено став дивитись на Грегуара.

– Что такое? Беспокойство в деревне? Да? – спитав він.

– Нет. Пожалуйте обедать...

– А!.. Хорошо, хорошо... – з полегшенням промовив Коростенко й, звернувшись до мене, добродушно проговорив: – Неспокойно у нас на селі... Збираються громить мене дядьки... Вже письма шлють... щоб вибиравсь зарані, бо все одно одберуть землю... От вам! Инстинкти... Приходиться быть насторожі... Темна маса може справді і спалить тебе, і вбить..." [5, с. 452].

Особливого значення набуває часовий план точки зору, а саме "відстань" між початковим та подальшим сприйняттям подій, що спонукає до їхньої переоцінки. Це стосується не тільки пана Коростенка, але й героя-оповідача, який є безпосереднім учасником подій (наратором-агентом).

При в'їзді в село парубок зустрічає радісну юрбу людей, які святкують весілля. В усьому цьому увагу привертає одна деталь – "гілля, обвішане червоними стьошками й перев'язане хусткою" [5, с. 446]. Однак невдовзі побачена з іншої перспективи та сама картина постане перед юнаком у несподіваному ракурсі: весільна процесія з червоними "стягами" видається юрбою некерованих повстанців.

Першоособовий наратив значною мірою суб'єктивізує зображення, втім, не варто забувати, що в ранніх творах В. Винниченка такий оповідач здебільшого виконує роль свідка, внутрішньо дистанційованого від того персонажа, який перебуває в епіцентрі художнього світу. Автора цікавить психологія героя-протагоніста, зображеного з позиції реального спостерігача. Отже, йдеться про фокусування на поведінці головного героя, котрий перебуває у відносно автономізованому світі.

Другий період творчості митця (1908–1916 рр.) засвідчує зміну рольових домінант: увага зміщується вже не на героя, про якого розповідає наратор, а на самого оповідача, специфіку сприймання описуваних подій та бачення ним психології іншого шляхом "вчування" чи співпереживання. У творах "Глум", "Купля", "Щось більше за нас", "Маленька рисочка" та ін. – світ та зображений персонаж постають із внутрішньої перспективи вразливого (переживаючого) оповідача, отже, максимально суб'єктивуються. Оповідач нерідко проектує власні почуття на іншого (alter ego) і, ніби вживаючися в нього, "приписує" ті йому.

Показовою в цьому контексті можемо вважати новелу "Глум", написану у формі листа до коханої. Це не просто розповідь про засудженого до страти співкамерника, а душевна сповідь людини, яка, зазирнувши в очі Смерті, осягнула істину буття. "Що є дужче за кохання?" – питання, яким перейнявся автор листа. У творі відсутні чітко сформульовані позиції. Це розмиті, несистематизовані рефлексії-переживання, подані в яскравій образно-метафоричній формі. Зображений світ не є відтворенням реалістичної картини дійсності, це суб'єктивний образ деякої реальності, "видовище", у яке включені всі його елементи (або неавтономізований світ, де жоден з його елементів не існує поза свідомістю споглядача).

Не враження від побаченого (оповідач не є свідком страти товариша), а саме передчуття наближення смерті, страх перед неминучим – те, що хвилює героя і стає предметом осмислення. Тут варто говорити не про миттєві емоції, прості афекти, властиві героям ранніх оповідань, а про складні й тривалі внутрішні переживання героя, які змінюють світовідчуття, спонукають до роздумів, а це вже рівень екзистенційний. Торкаючись питання про "екзистенціальний дискурс у прозі Винниченка", Т. Гундорова вказує на такі основні прикмети: "це бачення "збоку", "іззовні", коли власне "я" перетворюється на об'єкт Опис-гра на поверхні речей і об'єктів, своєрідне віддзеркалення суб'єктивного світу людей на "інших"..." [7, с. 189].

Ще не усвідомлена, проте інтуїтивно схоплена здогадка відкриває шлях до осмислення глибинних сенсів буття, того, що таїлося в підвалинах підсвідомого та якоїсь миті сплигло на поверхню – і породило жах. Безмежний панічний страх оволодіває свідомістю героя, хаотичний потік нав'язливих образів, приголомшливих згадок-асоціацій поглинає його цілком. Якоїсь миті оповідач втрачає зв'язок із дійсністю, розчиняючись у просторі іншої (психологічної) реальності – світі страхів і страждань, які відмежувалися від свого творця й живуть власним життям, безжально знищуючи все, що прагне продовження. Спостерігаємо ознаки майже хворобливого душевного подвоєння, коли різні голоси одного "Я" розпадаються на супротивні персоніфіковані образи-символи. Утім зарано говорити про формування замкнутого на собі "шизофренованого" простору, адже йдеться не про нав'язливе копіювання в заглибинах підсвідомості, патологічну зацикленість на власному "я", а про споглядання та співпереживання, прагнення відчути та осягти масштаби болю "іншого" – далекого та близького водночас. Свідомість оповідача розкривається як самодостатня, естетично "споглядална свідомість" (М. Бахтін), здатна не лише "злитися" або "співпасти" з іншим, але й дистанціюватися від нього задля цілісного осмислення й оцінювання (передбачає естетичну, етичну чи ін. оцінку) [3, с. 25–29].

Трагічний фінал пересічної людини перетворився на катастрофу вселенських масштабів, коли "світ усього людства став суттю "я", а "я" ввібрало в себе "суть" усього людства" [22]. Цей фатум смерті, нездоланий, невідворотний, переслідує кожного, роблячи абсурдним саме Життя. З іншого боку, в межовій ситуації, у передчутті невпинного наближення переходу (ще не там, але вже й не тут) відбувається осягнення найвищих сенсів буття – долання абсурду, – того, що ми не в змозі здобути в повсякденні, у звичайних життєвих обставинах. Героєві відкривається інший вимір буття: це час, коли на вагу хвилини, це простір, де є цінною кожна річ. Читач відкриває переповнений дрібницями світ, у якому кожна деталь (від поруділих задків черевиків до церковного дзвону) набуває не лише індивідуального значення, але символічного наповнення, глибокого філософського смислу. Оволодіння вищим знанням перетворює "посвяченого" на якусь виняткову, майже містичну істоту, на когось "особливого ... того таємно-мертвого, не померши живущого, не живучи" [6, т. 3, с. 45]. Він, носій вищої істини, стає центром уваги інших, які прагнуть за його посередництвом зазирнути в незвіданий, моторошний світ.

Автор повсякчас підкреслює цю інакшість буття маленької людини, покинутої на самоті із собою ("самотній біля цього кишиння людей"), особистим стражданням, із яким неможливо примиритися, тому у своїй самотності "з ним є щось Друге. Вони вдвох: Воно і він, Чуття смерті і він" [6, т. 3, с. 38].

Типові протиставлення я – він (інший, чужий), ми – він, він – воно, вогні людей – вони набувають символічної ваги, тому автор графічно виокремлює їх у тексті (курсивує). Характерне маркування просторових меж (койка, вікно, церква, коридор, хвіртка та ін.), підкреслення граничності світу – умовний поділ простору на свій (наш) і чужий (його). Утім більш значущим є те, що автор не прагне цілковито розмежувати світи (межа є відносною, прозорою), натомість акцентує на моментах їхнього пересікання, вказуючи на незримий зв'язок між людьми, духовну спільність, несвідоме чуття причетності до буття іншого. Той, кого торкається погляд героя, стає "дивовижним продовженням" його самого. В. Подорога зауважує, що, на відміну від зору, погляд інтенційний, він криє бажання "торкнутися" найпотаємніших струн іншого, пізнати й відчутти його [14, с. 42–44]. У творі "Глум" погляд спостерігача особливо проникливий, в'язень уважно стежить за кожним рухом засудженого до страти і, навіть коли того не виявляється поруч, не припиняє думати про нього. Він настільки переймається долею колишнього співкамерника, його імовірними почуттями, що якоїсь миті втрачається відчуття межі між ним та іншим [6, т. 3, с. 38–41]. Інший постає своєрідним "дзеркалом" для героя, в якому той упізнає себе та завдяки якому себе відкриває.

"Я" як суб'єкт, що повсякчас переживає своє буття у світі, не здатне цілковито відмежуватися від нього, зовнішня дійсність постає ніби "вміщеною" у всепоглинаючу Я-свідомість й одночасно стає продовженням "тілесного Я". Коли звичайний (аксіологічно нейтральний) елемент об'єктивного світу набуває індивідуальної значущості для одного персонажа й ціннісно переживається ним, відбувається процес так званого "привласнення": об'єкт починає сприйматися як органічна частина, тілесне продовження його самого. Спостерігаємо тотальне розширення меж внутрішнього буття: "стаючи "своїм", зовнішній світ починає втрачати свою щільність, розчиняючись у суб'єкті, який просуває свої кордони назовні" [17, с. 66].

Таким, наприклад, є недопалок для маленького Костя ("**Кумедія з Костем**"): хлопчик "інтегрує простір" цигарки "у свій власний тілесний простір" [10, с. 173]. Безперечно, ця річ стає для дитини символічним заміном її "власника" – батька; оволодівши нею, хлопчина здобуває втрачене, таємно бажане, не здійсненне в реальній дійсності, він повертає частинку себе: "весь освітлювався дивною посмішкою і сильно-сильно тулив руку з недокурком до грудей", "немов від недокурка йшла шворочка до самого серця" [5, с. 513]. Будь-які спроби позбавити хлопця цієї дивної "іграшки" розцінюються ним як втручання в його особистий простір і викликають супротив.

Лялька божевільного старця Хаїма ("**Хвостаті**") стала для нього втіленням образу загиблої у вогні внучки. Він уже не мислив себе без неї й ніколи не розлучався з уявною Сурочкою. Невдалий "жарт" зі спаленням ляльки (на загальний подив!) Шварц сприйняв як непоправну трагедію.

Недопалок та лялька – психологічно й суб'єктивно забарвлені речі, частина "експресивного простору", який є "самим рухом вираження, тим, що виносить назовні значення, дає їм місце, тим, що уможлиблює їх існування у формі речі перед нашими очима та під нашими руками" [10, с. 175]. Ідеться про так зване "психопротезування чуттєвості" [20, с. 38–40] – об'єктивацію пригніченого чуття, несвідомо спроектованого на бажаний предмет-заміник.

Художня деталь у Винниченка набуває виразного символічного забарвлення, поступово із фонового непомітно просувається на передній план, разом із тим не втрачає своєї реалістичності, що, в цілому, зближує її з "природними символами" А. Чехова, де "предмет належить одночасно двом сферам – "реальній" та символічній – і кожній із них не більшою мірою, аніж іншій. Він не горить одним рівним світлом, а мерехтить – то світлом символічним, то "реальним" [19, с. 172]. Імовірно, саме в цих Винниченкових деталях малої прози криються зародки майбутніх "живих символів" його драматичних творів, про які вести мову М. Вороний. Якщо в ранніх оповіданнях митця деталь – змістовно прозора, відтворює переважно психоемоційний тон і виступає засобом відображення загальнонастрійових, типологічних станів, то в новелах наступних років вона стає функціонально складною, герметичною, суб'єктивно маркованою, нерідко перетворюючись на "артефакт", символічно означений симптом внутрішньої дисоціації.

Хоча в малій прозі другого періоду переважає інтерес до психології гомодієгетичного наратора, тобто провідною стає споглядальна свідомість оповідача, не втрачають актуальності й твори, в яких автор прагне показати ілюзорність світосприймання дієвого героя. В такому разі про внутрішні переживання персонажа, суб'єктивний образ світу читач може судити, виходячи з поведінки героя чи афектації елементів зовнішнього світу ("**Хвостаті**", "**Сліпий**" та ін.). Характерною ознакою таких творів є фокусування не на ситуативній візійності, позначеній швидкоплинним афективним сприйняттям, а на творенні замкнутої суб'єктивної реальності, характерологічного аутопростору, пов'язаного із тривалим переживанням та специфікою цілісного світосприймання.

Головний герой новели "**Сліпий**" – Сидір, молодий чоловік, позбавлений здатності бачити. Він, гармоніст, людина тонкої душевної організації, не зважає на глузливе ставлення псевдотоваришів, адже живе у власному ідеалізованому світі, де немає місця підступам і зраді, натомість панують краса та любов. Це внутрішнє споглядання формує уявлення про інакшу реальність, недосяжну для пересічного спостерігача. Незрячий Сидір не може перевірити власні почуття за посередництвом відповідних органів чуттів, проте не переймається цим, адже вагомішою за дійсність виявляється віра в істинність бажаного, справжності власних переживань. Хлопець милується нібито осяяним синім небом, без вагання п'є добути Ванею воду з калюжі, адже впевнений, що то "чиста, прозора вода з кринички", він зачарований красою й порядністю насправді розпутної та непоказної Настуні. На жаль, героя оточує прозаїчна, неприглядна реальність, на цьому повсякчас акцентує автор, удаючись до натуралістичних описів. Митець уводить у текст третьоособового розповідача, який розмежовує дійсне й ілюзорне, протиставляє їх.

Отже, мала проза Володимира Винниченка, органічно вписана в загальний історико-літературний контекст кінця XIX – початку XX ст., демонструє тотальну суб'єктивізацію художнього простору. Ці процеси пов'язані з радикальним переосмисленням основ людського буття та зміною ціннісних домінант у системі фундаментальних опозицій "людина – світ". Свідомість персонажа формується під впливом емоційного контакту з навколишнім світом, відтак дійсність психологізується, постає у формі чуттєвого образу.

Посилення експресивності суб'єкта веде до творення ним фантомної реальності, наслідком чого стає уявне "коливання" героя між дійсним й ілюзорним. Специфіка художньо-психологічного аналізу позначена домінуванням точки зору рефлексора на зображуване. Розширення меж суб'єктивного відбувається за рахунок Я-об'єктивації та символізації художнього простору. Спостерігаємо рух від безпосереднього переживання життя та самопереживання до відкриття alter ego, поза яким стає неможливим повноцінне існування самого героя. В переживанні світу, себе та іншого героєві відкривається справжня реальність, істина буття.

Література

1. Агеєва В. П. Українська імпресіоністична проза / В. П. Агеєва — К. : ВІПОЛ, 1994. — 159 с.
2. Андреев Л. Импрессионизм / Л. Андреев. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. — 250 с.
3. Бахтин М. Автор и его герой в эстетической деятельности / Михаил Бахтин // Эстетика словесного творчества / сост. С. Г. Бочаров ; текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина ; примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова. — 2-е изд. — М. : Искусство, 1986. — С. 9–191.
4. Бондаренко И. А. Феноменология бытийственного сознания (опыт метафизики человеческого существования) : монография / И. А. Бондаренко. — М. : Изд-во МГУК, 2000. — 384 с.
5. Винниченко В. Краса і сила / В. Винниченко ; упоряд., авт. приміт. Федченко П., авт. передм. І. Дзеверін]. — К. : "Дніпро", 1989. — 752 с.
6. Винниченко В. Твори : у 9 кн., 23 т. / В. Винниченко. — Харків-Київ: Кооперативне вид-во "Рух", 1923–1925. — Кн. 2, т. 1–8.
7. Гундорова Т. Проявлення слова: Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація / Т. Гундорова. — Львів : Літопис, 1997. — 297 с.
8. Золотухина О. Б. Психологізм в літературі : посібник по спецкурсу для студ. спец. "Русская филология" / О. Б. Золотухина. — Гродно : ГрГУ, 2009. — 181 с.
9. Мацевко-Бекерська Л. В. Українська мала проза кінця XIX – початку XX століть у дзеркалі наратології : монографія / Л. В. Мацевко-Бекерська. — Львів : Сплайн, 2008. — 408 с.
10. Мерло-Понті М. Феноменологія сприйняття / Моріс Мерло-Понті ; пер. з фр. О. Йосипенко, С. Йосипенка. — К. : Український Центр духовної культури, 2001. — 552 с.
11. Моклиця М. В. Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика : монографія / М. В. Моклиця. — Вид. 2-ге, доповн. і переробл. / М. В. Моклиця. — Луцьк : Ред.-вид. відд. "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. — 390 с.
12. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика / Д. Наливайко. — К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. — 347 с.
13. Ницше Ф. Об истине и лжи во вневрастственном смысле [Електронний ресурс] / Ф. Ницше. — Режим доступу: <http://www.nietzsche.ru/works/other/about-istina/>. — Назва з екрана.
14. Подорога В. Феноменология тела. Введение в философскую антропологию / В. Подорога. — М. : Ad Marginem, 1995. — С. 9–98.
15. Руднев В. П. Энциклопедический словарь культуры XX века / В. П. Руднев. — М. : Аграф, 2001. — 608 с.
16. Сурова О. Человек в модернистской культуре / О. Сурова // Зарубежная литература второго тысячелетия. 1000–2000 : учеб. пособие / Л. Г. Андреев, Г. К. Косиков, Н. Т. Пахсарьян и др. ; под ред. Л. Г. Андреева. — М. : Высшая школа, 2001. — С. 221–291.
17. Тхостов А. Ш. Психология телесности / А. Ш. Тхостов. — М. : Смысл, 2002. — 287 с.
18. Хома О. І. Істина і очевидність: симптоматологічне мислення в філософії модерну : монографія / О. І. Хома. — Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 1998. — 260 с.
19. Чудаков А. П. Поэтика Чехова : науч. изд. / А. П. Чудаков. — М. : Наука, 1971. — 291 с.
20. Штейнбук Ф. Тілесність – мімезис – аналіз (Тілесно-міметичний метод аналізу художніх творів) : монографія / Ф. Штейнбук. — К. : Знання України, 2009. — 215 с.
21. Яковенко С. Романтики, естети, ніцшеанці. Українська та польська літературна критика раннього модернізму / С. Яковенко. — К. : Часопис "Критика", 2006. — 296 с.
22. Яструбецька Г. Модернізм. Авангардизм. Експресіонізм. Кореляційний аспект [Електронний ресурс] / Г. Яструбецька. — Режим доступу: <http://govuadocs.com.ua/docs/2945/index-539224-1.html>. — Назва з екрана.

БІБЛІЙНІ АЛЮЗІЇ У ТВОРЧОСТІ ТОДОСЯ ОСЬМАЧКИ

Функціонування біблійних образів та сюжетів у літературній спадщині – одна із пріоритетних проблем літературознавства. "Загальновідомість Книги Книг забезпечує в структурі твору впізнаваність, тому зображуване в художньому реалістично-життєподібному контексті вимагає зіставлення, порівняння конкретного, звичайного з універсальним, сакральним" [1, с. 661]. Світ Біблії – це, за словами В. Дуркалевич, "невичерпальне джерело активізації творчого мислення" [6, с. 488].

М. Яценко наголошував на тому, що у Святому Письмі "об'єктивно закладений високий ідеал людинолюбства, гуманістичні, морально-етичні максими, які через мистецтво і літературу давали і дають великий стимул для самовдосконалення людини. Ця спадщина є необхідним етапом у розвитку самосвідомості людства". Адже без знання і розуміння Біблії, стверджує науковець, збіднюється зміст багатьох творів світового мистецтва і смисл самого людського життя [21, с. 11–22].

Активний культурний діалог українського письменника Тодося Осьмачки з текстами Біблії робить наше дослідження актуальним і перспективним, адже смислова трансформація біблійних структур у його творчості досить продуктивна. Біблійні сюжети актуалізуються в руслі естетизації в контексті змальованих митцем подій.

Інтерпретація біблійних образів набуває в Осьмачки вселенських масштабів. Автор часто апелює до старозавітних і новозавітних символів. Перед митцем відкривається широке поле образів, до яких він час від часу звертається, щоб унаочнити намальовану ним картину світу.

Мета цієї статті – дослідити використані Осьмачкою біблійні алюзії в канві його текстів. Предмет дослідження – біблійні образи та сюжети. Об'єкт – поетична та прозова творчість письменника. Для реалізації поставленої мети необхідно виконати такі завдання: окреслити ступінь вивчення проблеми; виокремити основні біблійні алюзії у творчості Осьмачки; систематизувати біблійні образи та сюжети; співставити літературні образи з біблійними структурами.

Про "біблійну урочистість" повісті "Старший боярин" говорив ще Ю. Шерех [19]. І. Шалата-Барна досліджує християнський містицизм у цій повісті Тодося Осьмачки. За спостереженнями дослідниці, "універсум Бога є наріжною ціннісною орієнтацією Осьмачки-прозаїка й становить ядерну значущість його творчості" [18, с. 825]. В контексті біблійного сюжету І. Шалата-Барна розглядає і дихотомію Божого і сатанинського в повісті "Ротонда душогубців". Спроба поглянути на художню прозу під кутом біблійного дискурсу, на думку дослідниці, дає можливість "оприятити грані нового в трактуванні авторської свідомості, культурософії, психології творчості, зацентувати на поліфонічній різноаспектній структурованості епіки..." [18, с. 601–614]. Авторка статті наголошує на тому, що біблійна практика прозового дискурсу Т. Осьмачки є "швидше спорадичною, випадково-прикладно-алюзійною" [18, с. 602].

Проблему Бога і божественного в міфі про Україну Тодося Осьмачки порушує Ольга Слоньовська. Дослідниця наголошує на важливості для героїв Осьмачки Бога і храму як образу астральної України, задуманої самим Богом [16].

Досить широке поле перетину авторської свідомості з духовним полем Євангелія в Осьмаччиній поемі "Поет" віднаходить Валентина Барчан [3, с. 269]. Слід відзначити фундаментальність фахового дослідження художньо-естетичних і філософських констант Теодосія Осьмачки цієї дослідниці [2].

До інтерпретації біблійних мотивів і образів у творчості Тодося Осьмачки також зверталися Т. Гаврилова, Н. Остапенко, Н. Голуб. Дослідники зазначають, що "як митець-філософ Осьмачка не міг облишити поза увагою глобальні питання етики й моралі, насамперед ті, що стосуються загальнолюдських цінностей і своїм корінням сягають у Біблію", "як письменник-символіст він не міг не використати у своїх творах вічні постаті й символи святих письмен" [5, с. 31]. Автори статті чітко окреслюють різнопланово використану Осьмачкою християнську тематику. Але інтерпретація біблійних образів у дослідженні стосується лише поетичної спадщини митця. Біблійні мотиви і символи, що актуалізуються в прозі, залишилися поза увагою, що дає перспективу для нашого дослідження. Тому вбачаємо за доцільне розширити кут зору на тексти Осьмачки крізь призму сюжетів Книги Книг, беручи до уваги і прозові твори.

Осьмачка часто вдається до відтворення біблійних сюжетів. Біблійні топоси нерідко з'являються на сторінках творів письменника. Іменами біблійних героїв рясніють поезія і проза митця. Біблеїзми мають широку амплітуду стилістичних функцій. Алюзії зі Святого Письма несуть енергію сакралізації. Вони випромінюють високий словесний регістр.

Розподілимо біблійні алюзії у творчості Осьмачки на 3 умовні групи. Вбачаємо за доцільне виконання розподілу таким чином:

- 1) біблійні образи;

- 2) біблійні символи;
- 3) біблійні топоніми.

Біблійні образи. Бог – сатана. Природний потяг письменника до першооснов буття виявляється у підсвідомому прагненні наблизитися до Творця всього сущого. Осьмачка підкреслює своє особливе бажання осягнути Бога. Справжнім поетом митець вважає *"ту людину, що про Бога і про людей, і про речі світу може сказати правдивіше, ніж я"* ("Думки, що виникли під час написання книжки "Ротонда душогубців") [9, с. 114]. *"Намалюй одну світову річ уважно і правдиво, – говорить Осьмачка, – і вона нагадає тобі мільйони живих істот нашого світу, які разом заговорять про одного універсального бога, що зветься не Увагою, не Правдою, а Любов'ю"* [9, с. 114].

Про вічність Всюдисущого Творця-Вседержителя і про мистецькі творчі ідеї письменник говорить як про такі, що не здатні померти:

*Бо і любов нам живе, і страждання
Свіжим цвітінням тривог,
В час, коли творчі безумні змагання
Є невмирущі, як Бог ("Самота")* [12, с. 187].

Створений Осьмачкою художній світ стоїть на перетині між фізичним і метафізичним "пластами" буття. В умовно метафізичному пласті постійно відбувається боротьба між Богом і дияволом. Його твори наскрізь пронизані ідеєю заволодіння Божої території диявольським хаосом:

*Бо скрізь лютує лютий сатана,
шукаючи добра собі для герцю:
серед пустот і за окропом рік,
де землю в камінь денний час запік...* [10, с. 40].

Герої Осьмачки страждають від побаченої несправедливості, а саме життя, як слушно зауважує Євген Маланюк, "прибрало інфернальний кольорит: з постійним стражданням інтелекту і серця" [14, с. 29].

Сатана з запеклою люттю знущується над людьми. Його зловісне ревіння лунає з глибин: *"... десь у пеклі аж із дна / реве так само з кулі Сатана!"* [10, с. 52], а Господь лише зрідка веде діалог з людиною, яка "все втрачає" і розуміє, що єдиний "співрозмовник в неї тільки Бог" [10, с. 10].

Загалом же Бог залишається бездіяльним та байдужим до людських страждань. Тому Осьмаччин ліричний герой бажає лише смерті:

*Ох ні... Мій Боже! ні! на віки вічні ні...
таку ганьбу зустріти краще у труні <...>
аби за смерть таку розпука серед терній
труну мою над світом підняла,
і, Боже око, ти на дибі цій модерній
щоб висохло на муках за свої діла! ("Монолог")* [12, с. 189].

Богохульне побажання Самому Богові, щоб Його "всевидяче око" засохло, наводить жах на той відчай, яким сповнене серце мовця. Не витримуючи протистояння демонічним силам, із несамовитим болем і розчаруванням, герой борсається у метафізичному "пласті", який символізує своєрідне поле бою між царствами світла й темряви.

У цьому уривку використовується промовистий образ "терній", який апелює до мученицької смерті Христа. Тернії – це колючі рослини, що зустрічаються на полях Палестини та Капернаума. Саме про них іде мова у притчі, переповіданій Ісусом (Матв. 13:7), адже після сезону дощів вони сильно розростаються і заглушують культурні рослини. Як відомо, що саме терновий вінець був на голові розп'ятого Христа, про що неодноразово говорить поет: *"Спаситель у страшнім своїм вінку похилений предвічній самотині..."* ("Поет") [12, с. 32].

Використані Осьмачкою біблійні образи драматизують витворену ним похмуру картину світу. А криваві кольори, темні хмари, сльози, муки та нестерпний біль відтворюють той стан відчаю та безвиході, в якому опиняється і ліричний герой, і власне сам митець в жахливих умовах некерованого світу.

Проте новозавітним планом спокути було передбачено відновлення зв'язку людини з Небом. Щоб відкрити всьому світу любов Божу, Ісус помер як невинна жертва і воскрес на третій день:

*Христос воскрес водою і землею,
і щоб ніколи неповинна кров
нігде не впала й краплею своєю...* [12, с. 57].

У часи, коли влада активно пропагувала науковий атеїзм та розповідала, що Бога нема, "релігія – це опіум для народу", а священики – ошуканці, Осьмачка не міг оминати цього безбожжя. Свої світоглядні орієнтири щодо Бога він висловив так:

*Бо той "шахрай", що дався умирати
на людських неопланих кістках,
аби лише людині мрію дати,
що здоланий загине смертний жак –
могутніший над сурми і гармати
і вчора, і сьогодні, і в віках... [12, с. 56].*

Образ Спасителя яскраво вивищується на тлі Осьмаччиних творів. Як у поетичному доробку, так і в прозовому, Христос детально і досить колоритно виписаний письменником. У читача може скластися враження, ніби Осьмачка на власні очі бачив страждання Сина Божого, ба, навіть відчував не лише його психологічний стан у Гетсиманському саду, а й фізичний біль на Голгофі:

*І вже самотній з Гетсиману гук,
що має силу в пастухах і в вівцях:
"Ох, відхили від мене чашу мук,
Мій Отче, сповнену по самі вінця" [12, с. 132].*

Взірцем людської досконалості є Боголюдина Христос, який виконав волю Творця, та віддав своє життя за кожного:

*... Христос вів гру божественної ролі <...>,
тому і на бездар не зводив руки,
коли його тягли на хресні муки [12, с. 132].*

Осьмачка говорив, що "навіть якби Христос не був Богом, то треба б його Богом уважати, бо він врятував людство від страху перед смертю" [7, с. 79]. Син Божий без усілякого страху і спротиву взяв гріхи людства на себе. Осьмаччин ліричний герой подібно до Ісуса смиренно несе свій хрест. Своєрідною формою трансляції авторських почуттів, що визнають святу волю Божу, є такі поетичні рядки:

*І через те Христос тобі супроти
не опирався і не повставав,
і я і невдоволення і спротив
у тихім серці довго теж ховав,
гадаючи, що посеред голоти
духовної орел із неба впав,
гадаючи, що не артист він в ролях,
а єсть і Бог, і світова воля [12, с. 133].*

В. Барчан говорить про "відчуття упокореності перед Богом, усвідомлення себе виконавцем Його волі як "сердечної найдорожчої мрії" [3, с. 249–250]. Дослідниця вказує на близькість Осьмачки до філософських роздумів М. Бердяєва про те, що "... в мистецтві ... повторюється Голгофська жертва" [4, с. 447]. "Для підтвердження концепції митця, приреченого власним життям пожертвувати заради вищої ідеї, – зауважує В. Барчан, – Осьмачка вдається до аналогії з образом Христа, який не протиставив своїм катом, покірно сприйняв Божу волю. Саме така етика була прийнятною для поета, і тому, наслідуючи Спасителя, він готовий виконувати призначене йому в житті Всевишнім" [3, с. 250].

Часом трапляється і досить несподівана інтерпретація біблійних образів. Осьмаччиному Спасителю Христу, імовірно, потрібно ще раз бути розп'ятим на хресті. Ім'я Сина Божого вживається у множині з усиченням першої літери імені. Цікаво й така іронія, що Ісус повинен нести свій "горб" разом із дон Кіхотом, що свідчить про безглуздість Божої самопожертви:

*Інакше кажучи, хто зубом ласий
підстерегти дурну, летючу мить
і ззаду вдарити, скрутити в'язи,
й віддерти від кісток гарячу сить,
а всі клейноди духа та окраси
вгорнути у небесную блакить,
і **Сусам** дати та **Кіхотам**, браття,
нести горбом до другого **розп'яття**!.. [10, с. 128].*

У момент найбільшого розчарування та безвір'я візії письменника йдуть у розріз із найголовнішою євангельською істиною про воскресіння Сина Божого. Всупереч цьому біблійному факту Осьмаччин Ісус "... із хреста над нами звішує довічну свою главу" ("Ніч і день") [10, с. 287]. Михайло Слабошпицький влучно констатує, що: "... розп'ятий на Хресті Господь не воскресав, а так і висить над земним людським мурашником" [15].

Спаситель з'являється розп'ятим на хресті на іконах. Культові зображення можна побачити в оселях православних селян: "А в сумній височині над столиком висіла дуже давня, аж чорна, невелика

ікона Спасителя. На ній виразно блищали тільки худі щоки божества <...>. Та ще внизу на ній, під Спасителем, жовтіла Адамова голова на двох перехрещених кістках" [13, с. 156]. Похмурі, темні кольори ікони зі змученим худим "божеством", яке Осьмачка демонстративно не називає на ім'я, навіюють сумніви на можливість такого Бога протидіяти злу. Яскраво підкреслена слабкість та змарнілість Христа усе ж вивищується над символічною Адамовою головою. Цей знак зазвичай зображується для забезпечення можливості порятунку і відродження в Царстві Божому. Адамова голова – символ смерті і в той же час безстрашності перед нею. Череп і кістки, що повільно розкладаються в землі, символізують здатність до тілесного відродження, життєвої енергії і сили духу, але не поширеним у суспільстві символом залякування, руйнування і смерті. Такого смислу символу надали анархісти та більшовики в період Жовтневого перевороту, подальшого періоду "червоного терору" і громадянської війни 1917–1922 років у Росії. "Адамова голова" має християнське походження. За переказами, прах Адама перебував на Голгофі, де відбулося розп'яття Христа. Згідно з православним ученням, кров Христа омила череп Адама (і в його особі все людство) від гріховної скверни, даючи цим можливість порятунку. Таким чином голова Адама і має символічне значення звільнення від смерті.

Підміна богів та трансформація біблійного образу Христа відчитується у промовистому епізоді з "Ротонди душогубців", коли богом стає вже не Христос, а жорстокий радянський правитель: *"А над Маздигоною головою у кутку і в такій формі вису, у якому завжди пробуває образ Спасителя на таким самим місці, висів патреш Сталіна..."* [13, с. 188]. Це прозорий натяк на те, що у світі Хаосу владарює "червоний сатана", як сам себе називає персонаж повісті.

Іншою категорією персонажів, що є слугами владного державця, є співробітники надзвичайної комісії по боротьбі з контрреволюцією і саботажем. Ця організація і досі асоціюється з масовими злочинами, політичними репресіями та жорстокістю по відношенню до громадян. Про демонізацію образів чекістів свідчать такі рядки:

*... але чекісти в бідних, мов коралі, –
і Бога відняли і сатану,
і стала й смерть у нас така плюгава,
як і життя і вся його неслава* [10, с. 57].

Після чекістських зачисток, здавалося, вже не існує ані Бога, ані диявола, адже всі ці повноваження "надсил" вони брали на себе і вершили долі людей.

Нетиповим для нашого сприйняття є порівняння Осьмачкою мрій із демонами. Адже мрії завжди ототожнюються в свідомості людини із заповітним бажанням, виконання якого обіцяє щастя. Почасти мрія ніколи не має стати реальністю. Але вона надає сили щодня домагатися цілей. Взагалі образ мрії малюється в пастельній кольоровій гаммі і завжди асоціюється із задоволенням та спокоєм. Поет вдається до "демонічного" звертання, в якому зосереджений своєрідний попереджувальний сигнал про болісні наслідки мрійництва:

*Гей, мрії, демони лукаві,
нащо терзаєте мій дух –
важкі примари дня криваві
спиняють часу вічний рух* ("Пісня з півночі") [12, с. 45].

Новозавітна книга Об'явлення Івана Богослова найчіткіше характеризує демонів (Об'явлення, 12:9). У Біблії мовиться про те, що демони спочатку були ангелами. Разом з Люцифером вони повстали проти Бога (падіння сатани з неба описано в книгах Ісаї 14:12–15 і Єзекіїля 28:12–15). Отже, демони – це ангели, що послідували за дияволом. В Осьмачки "мрії", неначе демони, спокушають ліричного героя, ніби провокуючи його на падіння.

В останній Осьмаччиній повісті "Ротонда душогубців" персонаж Сталіна сам себе позиціонує в образі сатани. Він говорить: *"Я знаю дуже добре і ви, і кожна дитина знає дуже добре, що мене звуть червоним сатаною"* [13, с. 141]. Біблійний образ ангела-вигнанця, що став царем світу цього, стильно вимальований талановитим митцем у творі. У нього наявні усі атрибути влади, червона кольорова палітра Радянської влади вдало співставляється із пекельним царством, що жажливо спалахує червоними кольорами вогню та крові.

Є чимало інших образів, які корелюють зі світом Біблії. "Такі образи поєднують у собі оригінальність контекстуального значення із тим значенням, яким вони наділені у вихідному повідомленні – біблійному тексті" [6, с. 485]. Тексти Осьмачки рясніють біблійними іменами. Найпоказовіші образи Бога, Спасителя та сатани були розглянуті вище. Звернемося до інших біблійних персонажів, які створюють багатовимірність та багатоаспектність Осьмаччиного християнського дискурсу.

Імена **Адама і Єви** відсилають читача до Старого Заповіту. Це перші люди на Землі, яких створив Господь. Вони вважаються прабатьками усього людського роду. Основним біблійним сюжетним елементом стала спокуса і гріхопадіння цієї пари та їхнє вигнання з Едему. Імена перших людей згадує і Осьмачка, але зовсім в іншому контексті – в іронічному змалюванні пролетарів: *"... справжній ідеал робітника є такий, щоб робітник був голий із жінкою і разом з дітьми, як Адам і Єва із своїми Кавелями і Хавелями <...> А схочуть Адам і Єва ходити в рубцях, то ми приведемо їх на фабрику, і вони наблять одежі, а ми їм дамо по парі сорочок й піджаків, а решту і запрем в коморі <...> Схочуть Адам і Єва їсти, ми поведемо їх у поле, і вони там напрацюють гори хліба, а ми його увесь змолотимо і звеземо в комору, і дамо кілограмів по п'ять на тиждень Адамові і Єві..."* [13, с. 195–196]. Біблійні герої, живучи в Едемському саду, не знали своєї наготи. Лише після свого вигнання із "зони комфорту" вони усвідомили це. Така паралель між біблійними персонажами та ідельними робітниками, які повинні бути голі, босі ще й голодні, свідчить про закінчення часів "Едему" в Україні та настання часів "вигнання". А карикатурні, свідомо переключені імена заздрісного братовбивці Каїна і богопослушного Авеля наштовхують на думку про суцільну "зрівнялівку" пролетарських синів, незалежно від їхніх діянь чи злодіянь, неробства чи працьовитості тощо. Тут біблеїзми звучать в іронічно-комічному реєстрі.

Ім'я Каїна фігурує також в контексті тотального суму та моторошної самоти. Важкість цього моменту показово підкреслено порівнянням із першим старозавітним убивцею:

*А слухаю годинника лиш дзвін,
Та ще й луна його бездонну, –
Тяжкий, мов Каїн, підступає сплін
І думу підімає сонну* ("Елегія") [12, с. 142].

У контексті страшних подій, які майстерно описував Осьмачка, продуктивним виявився й образ біблійного царя Ірода, чиє ім'я має недобру славу та ототожнюється із дикуною лютьтю. В рік народження Христа цим правителем були вирізані усі діти чоловічої статі віком до двох років з метою знищення Месії, який народився саме в той час. Образ жорстокого державця асоціюється у героїв Осьмачки зі страхом і ціпенінням: *"Та й почув Іван тупіт ніг. <...> тупіт їх залунав у душі запертого, неначе похід Іродового війська до його із далекої жидівської давнини"* [13, с. 180]. Образ іудейського царя також використовується у прокльонах, де власне ім'я "Ірод" перетворюється на загальну назву, в семантиці якої закладене значення "нелюд", "звір", "сатана" тощо: *"Бодай їм іродовим душам до Страшного суда це тільки й слухати..."* [13, с. 255]; *"Іродові душі... Нам людина робила, робила та й прийшлося у позиченому [домовині] іти на той світ"* [13, с. 256]. Або, наприклад: *"І ото вийде було із села душ із сотня та й позалягають у паші над дорогою, де треба було йому їхати, та й цмокають губами, даючи знати один одному, як тільки ірод на шляху появиться"* [13, с. 43]. Чи в такому варіанті: *"І чи молитви читала, чи кляла усіма проклятого ірода, але приходила неділя і приходив вечір, і господина, прибрана, неначе дівчинка, і, вся холодіючи та завмираючи, квапилася до могили на побачення"* [13, с. 42]. Функція деонімізації власного імені свідчить про надання рис біблійного персонажа героям Осьмачки. Ототожнюючи образ Ірода з душогубцями, письменник-експресіоніст створює колорит людиноненавистництва і страху.

У подібному значенні "нелюда-звіра" зустрічається образ Антихриста, чиє ім'я також трансформувалося із власної назви в загальну: *"І саме в Середохресну неділю посту матушка говіла і йшла на сповідь. Коли переїздить їй дорогу **анцихрист** і каже, щоб прийшла до Прикупової могили в суботу"* [13, с. 43]. Персонаж жадливого Маркури Пупаня асоціюється у інших героїв з Антихристом, бо, як і біблійний герой, що видає себе за Месію, має протилежну – злу сутність: знищує людей.

Наступними біблійними образами, які по-своєму тлумачить митець, є порівняння представників влади із **книжниками і фарисеями**. Коли у досвідченого лікаря Овсія Юхимовича Бруса, який усе життя рятував худобу, забрали усі необхідні медичні препарати, місцеві жителі обурилися й сказали, що *"до цієї людини приступили розсобачі душі, неначе книжники і фарисеї до Христа, і запечатали усі його ліки"* [13, с. 204]. "Книжники" – це догматичні тлумачі старозавітних законів, а "фарисеї" – члени староіудейської релігійної секти, що відрізнялася крайнім фанатизмом і особливим завзяттям у виконанні обрядів, а також дотриманням правил зовнішнього благочестя. В Євангелії від Матвія про книжників і фарисеїв мовиться так: *"Горе ж вам, книжники та фарисеї, лицеміри, що перед людьми зачинаєте Царство Небесне, бо й самі ви не входите, ані тих, хто хоче увійти, увійти не пускаєте!"* (Матв., 23:13). В алегоричному значенні книжниками й фарисеями називають демагогів та лицемірів, що виправдовують власні корисливі інтереси цитатами з авторитетних джерел та постійними посиланнями на них. Осьмачка звертається до цих влучних образів, щоб підкреслити безглуздість, надуманість вчинків "авторитетів", які позбавили лікаря його найголовнішого знаряддя – ліків. Але письменник не зупиняється. Він підносить образ Овсія Бруса на рівень із Самим Христом. Таку жертву примусили принести чоловікові на вівтар "світлого майбутнього".

Як відомо, прототипом образу Овсія Бруса в цій автобіографічній повісті є батько Тодося Осьмачки. Письменник у такий спосіб виразив своє ставлення до безмежної батькової любові. Лікар, який міг би загоювати рани, примусово мусив віддати свій дар.

Потрактування Осьмачкою відомого біблійного образу Понтія Пілата знайшло свій відгомін у поемі "Поет", яка рясніє біблійними алюзіями:

*... бо мученикам терну для вінка рубати
дозволяли скрізь Пилати, а рідна
співчутливість боязка не дозволяла б
їх із чол знімати...* [10, с. 84].

Використаний у множині образ римського прокуратора Понтія Пілата, який керував Палестиною під час земного життя Ісуса Христа, наводить на міркування про "пилатів" радянських часів. Біблійний Пілат віддав Ісуса на розп'яття, бажаючи догодити юрбі (Іоанна, 18:38; 19:4,6). На знак того, що він невинний в крові Праведника, Понтій Пілат привселюдно умив руки (Матвія, 27:24). Простежується явна паралель між тим, як знищували невинних у часи Христа, з мучеництвом у сучасному Осьмачці світі. Символ тернового вінка з колючками, який був покладений на голову Ісуса Христа римськими воїнами під час наруги над Ним, згадується в Євангелії. Символічно й те, що Осьмаччині "Пилати" також дозволяють знущатися над мучениками, алегорично готуючи для них з колючої рослини сатиричний символ державця.

Образ Лжепророка актуалізується в контексті повісті "Старший боярин". Помираючого місцевого багатія Харлампія Проня письменник порівнює з цим біблійним образом: *"Останні його слова пролунали в кімнаті так, неначе проклін з грудей якогось лжепророка, що гине за свою ересь як за найбільшу правду на землі"* [13, с. 111]. У Біблії постійно наголошується про прихід "вовків в овечій шкурі", які проповідуватимуть справжню ересь, яка йтиме в розріз із християнським ученням. Багато людей відвернуться від Бога і послідуватимуть за лжепророками. Христос у своїй проповіді попереджав про те, що християни повинні бути дуже уважними, щоб вчасно розпізнати ересь та не зійти з вузького шляху під їх впливом. *"Стережіться фальшивих пророків, що приходять до вас ув одежі овечій, а всередині хижі вовки"* (Матв., 7:15). Пронь, як і його попередник Маркура Пупань, що балансує на межі між реальним та містичним та асоціюється з "анцихристом" та "іродом", виступає наступником страшного дідугана та поширює цей асоціативний ряд із образом Лжепророка, цим самим надаючи додаткових негативних конотацій своєму персонажу.

Образ розп'ятого за злочини розбійника фігурує в Осьмаччиній поемі "Поет". Змучений тортурами косар марить перед смертю:

*А дізнаючи мук в Чеці під катом,
на цементі, у дикій самоті,
він звав того харциза рідним братом,
що погивав з Ісусом на хресті,
і чув слова: "Сьогодні будеш рядом
зі мною в ангельським, святім гурті!"* [10, с. 55].

Євангелісти згадують про двох страчених розбійників разом із Христом. Але лише один із них покався та, за переказами, першим потрапив до раю. В інтерпретації Осьмачки слова Ісуса вкладені в уста помираючого косаря, який пророкує "харцизові" Царство Небесне. Асоціювання закатованого чоловіка з Сином Божим досить символічне в сучасному Осьмачці звучанні. Персонаж потерпає від тих, що "не відають, що творять", та, водночас, прощає "розбійника", беручи на себе "повноваження" Бога.

У болючі переживання самотності автор надягає на себе маску біблійного персонажа, який зрадив Христа: *"Один я на світі, мов Юда в гаю на вірвовці!..."* ("Елегія"). У цих рядках сконденсовано увесь трагізм долі митця. Тут спрацьовує схема відсторонення від реальності шляхом "маскування". Невідомо чому Осьмачка засоціював свого ліричного героя (який співвідноситься з автобіографічним автором) саме зі зрадником Христа. Нагнітання негативної енергії навколо образу самогубця контурно відтворює психологічний стан митця, який дійсно страждав від самотності.

У комплексному дослідженні відображення Біблії в українській літературі Віра Сулима систематизувала матеріал, який дає змогу зрозуміти християнські підвалини національного світосприйняття. В антології поезії першої половини XX століття наводиться і поезія "Монолог" Тодося Осьмачки [17, с. 294–295], яку вписано в контекст старозавітньої книги **Йова**: *"О, якби то я знав, де Його я знайду, то прийшов би до місця Його пробування! Я б перед обличчям Його свою справу поклав, а уста свої я наповнив би доводами, розізнав би слова, що мені відповість, і я зрозумів би, що скаже мені. Чи зо мною на прю Він з великою силою стане? О ні, тільки б увагу звернув Він на мене!"* (Йова, 23:3–6). Так звана "Іов-ситуація" проглядається у творчому доробку Осьмачки-поета. Як і віра, Йова реалізується не на основі Божого страху, а в спробі достукатися до Бога та знайти сенс і пояснення того, що відбувається навколо героя; так

само і ліричний герой Осьмачки прагне віднайти відповідь на свої запитання: чому немає правди? чому занепадає дух? чому шириться світова анархія?

*Коли ти, Боже, рушив світом зорі й води
і випустив на землю тварі і народи,
то мусів би і вічну правду дати їм,
що по заслугі насилає хмари й грім...
щоб кожній нації хоч трохи дати неба
і не ввести в злиденність дух її
та в занепад ("Монолог") [12, с. 188].*

Іов – це образ сумніву. Його історія – це своєрідний психолого-інтелектуальний приклад, до якого звертаються у випадках сумнівів і випадання в безвір'я. Додаткові семантичні ознаки нарікання на Бога віднаходимо і у вірші "Марево Есхілового орла". Риторичний оклик "... чи свідомий Бог, де їй (душі) полегшає хоч трохи!" неначе докором здійснюється у Небеса, але, не досягши свого адресата, тупим болем осідає в серці ліричного героя [10, с. 219].

Поет моделює ситуацію своїх поневірянь як заплутаний шлях. І цей пройдений маршрут має обов'язково скінчитися у пункті призначення – у "вічному царстві духу".

Таким чином, синтез біблійних образів та алюзивний пласт біблійних сюжетів надає універсального виміру Осьмаччиним творам.

Біблійні символи. Осердям сакрального є релігійно-християнська символіка, яка відображена на сторінках Осьмаччиних творів. Ґрунтовна обізнаність митця у текстах Святого Письма декларує його визнання Божого авторитету. Твори, що увібрали в себе комплекс основ християнського віровчення, демонструють ці знакові коди.

Найголовніший образ Нового Заповіту – **розп'яття Христа**. Ця домінанта сакрального художньо відтворена в численних поезіях:

*Я знов самотній і проклятий, –
схилився тяжко до вікна:
на мурах, ніби на розп'яттях,
ворони виють в небеса ("May soul is dark") [12, с. 77].*

Осьмачка культивує візуальний образ розп'яття, накладаючи на нього акустичний пласт моторошного "виття", що надає "озвученості" намальованому вербальному полотну, яке матеріалізує тяжкий психологічний стан ліричного героя.

Із драматичним зображенням розп'яття пов'язані й особисті переживання Осьмачки (вірш присвячений пам'яті брата поета). В поезії митець заново переживає біль тяжкої втрати. Емоції виражаються в образі людини на хресті. Це досить показовий образ, що корелює з головним новозавітним мотивом Божої жертви:

*На горі – в туманах –
хрест.
Простяг рамена
од краю світа до краю,
од сходу на захід.
У світ упала тінь хреста
з півночі на південь.
На хресті – людина.
На степи,
на води
звисає глава.
З душі землі встають крики
тьмою птахів летять на хрест ("Хто") [12, с. 20].*

Хрест планетарного масштабу стоїть у центрі землі. Він затуляє своєю тінню небесне світло. Моторошні візії розп'ятої людини під зловісний акомпанемент чорного птаства надають озвученості вербально намальованій картині, над якою вивищується чорний хрест.

Осьмачка жив згідно з засадами християнської моралі. Він любив правду, постать Христа була йому близька [7, с. 79]. Тому дуже часто письменник нагадує читачеві про неминучий **Суд Божий**, який неодмінно настане. Судний день в есхатологічних віруваннях – це останній суд, який здійснюється над людьми з метою виявлення праведників. Вустами своїх героїв Осьмачка промовляє до людей: "Бог дає знати свою волю, але словом не каже. І коли увесь люд не матиме різниці між ділами Божими і ділами

сатани, то тоді вже і настане страшний суд. І щаслива та душа, що у такий несамовитий час потрапить не тільки свою душу врятувати, але не побоїться і слабшій душі забезпечити стежку до діл Божих..." [11, с. 144].

Навіть розчарований у байдужості Небес, поет заспокоює свого ліричного героя тим, що, незважаючи ні на що, на Суді Божому всі добрі діяння неодмінно будуть враховані в перспективі їх повнішого перегляду й осмислення:

*Не плач, не плач оганьблений юначе,
і вічну кривду, як земля й вода,
збирай у серце, у карнавку наче,
і бережи до страшного Суда, і там її чи
так, чи ні, одначе помітить той, хто людям
душу дав і раз останній і найперший може
тобі на небі в горі допоможе* [10, с. 29].

Символом потойбічного воздаяння за гріхи є образ **геєни огненної** з її володарем Люципером, що візуалізують топос Пекла. Геєна – це місце, де постійно горить вогонь, в якому зазнають пекельних мук душі померлих грішників.

*Та ще аж там... на щонайглибшім дні,
від прірви сточної не більш як гони,
куди найгрубші брили кам'яні
дав мрамур світовий на діл червоний,
і де крицева куля сатані
лежить замість всесвітньої корони,
така і на великість і на стан,
як Самгородський копаний майдан,
від котрої розпечено й підлогу
так, що аж іскор сиплються мірки,
в якій **Люципер** ссе свою тривогу
і волі жде бездоннії віки...* [10, с. 49].

Недаремно тут з'являється образ "**геєни огненної**", адже він слугує синонімом пекельних мук. Геєна огненна – назва долини Енном неподалік від Єрусалиму, де стародавні євреї приносили жертву язичницьким богам (Четверта книга Царств, 23:10). Саме сюди, в центр ідолопоклонства, приходили біблійні пророки, щоб боротися з язичництвом. Пізніше на цьому місці спалювали сміття, трупи злочинців і відступників, яких не можна було ховати на кладовищах. Тут постійно горів вогонь. Це місце в християнській міфології стало уособленням Пекла.

Перед смертю Горпина Корецька (повість "Старший боярин") згадує про святе причастя, пекло і геєну огненну: "*Господи, я знаю, що твій хрест чудодійний і всемогутній, коли його християнська душа візьме собі у захист, хоч би він був навіть з попелу, яким грішники у пеклі дихають замість повітря. Знаю і благаю, охорони мою душу від геєнського гостя і не дай умерти без сповіді і без **святого причастя!***" [13, с. 74]. Згадка про два головні таїнства християнського віровчення, сповідь і причастя, свідчить про надважливу функцію цих двох ритуалів у людей "старосвітського" типу життя. Адже, передусім, **сповідь** – це відкриття своїх гріхів перед Богом. Разом із каяттям вона є способом примирення з Богом. А Святе Причастя, або **Євхаристія**, є таїнством, у якому хліб і вино "переосутнюються" на істинне тіло й істинну кров Христа для споминів Його страждань і смерті і для причастя християн. Страх героїні повісті померти, не висповідавшись та не причастившись, свідчить про глибоке розуміння жінкою важливості виконання зазначених таїнств задля того, щоб гідно з'явитися на Суд Божий.

Актуалізація старозавітного символу манни небесної іронічно лунає в контексті утопічних "есесерівських" теорій:

*"... бо Бог, як щойно тесаний кілок,
новий, благий, без люті і корости,
із неба цілого зробив шинок
і напуває люд робочий простий,
як манною колись то Єгова
ледачого обранця годував"* [10, с. 146].

Біблійна манна була дана Богом народу ізраїлевому, коли в нього скінчилася їжа після виходу з Єгипту (Книга Вихід та Книга Числа). В Осьмаччиній же пародії цієї "манною небесною" є пиво, яке за першою вимогою мають доставляти літаками "стражденним" без цього напою народам. З точки зору

аксіологічних орієнтирів, тут відбувається тотальний крах усілякої моралі та заміна будь-яких людських цінностей еквівалентом "браги".

Як бачимо, оригінально інтерпретовані вічні символи Книги Книг створюють нові візії картини світу, вписуючи їх у надчасовий планетарний формат.

Біблійні топоніми. Інтертекстуальний зв'язок творів Осьмачки зі Святим Письмом становить змістовний надчасовий діалог. Міжтекстові відсилання дають нам змогу стверджувати, що письменник був гарно обізнаний у старозавітних та новозавітних сюжетах. Осьмачка майстерно переосмислює ніби заново виписані ним **біблійні символи**.

Подеколи зустрічаємо і різноманітні біблійні топографічні координати: назви водойм, гір, місцевостей. Річка Йордан, в якій хрестився Ісус, стала другою назвою освячених водойм на свято Водохрещі. Сакральність хрещення Спасителя та цілющі властивості освяченої в цей день води з віками не втратили своєї актуальності й досі. Тому люди намагаються принести в свої домівки святу воду з "Ордані", щоб рятуватися від напастей. Осьмачка досить активно вводить образ цієї символічної річки:

*Хіба ще мати носить так в
заміс шафран у мисці з медом і водою,
узятою з **Ордані** з-під хреста у тикву,
ніби писанка свята* [10, с. 19].

Відома біблійна річка згадується також як своєрідний часовий маркер, що означає проміжок часу, наближений до свята Водохрещі:

*І кожний був такий, як без доріг
перед Орданською кутею вітер,
який з найвищої могили сніг
змітає краще від новеньких мітел* [10, с. 105].

Цікавим за своєю образністю є цей елемент мистецької майстерності. Метафоричне порівняння спустошеності, внутрішнього холоду із зимовим вітром, який змітає все на своєму шляху, не залишаючи видимих доріг, окреслює болісні точки ліричного героя. Самобутність поетичного таланту письменника полягає саме у таких влучних порівняннях, функціональна насиченість яких дозволяє зануритися в глибочинь цих образів та проектувати створену художню модель на актуальні проблеми сучасності. В цьому полягає універсальність образів та їх надчасове функціонування.

Образ Голгофи, свідком яких стала ця легендарна гора, вивищується над картиною змальованих сучасних Осьмачці подій. Письменнику приходять на пам'ять мученицькі страждання Сина Божого на Голгофі, який поніс нестерпні страждання на хресті за гріхи всього людства.

*Заможні люди в книгах і в металі
глядять Голгофську старовину,
аби так само, як діди, і далі
свої серця складати у труну...* [10, с. 164].

У сакральній географії Голгофа розглядалася як центр світу, світова гора неподалік від Єрусалима, на якій було розп'ято Христа. Голгофські страждання Ісуса детально описані євангелістами. Завдяки тому, що Бог віддав на смерть свого Єдиного Сина, людство змогло примиритися з Богом. Загиблий жовнір в Осьмачки асоціюється зі страченим Христом. Брати-земляки солдата "з Голгофи твоєї шукають роси, / щоб в серці своєму до смерті носить / криваву рану **Вкраїни** ("Пісня з півночі") [12, с. 53].

Активний діалог із Біблією продовжує топонім **Галилеї**, який лунає в Осьмаччиній поемі "Поет" як місце, звідки "заясніло". Адже саме з Галилеї походить Христос. Його навіть називають Ісусом Галилеянином (Матвія 26:69), тому що тут Господь провів все Своє дитинство і юність. Велика частина притч була виголошена Ним саме в Галилеї. Тут він обирав і усіх Своїх апостолів:

*І правди Господевої якби
із Галилеї нам не заясніло,
що застує собою і гроби,
і ту черву, що точить мертве тіло,
то мати б скам'яніла від журби* [10, с. 57].

Топонім Ханаану згадується в підозріло-іронічному зверненні братчиків Першого українського куреня вільних українців до Гордія Лундика: "Чи він часом не якийсь хананейський підглядяч", – хочуть дізнатися чоловіки у головного героя повісті "Старший боярин" [13, с. 91]. Хананей – це житель відомого біблейського Ханаану, а підозріле ставлення та недовіра до цього народу давно вже закріпилися в народній свідомості.

Динаміку історичних подій митець прагне зобразити через призму біблійного міста Вавилон. Епіграфом до поезії "У табори" взято Франкову цитату "На ріках вавилонських і я там сидів..." з його переспіву

біблійного псалму. Мотив рабства поневоленого народу Каменяря накладає на духовне життя нації. Іудеї в Єгипті були рабами. Вони зі сльозами згадували свою батьківщину: "Над річками Вавилонськими, – там ми сиділи та й плакали, коли згадували про Сіона!" (Книга Псалмів, Псалом 136). У переносному значенні вислів **"плач на ріках вавилонських"** означає тугу, жаль за чимось, безповоротно втраченим [8, с. 32]. Ліричний герой Осьмачки тужить за земляками, які перейшли Збруч і не повертаються додому. Він розуміє те, що "бідні діти землі" потрапили в полон, і в них мізерні шанси вирватися з нього:

*Аж як польський впаде від гармат Вавілон
й бідні діти землі там покинуть полон –
всі слова я зберу, що на небі горять,
а на півдні зірву круглі – сонце-печать...*[12, с. 67].

Потрактування Осьмачкою відомого біблійного образу в національному ключі робить старозавітний топонім Вавилону багатовимірним і надчасовим, а сюжет безперспективності вписується в контекст означених орієнтирів.

Мозаїчне поєднання біблійних мотивів та алюзії, що відсилають читача до Святого Письма, становлять глибоку інтелектуальну базу поезії та прози "універсального" митця. Перегук із біблійними текстами в Осьмачки має надскладний психологічний аспект. Введення біблійних образів та вживлення біблійних асоціацій сприяють універсалізації змісту. Розповідаючи про конкретний епізод, вихоплений із сучасного письменникові життя, автор вкраплює певну біблійну формулу, а читач, у свою чергу, асоціативно пов'язує її зі Святим Письмом. У цьому й полягає ефект універсалізації. Це і є та константа, постійна формула життя.

У центрі багатьох Осьмаччиних творів знаходиться біблійна алюзія, яка фокусує думку митця. Тому це ніби не власне думки автора, а непорушні біблійні істини, які сприймаються як даність. У цьому і полягає ефект сакралізації. Письменник ніби "одягає" свій текст у Біблію. В осердя своїх розмислів Осьмачка кладе Святе Письмо, яке в нього набуває різних конотацій та семантичних обертонів, часто досить несподіваних.

За нашими спостереженнями, біблійний сегмент у творчості Осьмачки постає більше на рівні відчуттів. Особливо це стосується поетичного доробку, адже поезія це і є своєрідна форма молитви, навіть якщо її автор не воцерковлений. Юрій Шерех слушно відзначив, що "поет – представник вічності, представник Бога на землі... Поет має своє гетсиманське моління про чашу і свою страшну Голгофу; і він власної й на мак не має волі, і він на бездар не зводить руки, коли ті тягнуть його на хресні муки, хоч і знає, як і Христос, що він є "Бог і світова воля [20, с. 258]". Отже, поетичне і релігійне відчуття світу – споріднені. В Осьмачки ж це зразок поетичної органіки. Він релігійний вже тому, що він справжній поет, який розуміє світ як організоване чудо і своє месіанське призначення в ньому.

Література

1. Антофійчук В. Біблія і культура в контексті сучасних літературознавчих досліджень // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 21: Scripta manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича / [гол. редколегії Микола Литвин, упоряд. Олександр Седляр, Наталя Кобрин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2012. – с. 661–670.
2. Барчан В. В. Творчість Теодосія Осьмачки в контексті стильових та філософських вимірів ХХ століття. Монографія. – Ужгород: TIMPANI, 2008. – 432 с.
3. Барчан Валентина Володимирівна. Творча особистість Теодосія Осьмачки: художньо-естетичні та філософські константи. : Дис. д-ра наук: 10.01.01 – 2009.
4. Бердяев Н. Смысл творчества / Н. А. Бердяев // Бердяев Н. Философия свободы; Смысл творчества. – М. : Правда, 1989. – С. 254–534.
5. Гаврилова Т. Інтерпретація біблійних мотивів та образів у поезіях Тодосія Осьмачки / Т. Гаврилова, Н. Остапенко, Н. Голуб // Історико-літературні, теоретико-літературні й мовно-стилістичні аспекти творчості Тодосія Осьмачки : матеріали Всеукраїнської наукової конференції з нагоди 105-ї річниці з дня народження Т. С. Осьмачки 11–12 травня 2000 року / Міністерство освіти України, Черкаський державний університет імені Б. Хмельницького, Черкаська обласна державна адміністрація, Ліга українських меценатів. – Черкаси, 2000. – С. 27–31.
6. Дуркалевич В. Біблія як джерело творчої рецепції у пізній прозі Івана Франка // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 21: Scripta manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича / гол. редколегії Микола Литвин, упоряд. Олександр Седляр, Наталя Кобрин ; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2012. – с. 479–489.
7. Живий Осьмачка: спогади / Упоряд. С. Козак. – Детройт: Укр. вісті, 1998. – 205 с.
8. Коваль А. П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. – К.: Либідь, 2001. – 312 с.

9. Осьмачка Т. Думки, що виникли під час написання книжки "Ротонда душогубців" / Теодосій Осьмачка // Українське слово : хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст. : (у 3 книгах) / [упорядкув. Яременко Василь, Федоренко Євген; підгот. текстів Яременко Б. ; наук. ред. Погрібний А.]. – К. : Дніпро, 1994. – Кн. 2. – 1994. – С. 114–115.
10. Осьмачка Т. Із-під світу : поетичні твори / Теодосій Осьмачка. – Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1954. – 317 с.
11. Осьмачка Т. План до двору / Теодосій Осьмачка. – Торонто: Видавництво Українського Канадського Леґіону, 1951. – 184 с.
12. Осьмачка Т. Поезії / Тодось Осьмачка ; / упоряд. та прим. Р. Л. Світайло, передм. М. Г. Жулинського. – К. : Рад. письменник, 1991. – 252 с. – (Б-ка поета).
13. Осьмачка Т. Поезії. Повісті : Старший боярин; Ротонда душогубців / Тодось Осьмачка. – К. : Наук. думка, 2002. – 424 с. – (Б-ка школяра).
14. Слабошпицький М. Тодось Осьмачка : літературний профіль; Никифор Дровняк із Криниці : роман-колаж (фрагменти) / Михайло Слабошпицький. – К. : Рада, 1995. – 142 с.
15. Слабошпицький М. Утікач. Тодось Осьмачка / 25 поетів української діаспори. – К.: Видавництво "Ярославів Вал", 2006. – С. 366–403.
16. Слоньовська О. Проблема Бога і божественного в міфі про Україну Тодося Осьмачки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/article/1247.html>.
17. Сулима В. І. Біблія і українська література : навч. посіб. / В. І. Сулима. – К. : Освіта, 1998. – 400 с.
18. Шалата-Барна І. Християнський містицизм у повісті Тодося Осьмачки "Старший боярин"// Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 21: Scripta manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича / [гол. редколегії Микола Литвин, упоряд. Олександр Седляр, Наталя Кобрин] ; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2012. – с. 825–835.
19. Шерех Ю. Над Україною дзвони гудуть / Юрій Шерех // Шерех Ю. Пороги і заборіжжя : Література. Мистецтво. Ідеології : у 3 т. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 1 / [ред. рада : В. О. Шевкун та ін.; упор. та прим. Р. М. Коргородського]. – С. 236–247.
20. Шерех Ю. "Поет" Теодосія Осьмачки / Юрій Шерех // Шерех Ю. Пороги і заборіжжя : Література. Мистецтво. Ідеології : у 3 т. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 1 / [ред. рада : В. О. Шевкун та ін.; упор. та прим. Р. М. Коргородського]. – С. 248–269.
21. Яценко М., Міфологія, релігія, мистецтво // Українська мова і література в школі. – 1996. – № 6. – С. 22–32.

Галина Райбедюк

"НІ НА ЙОТУ НЕ ПОГРІШИВ СУВОРОЮ ПРАВДОЮ ЖИТТЯ": ПРО МИКОЛУ НЕВИДАЙЛА ТА ЙОГО ЧОТИРИКНИЖЖЯ

Саме такими влучними афористичними словами охарактеризував сенс художньої творчості Миколи Невидайла А. Поповський у передмові до збірки вибраного "Динозаври" – "невеличкої, але місткої книги", в котрій письменник, як, власне, в усій своїй прозі, пристрасно закликає "дбати про високі духовні цінності народу" [3, с. 8]. Це митець, як підкреслює Ф. Сухоніс, "можна сказати, найвищої проби. Він людина чиста, світла та правдива. Як і більшість його творів" [6, с. 6]. У листі до сина письменника Мировслава, надісланого ним авторці статті, В. Погребенник зауважує, що, "незважаючи на літературний рід (епос чи драма), жанр ("Нариси з історії України..."), написане М. Г. Невидайлом сильне і страшне своєю правдою". Сам письменник у преамбулі до епопеї "Хвилі. Приносини часів смутенних", заручаючись іменем метра-краянина О. Гончара, присягає "свідчити по-справжньому і тільки правду" [6, с. 15].

М. Невидайло не увійшов до традиційного "іконостасу" українських письменників. І річ тут не в браку таланту, бо це митець самобутній, із яскраво вираженим індивідуальним почерком. Усе створене ним у період панування естетики соцреалізму – "талановите, патріотичне та піднесене" (Ф. Сухоніс) – ішло врозріз із офіційною моделлю літератури. Він порушував дразливі для тодішньої ідеології проблеми, в такий спосіб розхитуючи її міцні основи. В його прозі з величезною епічною силою показано розмах національної трагедії народу. Її підтверджують документальні факти й публіцистичні вкраплення. Вражаючи події голодомору 1933-го й тяжкі наслідки колективізації ("чорнущої години", "Содоми і Гомори"), фашистська

окупація та фронтові битви за визволення України, примусова русифікація й нищення національного духу, переслідування людини й сибірські "особлаги", тоталітарний режим і нівелювання особистості – ці та інші, так би мовити, "неблагодійні" теми, зрештою, спричинили тривале замовчування "небуденної" (Г. Люлько) прози М. Невидайла – тонкого знавця людської душі й істинного патріота з полум'яним серцем, небайдужого до долі народу, його минулого та прийдешнього.

Невидайло Микола Гаврилович (1923–2012) – член Національної спілки письменників України, січеславський маг Слова, лауреат літературних премій ім. Валер'яна Підмогильного та ім. Олесь Гончара. Йому "судилося спити не одну гірку чашу за любов до України, щоб засівати ниву вагомим та добротним словом пережитого й картинами творчої осмисленої минувшини та сучасності" [3, с. 5]. На четвертій сторінці обкладинки книги "Людина людині – вовк!" уміщено слова, що їх можна з упевненістю вважати тематичним осередком усієї спадщини письменника: "В пам'ять про всіх, хто пломенів незгасною любов'ю до Бога, до України в часи радянського геноциду проти нашого народу" [4]. Як справедливо зауважує М. Негода, в його творчості "широкомасштабні картини змальовані на невеличкій за обсягом площині, історія імперського нищення розуму й цвіту нації сконденсована в тій чи іншій людській долі, особистій трагедії" [3, с. 3].

За радянської пори твори М. Невидайла не могли бути оприлюднені через тематику, біографію, світогляд та життєву позицію автора, що не вписувались у тісні рамки політичної задухи в період "українського безчасся" (І. Дзюба). Учасник ОУН, багатолітній політв'язень ГУЛАГу та фашистських концтаборів, борець за волю народу, його право на власний вибір, послідовник І. Багряного, він, як згодом В. Стус, І. Світличний, І. Калинець та інші "лицарі ГУЛАГів" (В. Лисенко), належав до когорти митців "індивідуальних духовних зусиль, затятої надії, подвижництва і стоїцизму" [7, с. 11]. Доля призначила їм "обстоювати й берегти українську духовність, рятувати український духовний космос від руйнування та поглинання його хаосом імперської тоталітарної системи" [2, с. 59].

Десять років так званих "ісправительно-трудових" таборів не зламали в письменникові високого духу, вільнолюбного характеру, національно-патріотичних переконань. Він був радянському тоталітаризмові ворогом через свою відчайдушну безкомпромісність, як і герої його творів. В умовах соцреалістичної скутості та ідеологічних обмежень і табу мав мужність протиставити еталонним псевдоідеалам радянської системи справжні цінності, котрі виходять далеко поза вузьконаціональні межі. Про таку настанову письменника свідчить теза ідеолога українського націоналізму Степана Бандери, якою розпочинається "Буквар патріота України": "Наша боротьба – це щось більше, ніж сама національна боротьба, бо наш ідеал свободи – це ідеал всіх вільних людей" [5, с. 90]. В умовах неволі й тривалої боротьби формувався талант письменника, гартувався його дух, мужніли національні переконання, народжувалось творче, громадянське й особистісне кредо, сформульоване в "Декалозі українського націоналіста" ("Нарис..."):

*Богу – душа,
Життя – Україні,
А честь – для себе* [5, с. 105].

Це кредо зцементовує впорядковане сином Мирославом чотирикнижжя письменника, яке, поза сумнівом, є актом справедливості й визнання (хоча і запізнитого): "Приносини часів смутенних" (2012), "Динозаври" (2013), "Нариси з історії України – від прадавніх літ до сучасності. Буквар патріота України. Публіцистика" (2013), "Людина людині – вовк!" (2014).

На площині однієї статті, безумовно, важко усебічно з'ясувати "секрети" (І. Франко) творчості письменника. Для цього знадобиться не одне спеціальне ґрунтовне дослідження. Подаємо радше окремі, "наймаркантніші" (Є. Маланюк) аспекти індивідуального мистецького профілю прозаїка, зумовленого світоглядною позицією та специфікою художнього мислення. Основний творчий принцип М. Невидайла можна сформулювати в такий спосіб: "Правда життя – істина Слова". Для нього характерне безвідмовне відчуття реальності й філософська тверезість погляду на зображуване. Правдоборчість є важливою гранню його філософсько-естетичної системи й водночас етичної конституції. Він належить до письменників ідеологічного плану. Проте ця ідеологія межує з високою естетикою, як у випадку з "пражанами" чи поетами-дисидентами.

До книги "Приносини часів смутенних" увійшли такі твори: новела "Сумна пісня про корову", епопея "Хвилі. Приносини часів смутенних" і детективний роман "Права рука Берії". В новелі розкривається антидуховна сутність колективізації, показуються злочинні пограбування більшовиками господарських садиб

хліборобів, відтворюється страшне пекло колгоспного "раю". Вражаючими є картини голоду: "Поїли котів, пожерли собак, виловили з-під стріх горобців..." [6, с. 13]. Новелу характеризує "глибока правдивість і дійсно гончарівська майстерність та патріотизм автора" [3, с. 7].

Епопея "Хвилі. Приносини часів смутенних" – стереоскопічний твір, в якому сфокусовано ключові віхи української історії, поєднано в єдину сув'язь минуле (пора Київської Русі) та сучасне. В кожній із 17-ти частин твору, наче в окремих кадрах єдиного фільму (дослідники схильні вважати стиль письменника "кінематографічним"), подано фрагменти національного буття, безпосереднім учасником якого є сам автор – Микола-везучий (у тексті збережено ім'я письменника). Перед читачем, як епізоди кінофільму, проходять картина за картиною спогади про голодне дитинство головного героя та юність; становлення його національного світогляду, сформованого під впливом прочитаних праць М. Грушевського та Д. Донцова; німецька окупація; розчарування приходом Червоної армії; вступ до лав УПА; засудження "за клевету" спершу до страти, а згодом – до "двадцяти п'яти літ каторги в таборах жорстокого режиму" [6, с. 44]. Лейтмотивом крізь усю епопею проходить думка про необхідність стати єдиною лавою проти "ворога-Хвиль". Має рацію Н. Зайдлер, виокремлюючи "потужну дидактичну спрямованість прози митця" [1]. Кожна зі сцен твору завершується дидактичною настановою, що увиразнює його ідейно-тематичний зміст. У 15-й частині письменник подає своє творче самоозначення: "Він всі приносини часів смутенних ну просто мусить пережити! ...щоб свідчити прийдешнім про часи минулі правду й тільки правду" [6, с. 40].

Роман "Права рука Берії", як і "Сад Гетсиманський" І. Багряного, – "вопіючий і страшний" (В. Винниченко) документ тоталітарної доби. На його сторінках розгортається трагедія пожирання "ненаситною пащею Молоха" людських душ, руйнування доль героїв, покалічених його "підкованими чобітьми". В основі сюжету – драматичне життя вчорашнього фронтовика, геолога одного з потужних рудників Заполяр'я, українця Григорія Скиби, його родини та працівників очолюваного ним відділу.

Основна сюжетна лінія роману пов'язана з темою вибору людини в межовій ситуації, її морально-психологічна й національна ідентичність серед "вивідників і провокаторів". Суцільна підозрілість і сексотство, тотальне зрадництво й повсюдні доноси міцним павутинням облутало геологічне управління (власне, як і все тодішнє суспільство), де працює Скиба. Авторський задум виходить далеко поза межі фіксування реальних подій та екстремальних ситуацій, у яких опиняються герої. Письменник вибудовує ієрархію справжніх та уявних цінностей, переконуючи в тому, що тоталітаризм є загальнолюдською бідою, явищем наднаціональним.

Назва твору "Права рука Берії" – ключ декодування текстових реалій, символ "кривавої вакханалії" сталінської доби, що поглинала цвіт нації, її інтелект, красу й силу. В романі ця "містична зла сила сплутала Скибівські долі в кривавий клубок" [6, с. 191]. Рідні по крові брати, котрі в дитинстві давали клятву не причиняти один одному зла, опинилися по різні боки барикад. Григорій – законотворець і успішний радянський науковець-комуніст, Андрій же – вчорашній оунівець, воїн УПА, затятий ворог більшовизму, полум'яний патріот-націоналіст, політичний в'язень під номером А-785. З болем у серці письменник пише про цю давню українську (ширше – загальнолюдську) біду: "Вирвало їх, двох братів, з рідного краю (Полтавщини. – Г. Р.) і поставило ось навпроти, на дві непримиренні ворожі позиції й наказує: "Вчепися братові в горлянку, бо він твій ворог" [6, с. 170]. (На жаль, таких прикладів чимало й у нашому сьогоденні, коли братовбивчою кров'ю стікає південно-східна українська земля).

Роман повертає історичну правду амнезованій свідомості народу (тоталітаризм же маніфестував створення "історії спочатку"). На площині тексту зринають картини національної історії, яку "не можна читати без брому" (В. Винниченко) і яка докорінно відрізнялась від її офіційної радянської версії. Без тенденційної суб'єктивності автор, як безпосередній учасник відтворених подій, оприявнює замовчувані роками факти про Другу світову війну й етнічні чистки, розкуркулення та вивезення українських селян-хліборобів до Сибіру, свідчить про факти всіляких наклепів на бандерівський рух як національно-визвольний тощо. Правдиві сторінки національної історії оживають у романі, зазвичай, крізь призму їх сприймання героями, які стають мовби безпосередніми співучасниками реальних подій. Такий спосіб оповіді підтверджує вірогідність художнього матеріалу й водночас підсилює емоційність сприйняття твору.

У повістях та оповіданнях збірки "Динозаври" автор із позицій очевидця аналізує "страждання звичайних людей, які в зашморзі трагічних подій нашого підневільного бездержавного існування в лабетах імперії шукають виходу з глухого кута неволі" [3, с. 2]. В повісті "Родове прокляття" в образах Василя та Катрі Крутиленків письменник порушує проблему очищення людського роду від духовної недуги. В уста екстрасенса Яновського, який лікує "понівечену, деформовану душу" Василя (основна сюжетна колізія твору), він укладає біблійну істину – людина приведена на світ чинити Добро: "Розтріпана лють людська ще дужче множитиме нещасних і ображених страждеників, і зло, заподіяне Близькому, сторицею відлунюватиме в душі зловмисника" [3, с. 31]. Мотив національного відступництва, втікання від свого національ-

ного "Я" гостро звучить у повісті "Кум, чорна кицька, Родіон і ми". На тлі тюремного буття політичних в'язнів письменник глибоко розкриває психологію малоросійства й розвінчує одвічне лихо України, яким здавна є її "сини"-запруданці, "з'яничарені хохли", "стократ небезпечніші від російського імперіяліста". В образі лютого охоронця каторжного режиму, зросійщеного служакки Недолупченкова подано узагальнений образ потурнаків і перевертнів. У його підсвідомості на генетичному рівні "закарбований страх бути схожим на волелюбного козака-лицаря" [3, с. 47]. З боєм та гіркою іронією письменник констатує: "Напевне, предків опера звали трішечки по-іншому, та "правнуки погані" в лабіринтах холуйської прислужливості прихвостили до свого справді немилозвучного прізвища оту всесильну літеру "в"" [3, с. 48].

Ще одним важливим у творчості М. Невидайла тематичним "вузлом" є антимілітарний дискурс, що резонансно зазвучав у повісті "Динозаври". Її сюжетне тло сформували жахіття чеченської війни, яка подається крізь призму сприйняття призивником російської армії-завойовниці Чурундуркіним. Для увиразнення трагізму ситуації ("від села залишається тільки матеріал для майбутніх археологів") письменник вдається до містичних елементів: "Від новітньої "ультразагадкової" техніки гине не тільки тіло, а й сотні разів перевтілювана Душа" [3, с. 6]. Своєрідним обрамленням твору є цитування Святого Письма, що надає тексту провісницького змісту: Книга пророка Єремії. 1, 14; Книга Еклезіястова. 1, 9. Риторично звучать прикінцеві звернення до Всевишнього з проханням про заступництво від людського божевілля: "О, Боже! Що стане з мешканцями Землі? Господи! Якщо це не промисел Твій, зупини їх урешті!" [3, с. 46].

У лаконічній анотації до книги "Людина людині – вовк!" читаємо, що тут уміщено "автобіографічні оповідання і новели очевидця подій з часів його юності до останніх років життя, а також авторські ілюстрації до "казок". Це, так би мовити, збірка його нелегкого життєвого шляху, який він пройшов разом зі своїм народом" [4, с. 2]. В історичній довідці "Номо homi" письменник занотував: "Автор цієї книжечки на власні очі бачив ті жахливі епізоди, про які ви й можете прочитати" [4, с. 23]. Тому закономірно, що в більшості творів презентованого четверокнижжя М. Невидайло проявив себе реалістом, подібним до свого попередника В. Підмогильного "суворим аналітиком доби" (В. Мельник). Подекуди сторінки його прозопису асоціюються з документально-протокольними свідченнями учасників відтворених подій та особистих вражень побаченого й пережитого, які автор підтверджує біографічними та історичними джерелами. Як приклад таких подієвих і біографічних "прив'язок" наведемо фрагмент новели "Атентат": "В часи німецької окупації з надр народу створилася Українська Повстанська Армія (УПА), керована проводом Організації Українських націоналістів (ОУН), а в східних і південних областях, де не було умов для збройної боротьби, діяли підпільні групи ОУН [...] Я, дев'ятнадцятилітній хлопчина, ще зі школи вихований у патріотичному дусі, не міг спокійно спостерігати свавілля чужинців на моїй землі..." [4, с. 10].

Історично вірогідними в прозі М. Невидайла є не тільки історичні факти, але й імена суспільно-громадських діячів "різних мастей" і давнішої, й новітньої історії, надто коли йдеться про її трагічні сторінки: "...московська імперія змушувала всяких Хатаєвичів, Постишевих, Скрипників, Юрків Коцюбинських, старанних, "вірних лєнінців", винищувати українську націю, як тепер Чечню, а потім, замітаючи свої криваві сліди, порозстрілювала й тих катів" [6, с. 11]. В образі кожного з них підтекстово закладено біблійну міфологему підступу й зради, що підсилює ідейний пафос цитованої новели "Сумна пісня про корову". В романі "Права рука Берії" в діалозі братів Григорія та Андрія Скиб ця проблема звучить буквально декларативно: "Не одну таку клятву осквернено цілунками Іуди" [6, с. 102].

У повісті "Людина людині – вовк!", використовуючи засіб ретроспекції, письменник крізь призму спогадів ("каруселі пам'яті") головного персонажа – ветерана Олексія Івановича – актуалізує найголовніші в його житті віхи. В тексті вони представлені трьома окремими розділами ("хвилями"): жахи фашистського полону, перебування в "кривавій м'ясорубці" радянсько-німецьких зіткнень, реалії норильського "особлагу". Герой твору, як, власне, й автор, пройшов усі кола цього пекла. "Бог оберігав його, Олексю, як свідка для майбутніх поколінь" [4, с. 29].

Біографічна проекція на текст характерна й для новели "Чусш, брате мій?". В долі Остапа Чабаненка вгадується факт перебування М. Невидайла в німецькому полоні, в таборі військовополонених у Соцгородку Кривого Рогу та втеча з нього. Втім, вагома частка автобіографізму сприймається як естетично пережитий матеріал. Тому зміст уміщених у книзі творів, з одного боку, є правдивим відображенням матеріального й духовного світу, а з другого – художньою моделлю авторських інтенцій.

Усі твори, що увійшли до чотирикнижжя М. Невидайла, політично та інформативно суперактуальні, проте вони написані за законами справжнього мистецтва. З цього приводу В. Баранов у експертних висновках на книгу "Динозаври" писав: "Непроста доля письменника дала йому неоціненний життєвий досвід, який він талановито осмислив художньо і перелив на талановиті художні твори. Треба бути неабияким майстром слова, щоб маючи стільки живого історичного матеріалу, не збитися на голу документалістику або на публіцистику" [3, с. 5]. Дидактичні вкраплення в тканині тексту дещо знижують його естетичну вар-

тість. Однак їх наявність необхідна для увиразнення полемічної гостроти й підсилення актуальності порушених проблем. Більше того, письменник переважно ліризує зображене: "А ми були, є й будемо завжди. Виморювали нас хриstopродавці голодом, але ми є й будемо. Струмить бо в душах наших Дажбога сила" [6, с. 13].

Виняток, безумовно, становить третя книжка, до якої включено документальні (розділи: "Нариси з прадавньої історії русів-українців", "Буквар патріота України") та публіцистичні (розділ "Публіцистика") твори. Проте й тут вчувається рука майстра слова з тонким естетичним чуттям. На художній рівень "Нарису..." вплинув багатий і доцільно використаний інтертекст. Так, наприклад, у 8-й частині "Україна незалежна" розділу "Нариси з прадавньої історії русів-українців", коментуючи такий важливий державний документ, як "Акт проголошення незалежності України", письменник використовує ремінісценції з поеми "Гайдамаки" Т. Шевченка (духовних паралітиків іменує "онучатами голими"); резюмуючи свої думки, апелює до французького письменника Оноре де Бальзака: "Існує дві історії: брехлива офіційна і таємна історія, де видно справжні причини подій" [5, с. 85]. Завершується ця частина авторською версією (фантазмагорією) "Три душі" фрагмента історіософської інвективи Т. Шевченка "Великий льох", що накладається на політику сучасних письменників великодержавних шовіністів (прозора алюзія й на сьогоднішня!).

Біографічні реалії, що надають зображеному неабиякої вірогідності, правдивості гостро резонують у творах табірної тематики. Вони структуровані зазвичай на реальному життєвому матеріалі, який був добре знайомий і пережитий самим М. Невидайлом. Будуючи свої твори на документальній основі, він міцно вписує їх у традицію табірної літератури, яку найбільш резонансно в різний час репрезентували Б. Антоненко-Давидович ("Сибірські новели"), І. Багрянний ("Сад Гетсиманський"), О. Солженіцин ("Архіпелаг ГУЛАГ"), В. Шаламов ("Колимські оповідання"). Письменник зберігає автентичні прізвища (в тім числі й своє, а також побратимів-в'язнів: Володі Стадника, поета Василя Борового), назви місць відбування каторги (Норильськ). У повісті "Кум, чорна кицька, Родіон і ми" він детально описує "гулагівське пекло" (куди тому Данту!) з його табірним побутом, "баракомешканцями", конвоїрами, сексотами, "гавкотом збандюжених нарядчиків", "загратованими приміщеннями", "відбірковою покрученою лайкою", "оскаженими собаками".

Специфічними в прозі М. Невидайла є "тюремні" пейзажі-дисонанси, що контрастують із емоційно-психологічним станом героїв, виступають органічною частиною фабули. Ці описи настільки суб'єктивуються автором, що буквально розчиняються в його інтровертованому світі. Для підтвердження сказаного наведемо цитату з роману "Права рука Берії": "Та й за ту коротку блискавичну мить в очах відбилася картина: "За тією охоронною зоною стоїть високий, дебелий кам'яний мур. Скільки туди труда людського вкладено, а крові? А поту..." [6, с. 98].

Герої табірної прози М. Невидайла, перебуваючи в межовій ситуації, з одного боку, ненастанно прагнуть волі ("О, солодка казка волі! До тебе – єдиний крок"), а з другого – відчують приреченість: "Зметнувся над ущелиною. Безодня відгукнулася реготом зрушених каменів, тріском дошок, розпачливим моторошним криком разом з ним падаючих двоногих, і хоч як шаленіла хуртовина, але з тогобіч бескиддя застогло, сповнене передсмертного жаху, відлуння" (новела "Жага волі") [3, с. 101]. Інтонційно подібними є натуралістичні картини голоду, що нагадують "фільми жаків" (опис поїдання "Михайликового м'яся" в повісті "Родове прокляття"; картина наслідків голодомору в новелі "Сумна пісня про корову"). На цьому непривабливому життєвому тлі герої, як і сам письменник, зуміли зберегти чистоту душі, віру в триумф гідності на пограниччі боротьби й страждань, віру в добро, в людину ("І все ж Гомо – це найпрестижніше").

Перо М. Невидайла, як зазначено в передмові до книги "Приносини часів смутених", вирізняє "правдивий талант, щирість, читабельність та добірність мови. Все те, що робить твори пана Миколи справжньою літературою – гідною уваги душі й серця. Письменник стверджує й підносить одну незаперечну та вистраждану особисто ним ідею – український народ має право бути самим собою" [6, с. 6]. Увесь його художній доробок – це твори про позитивного героя в негативній дійсності, про героя в справжньому розумінні героїчного, тобто велично-людського протиставлення силам пануючого зла, яке уособлюють "ключники режиму": оперуповноважений "особлагу" на Медвежці в Норильську Недолупченков ("Кум, чорна кицька, Родіон і ми"); слідчий Амадей

Віссаріонович (пряма алюзія на "вождя народів"); Хап із роману "Права рука Берії" та вся його "зграя" (сексоти Яструб і Сокіл). Силою свого таланту й громадянської снаги письменник виступає "проти диявольської машини, яка здатна руйнувати Дух і Душу" [3, с. 46], закликає "ламати своє безвірництво" [3, с. 21]. "Рятуйте наші душі" – цією назвою радіоп'єси автор волає до світу, що втратив моральні основи: "Прощай, озвірілий світе!" [4, с. 49]. В цьому сенсі його твори варто трактувати як текст-пересторогу, текст-процтво. Водночас вони перейняті вітальним настроєм і, за словами В. Баранова, "викликають позитивні і продуктивні емоції. Навіть, коли йдеться про гіркі й трагічні сторінки історії нашого народу, після прочитання в душі залишаються світлі відчуття. Отже, такі твори мають неабияке значення для патріотичного виховання нашої молоді, і не лише молоді" [3, с. 5].

Звернення до спадщини січеславського митця-патріота, її ретельне вивчення й уважне осмислення – шлях до того, щоби зробити нашу історію Правдою. Але для цього вкрай необхідно подолати "чужинські Хвили невситимі". Лише за такої умови можна дочекатися "кінця імперського Колоса" [6, с. 44]. Ці завершальні слова епопеї "Хвили. Приносини часів смутенних" лейтмотивом проходять крізь усю творчість М. Невидайла – художню та публіцистичну. Їх варто сприймати як заповіт письменника.

Література

1. Зайдлер Н. В. Пророчи "приносини" Миколи Невидайла / Н. В. Зайдлер // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr-net.info/13324/>.
2. Мафтин Н. В. "Знов сниться нації легенда про ностальгійний дар євшану" : Дивосвіт поезії Ігоря Калинця / Н. В. Мафтин // Дивослово. – 2004. – № 7. – С. 59–63.
3. Невидайло М. Г. Динозаври : Вибрані твори / М. Г. Невидайло. – Ужгород : Графіка, 2013. – 108 с.
4. Невидайло М. Г. Людина людині – вовк! : Вибрані твори / М. Г. Невидайло. – Ужгород : Графіка, 2014. – 85 с.
5. Невидайло М. Г. Нариси з історії України – від прадавніх літ до сучасності. Буквар патріота України. Публіцистика / М. Г. Невидайло. – Ужгород : Графіка, 2013. – 151 с.
6. Невидайло М. Г. Приносини часів смутенних : Вибрані твори / М. Г. Невидайло. – Ужгород : Графіка, 2012. – 220 с.
7. Соловей Е. С. У країні Лицарії, країні колядок / Е. С. Соловей // Калинець І. Слово триває : Поезії. – Харків : Фоліо, 1997. – С. 5–11.

Надія Онищенко

З ВОЛЕЮ ДО ДРУЖБИ Й СПІВПРАЦІ

В українському Ніжині рятували євреїв під час погромів і вшановують за внесок у матеріальний та духовний розвиток міста

Ніжин – старовинне українське містечко на Чернігівщині з тисячолітньою історією. Розташоване, за сьогоднішніми мірками за 124 кілометри від Києва, воно почало розбудовуватися за часів князя Володимира. Перетин торговельних шляхів з Європи в Азію приваблював сюди на постійне проживання багатьох іноземців, які мирно уживалися з православними українцями. Вагомий внесок у матеріальний і духовний розвиток міста зробили греки, асирійці, поляки й євреї. Але якщо перші три національні меншини вільно поселялися в одному з найкрупніших міст Чернігівщини, то для євреїв це була "межа осілості". Офіційний дозвіл на проживання тут вони отримали 1772 року. В царській Росії, починаючи з 1804 року, євреї могли мешкати тільки в 15 з 50 губерній імперії. Її законодавство відповідало політиці національного гноблення і негативно позначалося на всіх народах, що населяли країну.

Духовна біографія українського та єврейського народів, незважаючи на культурно-релігійну специфіку, має багато спільних точок дотику, яскравих фактів порозуміння і співпраці. Наприклад, у княжій Україні євреї виконували важливі адміністративно-фінансові доручення князя і користувалися його опікою. Вони допомагали Данилові Галицькому реорганізувати державу, а смерть Володимира Васильовича оплакували як "збурення святині". Деякі євреї були представниками козацької старшини. Наприклад, полковник гадяцький М. Борохович (1687–1704) чи полковник полтавський П. Герцик (1675–1695, з перервами), донька якого Анна була дружиною гетьмана П. Орлика. Від пирятинського орендаря Марка Аврамовича походить рід Марковичів, що дав Україні низку визначних державних і культурних діячів XVIII–XIX ст.

У 1917–1920-му роках деякі євреї входили до українських партій: до РУП, УПСФ та УСДРП. Досить чільним було єврейське представництво у Центральній Раді (30 місць) і Малій Раді (5 місць). До складу Генерального секретаріату, а пізніше Ради Міністрів УНР належали такі відомі державні єврейські діячі, як М. Зільберфарб, М. Равес, О. Золотарьов, А. Ревуцький, Я. Вульф-Ляцький, П. Красний, С. Гольдельман. До складу уряду УНР входило Міністерство єврейських справ, при якому функціонувала Єврейська Національна Рада. Центральна рада прийняла закон про національно-персональну автономію меншостей, зокрема й єврейської. Було визнано офіційною єврейську мову, засновано єврейські школи, а в Кам'янець-Подільському університеті відкрито кафедру єврейської історії та літератури.

Бурхливо розвивалася єврейська культура в Україні у 20–30-х роках, діяли: Єврейська історико-археографічна комісія УАН, Кафедра єврейської культури при УАН, перетворена 1929 року на Інститут єврейської культури, а з 1936 – на Кабінет для вивчення єврейської мови, літератури і фольклору АН УРСР; в Одесі відкрили Всеукраїнський музей єврейської культури імені Менделя Мойхер-Сфоріма, а в Києві – Центральну єврейську бібліотеку.

Чимало письменників (Л. Квітко, І. Ферер, Д. Фельдман, Д. Ністер, Х. Гільдін, А. Рейзін), що писали мовою їдиш, брали участь у літературних асоціаціях та друкувалися в українських виданнях "Вапліте", "Червоний шлях", "Літературний ярмарок" тощо. Їх твори перекладали М. Бажан, П. Тичина, М. Рильський, А. Малишко, Л. Первомайський. Багато діячів єврейської культури, так само як і українських, загинули від рук більшовиків.

У цих стосунках були і "чорні сторінки". Це смерть багатьох євреїв від некерованої селянської стихії Б. Хмельницького, відомі погроми жидів у XIX–XX ст. в Російській імперії, спричинені при повному потуранні уряду та поліції шовіністичною організацією "Союз русского народа", провокаційний процес М. Бейліса в Києві 1911 року (обвинуваченого виправдав суд присяжних, що складався з українських селян), бойкот єврейськими масами концепції самостійної України, криваві рейди Н. Махна, провокації проти євреїв деяких повстанських загонів та деморалізованих частин УНР, убивство С. Петлюри і процес Шварцбарда.

Проте визначальною у сфері українсько-єврейських стосунків є воля обох народів до порозуміння і співпраці, взаємопізнання й усунення ворожнечі. Ця воля засвідчує, що людей не можна ієрархізувати на героїчних українців і дегероїзованих євреїв. Такі антропологічні показники як колір шкіри, форма черепа, тип волосся і крові, не можуть бути критерієм оцінки суспільно-культурної діяльності народів і тим паче не можуть бути гарантією цінності одного народу і нецінності іншого. Дивним виглядає і посилення деяких "науковців" на приклади з української літератури, яка, мовляв, зображала євреїв лише в негативному світлі. Так, у Т. Шевченка в "Гайдамаках" змальовано колоритну постать визискувача Лейби, але ж у нього є й шедевральні "Псалми Давидові"; І. Франко в повістях із життя бориславських робітників змальовує євреїв-багатіїв, і в той же час з глибокою симпатією пише про євреїв в оповіданні "До світла", у поемі "Мойсей". А яким пієтетом до євреїв насажені сміховинки С. Руданського й повісті М. Нечуя-Левицького, драма І. Тогобочного "Жидівка-вихрестка", оповідання Т. Бордуляка "Бідний жидок Ратиця", поеми Лесі Українки "Саул", "Прокляття Рахілі", "Вавилонський полон", окремі твори М. Коцюбинського, В. Винниченка, А. Любченка, М. Хвильового, Б. Антоненка-Давидовича, Я. Гримайла, Ю. Смолича.

"Мій колишній викладач, один з найавторитетніших лінгвістів на Україні, професор Соломонового університету (м. Київ) Мартен Давидович Феллер у книзі "Пошуки, спогади, роздуми єврея, який пам'ятає своїх дідів, про українсько-єврейські взаємини, особливо ж про нелюдське і людяне в них" (Дрогобич, 1998) наводить слова московського рабина Мазе після відвідин ним Троцького, коли останній відмовився припинити репресії на Україні і заявив, що він "не єврей": "Революции делают Троцкие, а страдают от них Бронштейны" (Справжнє прізвище Троцького). Ця відповідь дуже точно ілюструє, як людина зрікається свого імені й національності і перетворюється в "об'єкт", "виріб", не унікальне а уніфіковане". Так написав доктор філологічних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка Олександр Астаф'єв. 2001 року, очолюючи Ніжинське міське товариство української мови імені Тараса Шевченка "Просвіта" та Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою Ніжинського держуніверситету імені Миколи Гоголя, він зініціював видання наукового збірника "Євреї в Ніжині". Його підтримали Чернігівська обласна єврейська організація та іудейська релігійна громада Ніжина. Вперше широке коло читачів не тільки в Ніжині дізналося про те, що наше місто – один із духовних центрів іудаїзму України. Член іудейської громади міста Мойсей Мен'є повідомляє: "1816 року в Ніжині проживало 570 євреїв. Релігійно-обрядове життя віруючих було традиційним і відповідало звичаям іудейських громад Польщі і Литви. Давні традиції і звичаї, закони Тори, настанови авторитетних релігійних діячів виконували всі громади".

У Ніжинських синагогах сповідували іудаїзм класичних напрямків: ортодоксальний і ХаБад. ХаБад – це продовження і розвиток хасидизму. Ніжин стає одним із центрів цього руху з 20-х років XIX ст. Чисельність єврейського населення міста тоді становила близько 1000 чол., а 1848 року – 1333 чол. Ніжин входив до литовсько-білоруського регіону.

Ніжинські рабини вели подвижницьку діяльність на духовній ниві протягом 1,5 століття. Найвідоміші з них Шнеерсони. Вони удостоїлися почесного імені цадиків (праведників). Любавицький ребе Дов-Бер 14 років прожив у Ніжині. Його батько р. Шнеур Залман, перший Любавицький ребе – найвеличніша фігура єврейства в останній чверті XVIII століття. З 1780 року очолив ХаБаД у литовсько-білоруському регіоні. Він запровадив новий ритуал у богослужіння, надав системі БеШТа філософського характеру. 1796 року упорядкував систему ХаБаД у творі "Таніа". Завдяки його теоретичним працям і авторитету видатного талмудиста система ХаБаД, яка вкорінена в II–I століття до н. е. (династія Хасмоніїв, повстання Маккавеїв), отримала класичне завершення і призвела до зближення ХаБаДу й ортодоксального іудаїзму на загальну користь всім іудеям.

Ребе Шнеура Залмана двічі заарештовували: 1798 року його звільнили з фортеці, а 1800 року знову арештували і звільнили у березні 1801 року у зв'язку зі вступом на престол Олександра I. 1812 року Шнеур Залман помер в м. Пенах поблизу Курська під час однієї з численних поїздок. Похований у Гадячі Полтавської області.

Ребе Дов Бер отримав блискучу освіту під керівництвом батька. Він вивчив Кабалу і Талмуд. Після батькової смерті оселився в Любавичах. У проповідях і творах коментував систему свого батька. Маючи неабиякий організаторський талант, реалізовував на практиці принципи вчення. Для цього він підібрав освічених та енергійних фахівців на головні посади в громадах. Піклувався про людей незалежно від станових розходжень. Запроваджував ремесла в містечках і містах, землеробські господарства в сільській місцевості.

Ребе Дов Бер направив своїх учнів у Палестину для створення поселень у Хевроні. Його дочка Менуха Рахель була дружиною рабина Хеврона Якова Кулі і похована в Хевроні, де знаходиться могила прабабків і праматерів єврейського народу в печері Махпела.

На шляху з Гадяча, після відвідин могили батька, ребе Дов Бер занедужав і залишився в Ніжині. Це було 1834 року. А 1848 року він помер і похований у нашому місті. Так 2-й Любавицький ребе став першим Ніжинським цадиком. Він прожив всього 54 роки, але залишив помітний слід у царині служіння Всевишньому. Ребе Дов Бер написав 26 книг з іудейської релігії, об'єднав розрізнені іудейські громади ХаБаД, створивши ВААД – орган єврейського самоврядування.

Поховання Ніжинських рабинів неодноразово руйнувалися, і частина їх втрачена. Поховання ребе Дов Бера відновили. 6 грудня 2000 року, в день його народження і смерті (9 кіслева за іудейським календарем), на його гробниці відбулися богослужіння. На ніжинському цвинтарі поховані також родичі цадиків. А живі нащадки Шнеерсонів виїхали на постійне місце проживання в Ізраїль.

З 1928 року до початку 60-х років влада закривала синагоги. Майже 40 років у місті релігійні іудейські організації не існували в жодній із відомих офіційних форм. Їх майно втрачено. Сьогодні в Ніжинському краєзнавчому музеї зберігається скатертина на "біну", на яку кладуть священні книги при читанні. У відділі забезпечення збереження документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжин зберігаються 87 книг єврейською мовою і 88 сувоїв Тори. Вони є основою для відродження замулених духовних джерел новостворених 2000-го року іудейської релігійної і світської єврейської громад. Науковці, краєзнавці, журналісти досліджують сьогодні освіту євреїв на Ніжинщині, роль євреїв у революційних подіях, їх участь у Другій світовій війні, в науковому становленні Ніжинської вищої школи, в економічному й культурному розвитку нашого міста.

Вже згадуваний науковий збірник подає хроніку подій із життя іудейської громади міста Ніжина, серед яких вказує на три єврейські погроми: 1881, 1905 та 1919 років.

1 березня 1881 року народовольці вбили царя Олександра II. І хоча вбивці не були євреями, реакціонери поширювали серед темного неписьменного народу чутки про те, що вбивство "доброго" царя – це справа рук "проклятих жидів". І на півдні імперії пролунали єврейські погроми. Захопили вони й Ніжин. Краєзнавець Володимир Симоненко посилається на архівні документи. "Погромивши винний завод і кілька льохів, юрба встигла напитися до такого стану, що втратила, здається, всяку свідомість. Нічого не залишилося робити для утихомирення розлюченої юрби, як полякати рушницею. Спершу був даний холостий залп, але він не подіяв. Дехто з чоловіків і навіть жінки кричали: "Не може бути, щоб панотець цар велів проливати кров російську за поганих жидів!" І знову кинулися розбивати крамниці. Нарешті, після марних кількаразових умовлянь зупинитися, офіцер звелів зробити залп із заряджених рушниць. На землі виявилось шість трупів. Неможливо описати, що відбувалося після цього: ревіння, крики, лемент, стогони..., і натовп оскраженіло кинувся руйнувати єврейські крамниці".

У державі процвітав антисемітизм. 1886 року Міністерству народної освіти було надано право визначати процентну норму прийому осіб "іудейського віросповідання" в середні і вищі навчальні заклади. Євреїв не допускали до навчання в Ніжинському історико-філологічному інституті. В інтелігентному

середовищі до антисемітів ставилися з презирством. 2 листопада 1891 року учень Ніжинської класичної гімназії В. Гомоляко брудними словами вилаяв стару єврейку на Гоголівській вулиці, і педрада гімназії покарала хулігана: "домашній арешт до Різдва Христового з дорученням батькам простежити за виконанням арешту".

18 жовтня 1905 року після оприлюднення царського маніфесту "Про дарування вольностей повсталому народу" у дворі Історико-філологічного інституту організували політичний мітинг. А наступного дня почався дикий погром революціонерів і єврейського населення. Чорносотенці з "Союзу русского народа", очолювані ніжинським професором і одночасно міським головою М. І. Лілеєвим, ставили в калюжу студентську молодь і викладачів і примушували цілувати портрет "улюбленого монарха". Єврейському населенню вони завдали збитків на суму 319888 рублів (кілограм сала на ніжинському ринку коштував 50 коп.). Такі цифри і факти назвав 29 липня 1906 року з трибуни І Державної думи прогресивний депутат від Чернігівської губернії І. Л. Шраг, який відкрито звинуватив царський уряд в організації погромів в Україні. Ще на початку року такі висновки зробив і судовий слідчий. Під рукою міської управи була численна поліція, солдати 44 артилерійської бригади, козака сотня. Цих сил було достатньо, щоб утихомирити натовп, але працівники царських органів правопорядку поводитися пасивно. Таким чином вони сприяли побиттю євреїв і грабуванню їхнього майна.

Лютнева революція припинила національний гніт у неосяжній Російській імперії. Це стосувалося і євреїв. Демократичний Тимчасовий уряд відмінив і "межу осілості", і горезвісну процентну норму для навчальних закладів. Ніжинській інтелігенції роблять честь її виступи проти утисків єврейських трудящих з боку царської влади. Так, професор П. В. Тихомиров виступав експертом на антисемітському процесі Бейліса, якого звинувачували в ритуальному вбивстві християнського хлопчика Андрія Ющинського. Влада, вигадавши провокацію, сподівалася використати антисемітизм як універсальний метод розв'язання всіх політичних проблем.

Ніжинські євреї тривожилися. Місцеві чорносотенці надіслали громадському звинувачеві Бейліса Шмакову таку телеграму: "Шлемо сердечну подяку Вам і пану Замисловському – доблесним борцям за правду. Гаряче молимо Бога підтримати до кінця Ваші сили для блискучої перемоги над шкідливим та нестерпним іудейством..."

Одночасно запрошення на суд з боку захисту отримує завідувач кафедри філософії Історико-філологічного інституту професор П. В. Тихомиров. 1899 року він закінчив Московську духовну академію зі ступенем кандидата богослов'я. Там його і залишили на посаді доцента кафедри єврейської мови і біблійної археології. Після успішного захисту дисертації на тему "Пророк Михаїл" Тихомиров починає викладати в Ніжині, одночасно залишаючись доцентом Київського університету і членом різноманітних вітчизняних і зарубіжних товариств. Це був учений, з думкою якого рахувалися, і який мав на той час передові погляди. Йому надали слово на 28 день процесу над Бейлісом. Уже чітко визначилася мета, яку поставила перед собою влада, і виступити проти офіційного звинувачення – означало піти на конфлікт з усією монархією. Для такого кроку потрібні були громадянська мужність і особиста честь. Наш професор не пішов проти власного сумління і своїм виступом в залі суду разом із професорами Кошевцевим і Троїцьким не залишив жодного шансу на перемогу сфабрикованій експертизі антисемітів.

У згаданій події взяв участь ще один наш земляк – Дмитро Грудина. За завданням київської групи РСДРП він розповсюджує в нашому краї листівки під назвою "Прометей", які починалися такими словами: "Ми, київські робітники, люди різних національностей, вважаємо своїм обов'язком відгукнутися на справу "про ритуальне вбивство". Ми впевнені, що кривавий наклеп, давно похований культурним людством, витягнуто з темряви середньовіччя з єдиною метою – розгортання національної ворожнечі, на якій базується сучасна національна політика". За ці прокламації Дмитра Грудину заарештували і посадили на два роки в тюрму. 2000-го року його донька Діна Грудина, яка вже мешкала в США, в одному з будинків для самотніх громадян знайшла дочку Бейліса Раїсу і нагадала їй про ті події.

Після Жовтневого перевороту 1917 року Ніжинщина була кинута в киплячий вир громадянської війни. У вересні 1919 року партизани під час нападу на Ніжин вбили 8 офіцерів і 40 козаків. Це послужило приводом для погрому в місті, набагато страшнішого, ніж той, який організували чорносотенці 1905 року. По-звірячому було вбито близько 200 євреїв.

Ніжинські інтелігенти їм співчували і намагалися врятувати. Випускник 2-ої чоловічої гімназії (майбутній заслужений учитель України) С. С. Ковтун ховав у своєму будинку родини євреїв Іоффе і Фрейдинович. Православний священик І. Семашко врятував сім'ї Цілевича, Бурштинського, Певзнера. Під час погрому православний священик Свято-Миколаївського собору Георгій Спаський (батько відомого вченого-нумізмата Івана Спаського) врятував від смерті 30 єврейських родин. Коли денікінці намагалися увірватися в будинок, цей старий чоловік заявив їм, що вони увійдуть тільки через його труп... І п'яні

погромники відступили. На православного священика у білогвардійців рука не піднялася, а єврейського рабина М. Д. Хейна вони вбили.

Самовідданість ніжинського священика була визнана навіть запеклими безбожниками. І коли в червні 1921 року ніжинці проводжали Георгія Спаського в останню путь, газета місцевих більшовиків "Червоне село" надрукувала зворушливий некролог, який закінчувався такими словами: "І незалежно від сану, що його носив покійний, кожний, хто його знав, щиро повторить слова напису на одному з вінків від євреїв: вічна пам'ять поборнику справедливості, захиснику пригноблених".

Ранком 22 червня 1941 року в Ніжині почули глухе відлуння фронтового грому з боку Києва. Це німецька авіація бомбардувала древню столицю. Розпочалася війна. Чи розуміло єврейське населення нашого краю, що принесе їм це вторгнення? Як свідчать учасники подій того часу, у Ніжині страху не передчували...

Подаємо спогади Сіми Лазарівни Полякової. "1941 року мені виповнилося 14. Про фашизм мені рідні не розповідали, бо вони й самі про нього нічого не знали". Літні євреї ще пам'ятали німців 1918 року, які "євреїв не чіпали".

Починаючи з серпня 1939 року (укладення радянсько-німецького пакту) зі сторінок всіх видань у країні зовсім зникла антифашистська пропаганда. Гітлерівську Німеччину представляли радянським людям як вірного друга "першої у світі держави, де переміг соціалізм".

Восени 1941 року фронт наблизився до Ніжина, і тут почалася паніка, під час якої першим втекло місцеве керівництво. Планової евакуації не було. Кожен рятувався як міг, в тому числі і євреї.

Німецькі окупанти, увірвавшись до міста, спочатку шукали комуністів і комсомольців, а потім дійшла черга і до місцевих євреїв. Їм наказали одягнути спеціальні пов'язки і зареєструватися в місцевій поліції. До міста добиралися кияни, яким вдалося втекти. Вони розповідали про жахи Бабиного яру. Чи намагалися ніжинські євреї рятуватися? Так. Але по-різному ставилися до їх приреченості жителі міста. Більшість людей із жахом спостерігала за цією трагедією та допомогти євреям боялася під загрозою розстрілу. Були й такі, які наживалися на чужій біді. І тільки деякі наважувалися розрадити сусідів.

Сім'я Сіми Лазарівни Полякової пішла з Ніжина на Схід. На Полтавщині їх маму розстріляли, а сестру забрали до Німеччини. Пощастило сестрам Соні та Вірі Медведєвим: під час окупації їх приховувала в селі Шатура українська селянка Петренко.

Нехаму Дондиш (Портну) разом із чотирирічним сином несподівано пожалів начальник місцевої поліції Христачевський, який видав їй паспорт на ім'я Ніни Леоніївни, назвавши українкою. На допиті в гестапо її врятувало знання православних молитов. А її сина Ізю приховували родини Малахових та Манюкіних.

Марія Колесник ходила в Ніжинську комендатуру і там доводила, що її сусідка Раїса Сидоренко не єврейка, а українка. І довела.

Тищенко – член підпільної організації Я. П. Батюка, два роки ховав свою дружину Євгенію Григорівну на квартирах добрих знайомих.

Переховувала єврейку-племінницю Діну Грудіну Євгенія Тарнавська, яка з братом Дмитром Грудіною (репресованим 1937 року) грала в аматорських трупах разом із першою народною артисткою України Марією Заньковецькою.

Сара Ісааківна Гескіна стояла на краю могили в буквальному значенні цього слова. Вона згадувала: "В ніжинській в'язниці сиділи євреї зі своїми дітьми в якомусь страшному заціпенінні. Довкола ходили охоронці і зловтішалися: "Розстріляють вас 7 листопада. Німці відмінять жидо-більшовицьке свято". Трагедія почалася 6 листопада о 17 годині. Нас, дітей і підлітків, привезли до кар'єрів цегельного заводу на машині, коли там уже лунали постріли. Есесівці розстрілювали жінок, літніх людей і дітей пострілом у потилицю. Українська поліція при цьому була лише присутня. Я не можу забути, як карателі, вихопивши з рук матері дитинча, почали підкидати його вгору і стріляти, змагаючись, хто влучить першим". В останній момент молодій Сарі пощастило, як буває, мабуть, лише раз у житті. Повз неї до яру вели єврейку, яка істерично кричала, що дочка, що йшла поруч із нею, їй не рідна, а прийомна з українського дитячого будинку. Дівчинка вирвалася і притулилася до Сари, шукаючи в неї останнього захисту. І раптом поліцейський підтвердив це есесівцю і при цьому показав на Сару як на українку. Їх відокремили від інших. Тривалий час Сару переховувала Євдокія Богдан, ризикуючи власним життям. Ніжинці врятували також її маму Марію Аврамівну і молодшого брата Аврама. Двох старших сестер, Фіру й Басю, разом з 500 ніжинськими євреями розстріляли в кар'єрі.

На будівлі міської школи № 7 меморіальна табличка повідомляє про те, що тут навчався Герой Радянського Союзу Абрам Ісаакович Тарнопольський. Капітан, командир кулеметної роти, брав участь у

звільненні від фашистських загарбників Чернігівщини, Києва. Смертельно поранений у боях за м. Брест, де й похований.

Біля головного фасаду агротехнічного інституту – могила з бойовим танком замість пам'ятника. Це данина пошани побратимів командира полку Ізраїля Лейбовича Хайтовича. Уродженець Чернігова воював на Орловсько-Курській дузі, звільняв Конотоп, Ніжин. Був смертельно поранений вже після бою в районі хутора Бакланово під час бомбардування.

Закінчила Чернігівську диверсійну школу і пропала без вісті під час виконання бойового завдання ніжинка Белла Готліб. Піхотинцем воював три роки і був декілька разів поранений Семен Мойсейович Рейнер, який отримав урядові нагороди за доблесну працю вчителем фізики вже після війни.

У партизанському з'єднанні "За Батьківщину" винахідливо дошкуляв фашистам Михайло Езрович Гершензон. "Він був для мене не тільки другом, а й взірцем любові до Вітчизни, взірцем людини розумної, передбачливої, наділеної аналітичним мисленням. З ним радилися, до його думок прислухалися не лише товариші, а й командири". Так написав про партизана українець Петро Крапив'янський.

У мирні часи ніжинські євреї обіймали керівні посади на підприємствах міста, викладали в 17 школах, у Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя. Про ніжинське коріння згадували відомі в Радянському Союзі діячі культури: Марк Бернес і Тимофій Докшицер. Всесвітньо відомий трубач подякував рідному місту концертом, про який сповіщає табличка на будівлі дитячої музичної школи. А неподалік, навпроти театру, стоїть пам'ятник Марку Бернесу в образі кіногероя Аркадія Дзюбіна.

2007 року киянка Валерія Богуславська переклала з ідиш на українську мову поетичний цикл "Ніжин", написаний на еміграції Мані-Лейб Брагінським (у Короткій літературній енциклопедії – Мані-Лейб. – Н. О.) Один із кращих єврейських поетів Америки змушений був утікати з рідного міста після революційних подій 1905 року. "Коли я вперше прочитала його вірш "Ніжин", – пише перекладачка, – мене зачарувало оте злиття єврейського світовідчуття з суто українським, яке пронизує багато віршів поета; цим сумним світлом зігріта його ностальгія".

І димом дихає по берегах трава, й над вами
Жарини журавлів торкають хмар верхи,
І Ніжин мариться біленькими церквами,
Виблискують хрести, мережаться дахи...

Надія Бондар

ПОЧЕСНИЙ ПОПЕЧИТЕЛЬ ГІМНАЗІЇ ВИЩИХ НАУК У НІЖИНІ ГРАФ ОЛЕКСАНДР ГРИГОРОВИЧ КУШЕЛЬОВ-БЕЗБОРОДЬКО

Графу Іллі Андрійовичу Безбородьку, що помер 3 червня 1815 р., не судилося дочекатися здійснення заповітної мрії – побачити відкриття навчального закладу, біля витоків якого він стояв. У графа не було синів – лише дві дочки. Одна була дружиною князя А. Я. Лобанова-Ростовського, інша – Любов Іллівна – графа Г. Г. Кушелева. В останнього подружжя й народився син Олександр Григорович, що став найближчим спадкоємцем за чоловічою лінією графа Іллі Андрійовича. Пізніше, але ще за життя батька його, Олександру Григоровичу "повелено было именным Высочайшим указом называться впредь графом Кушелевым-Безбородко, во уважение к отличному служению покойного князя Безбородко, на пользу и славу отечества всю жизнь посвятившего, дабы знаменитая заслугами фамилия сея с кончиною последнего в роде не угасла, но паки обновясь, пребыла навсегда в незабвенной памяти российского дворянства" [2, с. 7].

1815 року п'ятнадцятирічний граф Олександр Григорович Кушельов-Безбородько ще продовжував навчання. Його батько прагнув дати синові блискучу освіту. Закінчивши 1816 року благородний пансіон при Царськосільському ліцеї, О. Г. Кушельов-Безбородько відразу склав іспит у Санкт-Петербурзькому педагогічному інституті, згодом був удостоєний від Московського університету ступеня доктора етико-політичних наук. Після закінчення навчання Олександр Григорович 8 серпня 1818 року поїхав у виклопотану батьком тривалу подорож за

кордон із дипломатичним дорученням. Під час подорожі батько й син активно листувалися. Молодий граф повідомляв, що з користю для своєї освіти проводив час: дослухався до порад і повчань батька, знайомився з видатними письменниками, вченими, працював у бібліотеках, відвідував музеї, купував книги. 22 серпня 1819 року Олександр Григорович повернувся з-за кордону в Петербург, але листування з батьком не припиняв, тому що Г. Г. Кушельов до самої смерті жив у своєму маєтку в Краснопольцях Холмського повіту Псковської губернії. В листах дуже часто йшлося про Ніжинську гімназію вищих наук. Батько всіляко спонукав сина добитися дозволу фактично відкрити цей навчальний заклад. І син докладав багато зусиль для цього. Постійно заважали різні обставини, увага чиновників Міністерства народної освіти в цей час була прикута до інших важливих справ. Так, 19 жовтня 1811 року заснували Царськосільський ліцей. Це вимагало в подальші роки стосовно цього навчального закладу багато додаткових розпоряджень, – адже ліцей знаходився під особистим покровительством імператора; 2 травня 1811 року затвердили рішення про відкриття Рішельєвського ліцею в Одесі; 18 січня 1819 року оголосили про перейменування Волинської гімназії в ліцей; 8 лютого 1819 року утворили Санкт-Петербурзький університет; виникало багато різних проблем, пов'язаних з університетами, що недавно відкрилися в Харкові та Казані. Сповільнювалося відкриття гімназії в Ніжині ще й тим, що граф О. Г. Кушельов-Безбородько, що піклувався про якнайкращий устрій навчального закладу в Ніжині, брав особисту участь у виробленні проекту статуту і був не задоволений тим проектом, який подав граф Кочубей до Кабінету Міністрів.

Нарешті, завдяки зв'язкам та наполегливості, граф О. Г. Кушельов-Безбородько добився того, що ще до затвердження статуту гімназії, за доповіддю міністра духовних справ і народної освіти кн. О. М. Голіцина, Високим рескриптом 19 квітня 1820 року було дозволено Ніжинській гімназії вищих наук розпочати функціонувати "на одинаковых с Ярославским Демидовским высших наук училищем правах в отношении к чиновникам и воспитанникам оногo; в рассуждении же учения – на основании, предположенном главным правлением училищ" [2, с. 8]. Цим-таки рескриптом графа Олександра Григоровича Кушельова-Безбородька призначили почесним попечителем нового навчального закладу, якому в навчально-адміністративному відношенні призначено було підпорядковуватися безпосередньо попечителю Харківського навчального округу. Із доповіді міністра стає зрозумілим, що спочатку О. Г. Кушельов-Безбородько клопотався про найменування Ніжинського навчального закладу "лицеем", у чому було відмовлено з формулюванням: "учреждение вновь лицеев где бы то ни было не согласуется с общепринятою главным правлением училищ системою народного просвещения в государстве" [2, с. 9]. В міністерській доповіді так мовиться про організацію навчання в гімназії: "учебные предметы, приличные сего рода заведениям, распределить на три трехлетия таким образом, чтобы они продолжались постепенно в трех разрядах по удобности, относя преподавание высших наук к последнему разряду или трехлетию" [2, с. 9].

Грошей на відкриття й подальший розвиток навчального закладу було цілком достатньо. До пожертвувань князем О. А. Безбородьком 210 тис. крб до 1820 року додалися відсотки в сумі 169108 крб 57 коп. Крім того, граф О. Г. Кушельов-Безбородько "Предписал своей Веркиевской экономии (близ Нежина) выдать за первую треть 1821 года 5 тысяч из назначенных графом Ильею Андреевичем к ежегодному жертвованию на вечные времена 15 тысяч" [1, с. 8]. Веркіївська економія повинна була всіляко сприяти облаштуванню гімназії. Для її потреб надавали столярів, теслярів й інших працівників; виготовляли класні столи, лавки, шафи. Попечитель брав особисто активну участь у всьому, що стосувалося первинної організації роботи навчального закладу. Зокрема, у березні 1821 року він вислав для казенних вихованців 100 аршинів сукна зі своєї Остерської фабрики. Але Тимчасове правління гімназії визначило, що сукно дещо товстувате і могло б підійти хіба що для прислуги. О. Г. Кушельов-Безбородько згодився з такою думкою і запропонував придбати для вихованців сукно вартістю від 8 до 10 крб за аршин, а якщо буде потреба – то й дорожче. Вибирати колір він запропонував правлінню, оскільки статут ще не затвердили, і форму та колір одягу майбутніх гімназистів не затвердили.

Граф турбувався не тільки про вихованців, але й про викладачів і службовців. Так, у квітні 1824 року він звернувся до міністра кн. О. М. Голіцина з пропозицією призначити з відсотків із залишкового капіталу особливі оклади секретарю конференції гімназії (400 крб), члену правління (400 крб), секретарю правління (250 крб), підвищити оклади професорів латинської й французької словесності з 1 тис. крб до 2 тис. крб на рік – тобто до окладу старшого професора з присвоєнням цього звання. "Так как во всех российских университетах и училищах <...> кафедра латинской словесности уравнена с кафедрами наук, то я нахожу приличным сделать оную старшею. К сему я побуждаю желанием усилить в сем училище преподавание латинского языка. Таковое же жалованье признаю нужным дать и профессору французской словесности. Две причины меня к сему побуждают: первое – повсеместное оногo языка употребление, второе – то, что достойного профессора по части словесности французского языка, особливо в малом городе Нежине, на жалованье в 1000 рублей приобрести весьма трудно" [2, с. 41].

Із цією пропозицією керівництво гімназії не погодилося, аргументуючи тим, що є й інші потреби (недостатньо забезпечене викладачами третє триріччя, немає викладачів юридичних, політичних і військових наук тощо). Ще висловлювався сумнів у правильності такого рішення стосовно тільки до професорів латинської й французької словесності, підвищення тим, хто читає німецьку й грецьку словесність, не планувалося, а це, на думку директора гімназії, могло викликати незадоволення з боку останніх і напружену атмосферу в колективі, що ніяк не сприяло б успішному функціонуванню нещодавно відкритого навчального закладу.

Граф О. Г. Кушельов-Безбородько був обізнаний із усім, що відбувалося в гімназії. Всі звіти й доповіді готували в двох екземплярах: один – графові, інший – окружному попечителю. І навіть коли в серпні 1824 року Олександра Григоровича призначають посланником у Франкфурт, він просить директора повідомляти йому кожні два місяці про стан справ у гімназії, а дорогою назад із Варшави вказує на необхідність відновити пересилку всіх паперів, як і раніше, до Петербурга.

Почесний попечитель досить часто особисто відвідував гімназію в Ніжині, був присутнім на іспитах. Про свої спостереження, оцінки діяльності закладу висловлювався як усно (на конференціях), так і письмово. Неодноразово проводив загальну ревізію, уважно розглядаючи найрізноманітніші питання, проблеми; турбувався про матеріальне становище службовців, усіляко старався його поліпшити. Під час проведення ревізії в 1823 році він був у гімназії разом із окружним попечителем і, вочевидь, був цілком задоволений станом справ, оскільки 19 вересня 1823 року з такими словами звернувся до загальних зборів: "Приятным долгом почитаю объявить, что во время пребывания моего в Нежине и обревизования хода гимназии высших наук замечены мною большие усилия воспитанников со времени последней моей ревизии как в науках, так и в языках" [1, с. 85]. Наприкінці свого виступу він називає стан гімназії квітучим і виражає побажання, щоб гімназія досягла "вищого ступеня досконалості".

Така оцінка зовсім не означає, що в почесного попечителя не було ніяких претензій. Загалом він зробив 22 зауваження, що стосувалися різних сторін діяльності навчального закладу: одні – щодо різних господарських справ, інші – становища деяких службовців, треті – функціонування пансіону тощо. Зокрема, пропонувалося призначення квартирних грошей (професорам 500 рублів, учителям 300 рублів щороку) в тих випадках, коли не вистачало квартир при гімназії, й викладачі змушені були знімати їх у місті. Щодо організації навчального процесу рекомендувалося призначити особливі години для чистописання й правопису в нижчих класах, використовуючи з цією метою години, призначені для математичної географії, яку, по-перше, нікому читати, по-друге, немає необхідного устаткування для проведення занять. Почесний попечитель пропонує збільшити кількість годин на вивчення мов – призначити чотири години на тиждень замість трьох; збільшити число наглядців, призначивши навіть одного понад штатний розпис. Висловлювалася також вимога вести викладання мов, у т. ч. й латини, цією ж мовою; змушувати пансіонерів (гімназистів) говорити іноземними мовами в позаурочний час. Є зауваження й щодо навчання грецької мови, яка є факультативною. Граф вважає, що про бажання вивчати її треба питати не в дітей, а в їхніх батьків. Не залишаються без уваги почесного опікуна святкові й недільні дні, канікулярний час. Щоб уникнути непорозумінь, він радить відпускати вихованців зі спеціальним квитком від інспектора тільки до батьків, родичів або до тих людей, до кого просили відпустити батьки. Є зауваження навіть щодо розміщення учнів у їдальні й у кімнатах для занять – "по классам, по поведению, а в классах – по успехам с назначением из них старшего или репетитора, что будет сильнеею средством возбуждения в них благородного соревнования" [1, с. 86].

Багато уваги приділяється питанням дисципліни. Наприклад, інспекторам, які харчуються за рахунок "пансіонарної суми" з дозволу почесного опікуна, наказує "для соблюдения высшего порядка благопристойности при столе, а равно надзирания за добротою кушанья" [1, с. 86] не тільки бути присутнім "при столі" пансіонерів, але й разом з ними вживати ту ж їжу. Навіть коли гувернери не виконують обов'язки чергових, не відпускати їм їжу в кімнати, а обідати з вихованцями разом.

Піклування про гімназію виражалося й у тому, що почесний попечитель робив багато різних пожертв, що збагатило навчальний заклад наочністю та книгами. Так, граф пожертвував (тобто подарував) прекрасну бібліотеку, що складалася, здебільшого, з класичних творів французької літератури – 382 найменування у 1877 томах; наприкінці 1822 року – мінералогічний кабінет, що складався з 642 штучків; фізичний і мінц-кабінет, завдяки чому гімназія за короткий час спромоглася повніше задовольняти навчальні потреби.

Незабаром після відкриття гімназії О. Г. Кушельов-Безбородько, піклуючись про приведення навчального закладу до "квітучого стану", задумав відкрити вчене товариство для історичних досліджень – за прикладом такого ж товариства при Ярославському Демидовському вищих наук училищі. На жаль, конференція заперечувала проти цього, аргументуючи це малою кількістю професорів, а також відсутністю

джерел як об'єкта вивчення ймовірного наукового товариства. Тому й міністр не визнав за можливе створення вченого товариства при Ніжинській гімназії вищих наук.

Одночасно почесний попечитель вживає заходів для облаштування в приміщенні гімназії церкви, оскільки вихованці та викладачі відвідували одну з парафіяльних у місті, що в осінній і весняний періоди ускладнювалося через погані дороги, з іншого боку – займало навчальний час і йшло врозріз із головним принципом побудови навчального процесу – пансіонного перебування гімназистів. 17 серпня 1823 року граф повідомляє директора гімназії Г. Орлая, що церква буде відкрита в ім'я Св. мученика Олександра Воїна, в пам'ять князя Безбородька і що ікони для неї вже замовлені в Петербурзі. Дивно, але й цей процес сповільнюється – цього разу Священним синодом і місцевим архієреєм. Церква була освячена тільки 22 червня 1824 року. Під час церемонії освячення архімандрит виголосив: "во благодарение и бессмертную память основателям сего знаменитого учебного заведения, а также сореовнователю их, внуку графу Александру Григорьевичу Кушелеву-Безбородко" [1, с. 92].

О. Г. Кушельова-Безбородька непокоїло абсолютно все, що відбувалося в гімназії, навіть, здавалося б, достатньо дрібні питання (незважаючи навіть на те, що на початку діяльності й сам директор звертався з приводу вирішення різних проблем до почесного попечителя). Відтак його не могла не схвилювати "справа про вільнодумство". Один із пізніших керівників цього навчального закладу в Ніжині – директор Історико-філологічного інституту наприкінці XIX ст. М. О. Лавровський, досліджуючи історію Ніжинської гімназії вищих наук, вважав, що справа, "поглотившая совершенно непроизводителью столько труда и времени, принесшая столько вреда существу дела, наделавшая столько шума, тревог и волнений, в действительности вовсе не имеет тех размеров и того вида, какие она получила впоследствии в процессе постепенного своего развития" [1, с. 129].

Ця історія справила неприємне враження на почесного попечителя. 1 серпня 1830 року він звернувся до директора гімназії й усіх її службовців зі "строгим внушением", в якому висловив занепокоєння у зв'язку з подіями, що відбуваються в навчальному закладі; а також своє крайнє невдоволення й заявив таке: "Всякий наставник должен всегда иметь в виду важность своей должности и принятую им ответственность пред правительством, родителями и совестью своею, не только наставлениями, но еще более примером научать учеников своих всем христианским и гражданским добродетелям. Посему ссоры, личности, учения ложным началам, худое поведение, неисполнение своей должности со стороны наставников, не могут быть терпимы в благоустроенном учебном заведении" [1, с. 130]. Далі він говорить, що не збирається вдаватися до подробиць розгляду вини або невинності будь-кого – чекатиме офіційного висновку вищого керівництва училища, після якого із задоволенням буде готовий "возвратитъ прежнее благорасположение тем, которые окажутся совершенно невинными" [1, с. 131]. Висловлюючи певні претензії до директора гімназії, почесний опікун вказує: "Вместе с тем я не могу не заметить, что г. директор должен бы с большею твердостью прекращать всякое неустройство, ибо Высочайше утвержденный устав предоставляет ему власть и возлагает на него сию обязанность" [1, с. 131].

З огляду на вищезазначене, погоджуємося з висновком М. О. Лавровського, який він зробив у монографії "Гімназія вищих наук князя Безбородька в Ніжині (1820–1832)", що граф Олександр Григорович Кушельов-Безбородько був дійсним, а не номінальним попечителем вищого навчального закладу в Ніжині; брав активну участь не тільки в його організації, облаштуванні й відкритті, полегшуючи і прискорюючи цю важку роботу власними пожертвами, але й згодом, до останнього свого дня ставився з незмінною увагою і дбайливістю до інтересів безбородьківського навчального закладу; дійсно дбав про досягнення ним "вищого ступеня досконалості".

Література

1. Лавровский Н. А. Гимназия высших наук князя Безбородко в Нежине (1820–1832) / Н. А. Лавровский. – К., 1879. – 158 с.
2. Петухов Е. В. Гимназия высших наук в Нежине. 1820–1832 (К 75-летию со дня основания). исторический очерк / Е. В. Петухов. – СПб.: Типография В. С. Балашева и К, 1895. – 61 с.
3. Полевой П. Граф Александр Григорьевич Кушелев-Безбородко // Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко. – Изд. второе, исправ. и доп. – СПб., 1881. – 178 с.
4. Ніжинська старовина. – Вип. 9 (12). – К., 2010.

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

Любов Драчук

ВИХОВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УЧНІВ НА ТРАДИЦІЯХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ, ВІДОБРАЖЕНИХ У ТВОРАХ Т. ШЕВЧЕНКА

Уроки літератури покликані вдосконалювати людину. Народні традиції, закладені в художніх творах, мають великий виховний вплив на учнів, тому що вони передають та актуалізують людський досвід.

Серед провідних завдань морального виховання особливої ваги набуває формування в учнів активної життєвої позиції як стрижневої моральної якості. Позиція особистості визначає її ставлення до Батьківщини, людей, суспільних цінностей.

Морально-етичне виховання потребує від кожного вчителя особливої глибини і тонкості, надзвичайного такту, довіри з боку учнів. Сучасний учитель повинен володіти різними варіантами побудови навчального процесу, щоб досягти поставленої мети.

"Народна мораль покликана забезпечити глибоке розуміння молоддю моральних та етичних проблем, принципів, поглядів. Традиції, звичаї, обряди містять високі моральні цінності (ідеї, ідеали, погляди, поведінкові норми). Збагачені тисячолітнім досвідом мудрості народу, вони несуть у собі могутній моральний потенціал, спрямований на виховання особистості" [3, с. 86].

Під час вивчення творчості Т. Шевченка вчитель у вступному слові має наголосити, що найкращим коментарем до Шевченкових творів є його життя та діяльність. Доля Т. Г. Шевченка не була легкою: тяжке дитинство, суворі випробування всього подальшого життя, переслідування... Але поет не зрікся своїх поглядів і переконань. Постійна близькість до простих людей, сприйняті в народі високі загальнолюдські норми виробили в нього прагнення робити іншим добро, готовність допомогти в біді. Протягом 1843–1846 років Т. Шевченко багато подорожував. Працюючи в Археографічній комісії, він об'їздив багато сіл і міст, збираючи відомості про пам'ятки старовини, вивчав побут і культуру простого народу. Поет цікавився народним житлом, особливостями облаштування присадибних будівель, одягом, звичаями, обрядами, родинно-побутовими стосунками тощо. У його творах відображено не лише зовнішні етнографічні особливості українців, а й глибоко передана духовна культура і психологія нашого народу. Звертаючись до нащадків, Т. Шевченко закликав не забувати минулого свого народу, бо в ньому є історичні уроки, які дуже важливі для майбутніх поколінь. Уся біографія поета вчить жити по правді, бачити красу людини в її душевному благородстві. Вивчаючи творчість Т. Г. Шевченка, потрібно звернутися до тих традицій, які він майстерно відтворив у своїх творах.

"Глибокий знавець народного життя і побуту, Шевченко з винятковим поетичним хистом вводив у художню тканину своїх творів елементи весільної обрядовості, передусім сватання, акцентуючи увагу на найбільш поетичних моментах обряду (рушники, вишивана хустка, обрядовий хліб), подав прекрасну з поетичного боку символічну промову сватів, яку він широко і з етнографічною точністю вперше представив читачеві і досліднику" [8, с. 49].

За народною традицією сватання було початком весільної церемонії. Коли хлопцеві наставав час одружуватися, і він обирав собі кохану дівчину, то батьки запрошували двох старостів і посиляли до дівчини з хлібом за рушниками. Якщо дівчина давала згоду на вінчання, то обдаровувала старостів рушниками, а молодому подавала гарну вишивану хустку. Хліб залишали в домі дівчини, а рушники забирали. Старости виголошували традиційну промову про "куницю" – красну дівицю. Цей обряд дуже добре передано в драмі "Назар Стодола". Дослідник зв'язків творчості Т. Шевченка з фольклором Д. Кушнарєнко зазначав, що сцену сватання "молодої", примовки старостів взято з народного обряду майже без змін, очевидно, саме так, як записав його в народі поет" [2, с. 52].

Пропонуємо учням віднайти і зачитати такий уривок з п'єси: "Наш князь і слухати не хоче: "Де вже, – каже, – я не їздив, а такої куниці, сиріч красної дівиці, не видав". Пішли ми вп'ять по сліду і якраз у се село зайшли; як його дражнять, не знаємо. Тут вп'ять випала пороша. Ми, ловці-молодці, ну слідить, ну ходить; сьогодні вранці встали і таки на слід напали. Певно, що звір наш пішов у двір ваш, а з двору в хату та й сів у кімнату; тут і мусимо піймати; тут застряла наша куниця, у вашій хаті красная дівиця. Оце ж нашому слову кінець, а ви дайте ділу вінець. Пробі, оддайте нашому князю куницю, вашу красную дівицю. Кажіть же ділом, чи оддасте, чи нехай ще підросте?" [7, с. 14].

Треба пояснити учням, що у сватанні беруть участь свати, батьки дівчини і парубок – це передбачено традиційними весільними звичаями. Матері у Галі не було, тому на сватанні присутній тільки батько. Дівчина повинна знати, як поводити себе під час сватання. Коли Галя хоче залишитися у світлиці, Хома не дозволяє, мотивуючи тим, що закон не велить. Це слово "закон" є провідним не лише під час весільних, а й в усіх звичаях і традиціях, які народ створив протягом тисячоліть.

Галя знає, що, подаючи рушники старостам на срібному блюді, треба вклонитися батькові, поцілувати йому руку. Свати теж кланяються батькові, дякуючи за добре виховану дитину.

Звертаємося до тексту: "Спасибі ж батькові, що свою дитину рано будив і усякому добру учив. Спасибі й тобі, дівко, що рано вставала, тонку пряжу пряла, придане придбала" [7, с. 16].

Треба пояснити учням, що в Україні селяни не купували, а самі виготовляли рушники. Дівчата повинні були вміти ткати, прясти, білити полотно, а потім вишивати. Кожна дівчина намагалася вишивати так, щоб не соромно було перед людьми. Старости, перев'язані рушниками, йшли через усе село, односельці бачили і могли оцінити роботу, старанність обраниці. Думка односельців дуже багато важила для молодої дівчини. Норми моральності завжди підтримувалися авторитетом громадської думки, прикладом, звичкою. Рушників треба було надбати багато, бо під час весілля ними обдаровували бояр і всю родину молодого.

За народною традицією одруження не може бути насильним. У народі засуджується також шлюб із вигодою. Хома Кичатий – людина безчесна, він готовий продати свою дочку чигиринському полковнику, аби мати більше грошей. Він не тільки порушує традиційні моральні норми українців, а й клятву, яку дав дружині перед смертю – видати дочку заміж за Назара. Це великий гріх, але жадоба до грошей заступила в ньому ті людські якості, які так цінуються серед українців. Хома чинить аморально. М. Костомаров з цього приводу писав: "Примусові шлюби за волею старших, які так часто здійснюються у великоросів, у малоросів зустрічаються рідше. Одруження відбувається переважно за взаємним бажанням молодих, і це цілком природно, де існують вулиці, вечорниці й досвітки; все це у кінцевому наслідку на те й складалось, аби молодь обох статей знайомилась і зближувалась між собою. Звичайно, молодець одружувався на такій дівчині, яку знав уже давно..." [1, с. 992].

Вечорниці відбувалися в селах України щовечора, починаючи від свята Миколая. Господиня, в хаті якої збиралася молодь, теж веселилася разом із молодими людьми. Вечорниці – це чудова розвага для сільської молоді: музика, танці, сміх, жарти, цікаві розповіді. Все це ми бачимо у драмі Т. Г. Шевченка "Назар Стодоля". Вечорниці відбуваються на Різдво, після колядування. Колядувати молодь починала, коли в церкві закінчувалося богослужіння. Спочатку йшли з колядками діти. На перший день Різдвяних свят колядують і дорослі парубки. Дівчата ходять по хатах під час Коляди, коли стемніє. Але до хати не заходять, співають надворі під вікном.

Т. Г. Шевченко чудово передав нам побут і давні традиції, які збереглися й до нашого часу.

У народі вважалося, що чоловіків треба виховувати сміливими, сильними, чесними лицарями, здатними захистити свою обраницю, постояти за свою гідність. Такими ми бачимо у драмі Назара та Гната. Це побратими, готові віддати навіть життя один за одного. Прекрасно, коли в одній людині поєднується сила й ніжність, рішучість і доброта, порядність і сміливість.

"Бідненька! Він продавав тебе, а ти нічого й не знала. Прости його. Нехай Бог милосердний на тім світі за се його осудить і покарає", – говорить Назар Галі про її батька [7, с. 35].

"... Іди, лукавий чоловіче, іди, куди знаєш. Не поміг тобі Бог занепасти мене, а я чужої крові не бажаю. Іди собі!" [7, с. 41].

Назар уміє прощати, як і вчить наша віра. Саме з основ християнської моралі впливає боротьба добра проти зла. Жодна зла людина не буває щасливою, вважає народна мудрість. Ідеал християнства втілює такі якості, як справедливість, любов, співпереживання, милосердя – тобто ті, які ми сьогодні називаємо загальнолюдськими. Всі ці якості ми знаходимо в образі Назара. Учням можна запропонувати такі запитання і завдання:

1. Які морально-етичні проблеми розв'язує Т. Шевченко у п'єсі "Назар Стодоля"?
2. Які традиції, відображені у творі, збереглися до нашого часу, а які забулися?
3. Оцініть поведінку героїв п'єси з погляду морально-етичних ідеалів українського народу.

Молоді люди вірять у Бога, дотримуються батьківських традицій, чекають батьківського благословення. "Я молитимусь за його гріхи. Може, Бог йому простить", – говорить Галя про батька. "Устань, молися Богу, грішний. Коли прощають люди, то Бог милостивіший за нас", – звертається до Хоми Назар.

Вірність у коханні – це теж традиція, яка існувала віками. Скільки теплоти, ніжності в словах Назара, коли він звертається до своєї коханої дівчини: серденько, пташечко, зіронька, ластівко, моя радість, сон чарівний. Хлопець мріє про щасливе сімейне життя: "Знаєш, як прийдемо ми у Кодак... Се

запорозький город... От як прийдемо, мерщій у церкву, повинчаємось: тоді і сам гетьман нас не розлучить, і будемо довго, довго там весело жити. Ти будеш пісні співати і танцювати, а я буду грати на бандурі і розказувати тобі про славні діла козацькі, про Саву Чалого, про Свірговського, про всіх, про всіх жвавих козаків наших. Далі мені вигодуєш сина, молодця чорнобривого, пошлемо його в Січ; там поставлю його перед козацькою громадою і скажу: "Любуйтеся, дивіться: се мій син. Мені його вигодувала, викохала моя Галя, такого молодця!" [7, с. 36].

Назар знає історію свого народу, він хоче мати продовжувача роду і традицій, якому він передасть свої знання, вміння і який стане надійним захисником рідної землі.

Ось такими ми бачимо героїв драми "Назар Стодоля".

Віра в Бога, вірність у коханні, повага до батьківських традицій, прагнення до щасливого сімейного життя допомагають їм подолати труднощі на шляху до свого щастя.

М. Петров у 80-х роках XIX століття відмітив ще одну особливість творчості Т. Г. Шевченка: "Заклятий ворог всякого насильства, а тим більше огорнутого в законне право, Шевченко і вибирав так часто темою своїх пісень долю жінки, як одну з найбільших плям на загальному похмурому тлі суспільного ладу життя" [4, с. 255].

1838 року, в пам'ять про свій викуп із кріпацтва, Т. Г. Шевченко присвятив В. Жуковському поему "Катерина". Цим твором поет започатковує новий для української літератури образ жінки-покритки. У поемі відчувається вплив народних пісень, народної поезії. Катерина у перекладі з грецької означає чиста. Вродлива, щира, довірлива, чиста душею і помислами, ніжна, чуйна, з добрим серцем дівчина кінчає життя трагічно. Автор любить свою героїню, оплакує її долю, але засуджує в її поведінці, як видно з твору, нехтування мораллю свого народу. Народні традиції вимагають прислуховуватися до батькового слова, бо хто не послухає батьківських порад, потрапить у немилість до Господа. Катерина злегковажила порадами батьків, не відкрилася матері і була покарана:

*Не слухала Катерина
ні батька, ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.*

Сердечна прихильність до юнака, духовний потяг – це прекрасно. Але дівчина повинна бути гордою, стриманою в своїх почуттях. Важко відрізнити люблячий людині скороминуче захоплення, залицяння юнака від щирого взаємного кохання. Катерина повірила своєму обранцю. Вихована на кращих зразках високої народної моралі, вона не може зрозуміти, як можна порушити дане слово. Застереження батьків справдилося. Катерина стає жертвою пройдисвіта:

*Не дві ночі карі очі
Любо цілувала,
Поки слава на все село
Недобрая стала* [7, с. 44].

Великим порушенням моральних норм вважалось у народі народження дитини поза шлюбом. Народна мораль засуджує розбещеність, аморальність; легковажній поведінці дівчини, як і парубка, виправдання немає.

"Гордістю кожної української дівчини є її коси. Коси дівчини, як вінок на голові, символізують її молодечу красу, дівочу невинність (цноту) і честь, що належать до найвищих моральних репрезентів доленосного характеру" [5, с. 52]. Дівчина, яка втратила дівочу невинність, уже не може називатися дівчиною. В Україні існував звичай покривати дівчат, які мають позашлюбних дітей:

*Пішов москаль в Туреччину;
Катрусю накрили.
Незчулася, та й байдуже,
Що коса покрита:
За милого, як співати,
Любо й потужити* [7, с. 45].

Батьків, дочка яких стала покриткою, зневажали люди. Це був великий сором, який не прощався в народі. Селяни не розуміють і не пробачають Катерині те, що вона відійшла від батьківських традицій, від звичаїв свого народу.

*А жіночки лихо дзвонять,
Матері глузують,
Що москалі вертаються,
Та в неї ночують...* [7, с. 46].

Усі батьки хочуть бачити свою дитину щасливою. За народними звичаями дівчина повинна, познайомившись з хлопцем, подати рушники, які приготувала сама, вийти заміж і жити в добрі та злагоді. Батьки Катерини теж мріяли бачити свою дочку заміжною, щасливою. Але не судилося.

Звертаємося до тексту:

Сидить батько кінець стола.

На руки схилився,

Не дивиться на світ божий:

Тяжко зажурився.

Коло його стара мати

Сидить на ослоні,

За сльозами ледве-ледве

Вимовляє доні:

"Що весілля, доню моя?

А де ж твоя пара?

Де світилки з друженьками,

Старости, бояре?

В Московщині, доню моя!

Іди ж їх шукати,

Та не кажи добрим людям,

Що є в тебе мати" [7, с. 48].

Серце матері розривається від болю за свою дитину. Як всяка мати, вона дуже любить її. Катерина – єдина дочка, опора батькам у старості. Але виганяючи її з дому, вони лишаються без цієї опори. А за традицією діти повинні доглядати батьків до самої смерті, поховати, поминати, провідувати могили.

А хто ж мою головоньку

Без тебе сховає?

Хто заплаче надо мною,

Як рідна дитина?

Хто посадить на могилі

Червону калину?

Хто без тебе грішну душу

Поминати буде? [7, с. 49].

Катерина, не пошанувавши ні своєї, ні батьківської честі, не слухаючи своїх батьків, завдала їм дуже великого болю. А ще осудливі погляди й глузування односельців. Відчувати їх було не під силу людям, які звикли жити, дотримуючись моральних норм. Вони вирішують прогнати свою дочку, водночас розуміючи, що залишаться без підтримки на старість.

Катерина скоряється волі своїх батьків, поважаючи їх рішення. Вона свідомо того, що кожна людина має відповідати за свої вчинки перед Богом і людьми. Та страждає не лише Катерина, а й її батьки. З них не знімається вина за погану поведінку дочки, адже це вони не змогли відвернути її від необачного, нерозумного вчинку.

"Українці – не безбожна і не антихристська, а благословенна Богом християнська нація. Слово "Бог" постійно витає в думці, душі і щоденно злітає з уст українців" [5, с. 191]. Яскравим підтвердженням цієї тези є такі рядки з поеми:

Ледве-ледве

Поблагословила:

"Бог з тобою!" – та, як мертва,

На діл повалилась...

"Нехай тебе Бог прощає

Та добрії люде;

Молись Богу та йди собі –

Мені легше буде" [7, с. 49].

Іменем Господнім батьки бажають захисту від усього лихого своїй дитині.

Пішла в садок у вишневий,

Богу помолилась,

Взяла землі під вишнею,

На хрест почепила ... [7, с. 50].

Катерині важко залишати своє село, відриватися від батьківської оселі. І ця крихітка землі, яку вона взяла біля батьківського дому, буде завжди з нею, зігріватиме, оберігатиме, нагадуватиме їй про домівку.

Цей вчинок свідчить про те, що моральні цінності, які складають духовну основу нашого народу, передавалися із покоління в покоління. Чи пам'ятаємо ми з вами цю традицію?

Любов до сина змушує нещасну жінку просити милостиню. Як страждає від цього Катерина! Молодій, дорослій, фізично здоровій жінці соромно простягати руку.

Бере шага, аж труситься:

Тяжко його брати!..

Та й навіщо? А дитина?

Вона ж його мати!

Щоб якось прогодувати дитину, вона мусить це робити.

За народною традицією треба допомагати вбогим, калікам, голодним, знедоленим, сиротам. Але не всі, на жаль, пам'ятають про це. Одні співчують, пускають переночувати, інші відвертаються, насміхаються.

Було й таке, що під тином

З сином ночувала ... [7, с. 54].

Мабуть, тому Шевченко запитує і сам відповідає:

Де ж ті люде, де ж ті добрі,

Що серце збиралось

З ними жити, їх любити?

Пропали, пропали!

Ці слова дуже перегукуються з сьогоденням. Дехто забув такі риси, притаманні нашій нації, як доброта, милосердя, співчуття. Поет неначе заглянув у наш час:

Отаке-то на сім світі

Роблять людям люде!

Того в'яжуть, того ріжуть,

Той сам себе губить... [7, с. 51].

Забуваючи заповіді християнської моралі – "Люби ближнього свого, як самого себе"; "Уникай зла – роби добро", – люди чинять зло один одному. Хоча всі ми зобов'язані, живучи на одній планеті, допомагати один одному робити добро, бути делікатними, тактовними, проявляти терпіння й закликати до цього інших.

Катерина, вихована на засадах народної педагогіки, звикла до милосердя, гуманності, прояву любові до людей, глибоко страждає... У неї немає ніякого опертя. Залишивши дитину, вона накладає на себе руки, вирішивши так спокутувати свої гріхи:

Прийми, Боже, мою душу,

А ти – моє тіло! [7, с. 60].

Релігія вважає самогубство тяжким гріхом. Гріх лягає не тільки на ту людину, яка заподіяла самогубство, а й на того, хто став причиною смерті.

Чи зрозумів офіцер-москаль свій гріх?

Його теж виховували батьки, він мав багатство, освіту. Але хіба можна порівняти мораль простої неосвіченої сільської дівчини, яка вміє палко кохати, бути доброю, щирою, вірити в Бога, з мораллю освічених, але бездушних, підлих, зарозумілих людей, готових скривдити людину в будь-яку хвилину? Батько не признав дитини, він не зрозумів, що скоєне ним – то гріх, злочин, який треба спокутувати добрими вчинками.

Продовженням жіночої теми є поема "Наймичка". Т. Г. Шевченко написав цей твір у листопаді 1845 року, перебуваючи в Переяславі. Поет ніби повторює історію Катерини, але разом з тим розробляє її по-новому. Під час вивчення цієї поеми увагу учнів слід зосередити на народних традиціях, відображених у творі. Це дасть змогу дев'ятикласникам краще зрозуміти взаємостосунки між членами сім'ї, вчинки й дії героїв.

А тепер потрібно з'ясувати, чому Т. Г. Шевченко приділяв таку велику увагу родинним традиціям. Він добре розумів роль і значення сім'ї в житті людини. І коли бачив щасливу подружню пару, родину, в якій панує злагода й достаток, то відчував найбільшу втіху.

Ще змалечку удвох ягнята пасли.

А потім побралися,

Худоби діждалися,

Придбали хутір, став і млин,

Садок у гаї розвели

*І пасіку чималу –
Всього надбали.
Та діточок у їх бігма,
А смерть з косою за плечима.
Хто ж їх старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає?
Хто душу спом'яне? [7, с. 281].
Щирі, добрі стосунки між чоловіком і жінкою, як і повинно бути у сім'ях.
Як діточок двоє,
Усюди обоє.*

Українські сім'ї традиційно були багатодітними – чим більше дітей, тим щасливіші батьки. В Україні вважають, що люди, які не мають своїх дітей, можуть брати на виховання чужих, бути їм за батьків. На спокійну старість розраховують ті люди, у яких є діти.

*От і талан, от і доля,
І не одинокі!
Бери ж лишень та сповивай...
Ач яке, нівроку!
Неси ж в хату, а я верхи
Кинусь за кумами
В Городище...
Аж три пари на radoщах
Кумів назбирали
Та ввечері й охрестили
І Марком назвали [7, с. 283].*

За традицією дитину треба було одразу охрестити, щоб вберегти від всього лихого. Батьки мали право брати кілька пар кумів. Куми вважалися найближчими родичами, теж відповідальними за виховання дитини, як і батьки.

*Росте Марко. Старі мої
Не знають, де діти,
Де посадить, де положить
І що з ним робити [7, с. 284].*

З усією людською щирістю та теплотою, сердечністю ставиться до дитини Ганна. Скільки ласки й уваги, надії і любові відчувається в її ставленні до сина. Від неї Марко почерпнув душевність, доброзичливість.

*А коло дитини
Так і пада, ніби мати;
В будень і в неділю
Головоньку йому змиє,
Й сорочечку білу
Що день божий надіває.
Грається, співає,
Робить возики, а в свято –
То й з рук не спускає...
Не зна Марко, чого вона
Так його цілує –
Сама не з'їсть і не доп'є,
Його нагодує.
Не зна Марко, як в колисці
Часом серед ночі
Прокинеться, ворухнеться, –
То вона вже скочить,
І укриє, й перехрестить,
Тихо заколише;
Вона чує з тії хати,
Як дитина дише [7, с. 285].*

Українська родина – дружна, згуртована. Коли виникає якась проблема, всі члени сім'ї радяться між собою. Про це свідчить такий уривок:

Уже Марко чумакує
І восени не ночує
Ні під хатою, ні в хаті...
Кого-небудь треба сватать!
"Кого ж би тут?" – старий дума
І просить поради
У наймички. А наймичка
До царівни б рада
Слать старости: "Треба Марка
Самого спитати".
"Добре, дочко, питаємо,
Та й будемо сватать" [7, с. 287].

Сватання, весілля – це дуже відповідальний крок у житті людини. Вибирали собі пару на все життя. Розпитали, порадилися,
Та й за старостами
Пішов Марко. Вернулися
Люде з рушниками,
З святим хлібом обміненим.
Панну у жупані,
Таку кралю висватати,
Що хоч за гетьмана,
То не сором. Отаке-то
Диво запопали! [7, с. 288].

Після сватання – вінчання, а потім і весілля, в якому брало участь майже все село. За народною традицією люди допомагали одне одному. Обов'язки розподілялися між багатьма учасниками цього сімейного свята. Весілля в давнину тривало цілий тиждень.

Через тиждень молодиці
Коровай місили
На хуторі. Старий батько
З усієї сили
З молодицями танцює
Та двір вимітає;
Та прохожих, проїжджачих
У двір закликає,
Та вареною частує,
На весілля просить.
Знай, бігає, а самого
Ледве ноги носять.
Скрізь гармидер та реготня,
В хаті і надворі.
І жолоби викотили
З нової комори.
Скрізь порання: печуть, варять,
Вимітають, миють ... [7, с. 288].

Ми бачимо гостинність українців, щедрість, доброзичливість, уміння веселитися. Оптимізм і життєрадісність – типові риси характеру нашого народу з давніх-давен. Присутність батьків на весіллі обов'язкова, як і батьківське благословення. Тому Марко просить Ганну бути посаженою матір'ю.

"Ні, Марку, ніяко
Мені матір'ю сидіти:
То багаті люде,
А я наймичка ... ще й з тебе
Сміятися будуть.
Нехай Бог вам помагає!
Піду помолюся

Усім святим у Києві,
Та й знову вернуся
В вашу хату, як приймете.
Поки маю сили,
Трудитимусь..."
Чистим серцем
Поблагословила
Свого Марка... заплакала
Й пішла за ворота.

Мірилом гідності людини та її морального обличчя є ставлення до батьків. В Україні одружені діти і батьки часто жили разом. Молоді дослухалися до порад старших, доглядали їх. Батьки допомагали молодим виховувати їхніх дітей, а своїх онуків, привчаючи їх, як треба поводитися, щоб не порушувати сімейних духовно-моральних традицій. Такий спосіб співжиття людей сприяв духовному зближенню поколінь, виробленню спільних поглядів і підходів до вирішення багатьох невідкладних проблем, у тім числі й до виховання дітей. У зв'язку з цим звернімося до традицій спілкування дорослих і дітей в ігровій діяльності:

Після Пречистої в неділю,
Та після Першої Трохим
Старий сидів в сорочці білій,
В брилі, на призьбі. Перед ним
З собакою онучок грався,
А внучка в юпку одяглась
У Катрину і ніби йшла
до діда в гості. Засміявсь
Старий і внучку привітав.
Неначе справді молодицю:
"А де ж ти діла паляницю?
Чи, може, в лісі хто одняв?
Чи попросту – забула взяти?..
Чи, може, ще й не напекла?
Е, сором, сором, лепська мати!" [7, с. 290].

Пропонуємо учням визначити художні особливості дідового звернення до внучки.

Відповіді дев'ятикласників можуть бути такими:

- Награність, добродушний докір, надуманість причин невдоволення дитиною;
- Щира доброзичливість, дотепність, гумор і доброта української душі;
- А з боку онучки – кмітливість, спостережливість, бажання швидше стати дорослою, знання традицій, адже свято – треба йти в гості, дарувати дідові радість.

Діти вбирають у себе те, що бачать вдома. Найкраще виховання – це особистий приклад. Коли батьки з повагою ставляться до старших, діти з такою ж повагою будуть ставитися до своїх батьків. Марко і Катря піклуються про діда Трохима і Ганну, шанують їх. Люблять старих і діти.

Взаємоповага, любов, доброзичливість, чуйність – те, що обов'язково повинно культивуватися в сім'ї. Мабуть, у тій родині, де виховувалася Катря, пам'ятали про це.

Тричі наймичку у Київ
Катря проводжала
Так, як матір, і в четвертий
Провела небогу
Аж у поле, до могили,
І молила Бога,
Щоб швиденько верталася,
Бо без неї в хаті
Якось сумно, ніби мати
Покинула хату.
Невістка ставиться до Ганни, як до рідної неньки.
Взійшла в хату. Катерина
Їй ноги умила
Й полудновать посадила.
І далі:

Старий Трохим по надвір'ю,
Мов убитий, ходить.
Катерина ж з болящої
І очей не зводить;
Катерина коло неї
І днює й ночує [7, с. 289, 290, 292].

Вірність дітей заповітам, звичаям і традиціям батьків – головне в сімейному вихованні. Це закон сімейного життя. "Основою суспільності, на думку Шевченка, є сім'я – така і в такій формі, в якій вона задержалася в українських хуторах і селах, не здеморалізованих ще посторонніми силами. Сімейне життя, патріархальне, сумирне, – то найбільша святість" [6, с. 115].

Українці вірили в Бога, намагалися жити по-божому, дотримуючись релігійних норм. Підкинути свою дитину чужим людям або зректися її вважалося тяжким гріхом. Ганна відчувала свою провину протягом усього життя. Вона відмолювала свій гріх перед Богом, але почувалася винною перед своєю дитиною. Помираючи, людина кається у своїх гріхах. Покаявшись перед Богом, Ганна чекала сина, щоб покаятися і перед ним:

"Прости мене! Я каралась
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати" [7, с. 294].

Зіставляючи образи Катерини і Ганни, І. Франко писав: "Катерина – натура проста, палка, вразлива, сангвінічна; ошукана москалем, відіпхнута у своїм тяжким горю, вона думає тільки про себе, покидає дитину на шляху, а сама шукає на своє горе ліку – одинокого, який їй лишився – в воді під льодом. Наймичка – натура безмірно глибша, чуття у неї не тільки живе, але сильне та високе, любов до дитини така могутня, що перемагає все інше, заслоняє перед нею увесь світ, змушує забути про себе саму, віддати все своє життя не для хвилиної покути, але для довгої жертви на користь своєї дитини" [6, с. 119–120].

Чи можна погодитися зі словами І. Я. Франка?

І як, на вашу думку, Т. Г. Шевченко ставиться до своїх героїнь?

Ганна і Катерина мають схожі долі. Обидві порушили традиції, які існували з давніх-давен. Катерина не знайшла іншого виходу, як самогубство. Ганна все перемогла, щоб бути біля свого сина. Вона спокутувала свій гріх любов'ю, вірністю своєму синові і тим людям, які стали йому за батьків. У тому, що Марко виріс порядною людиною, з добрим серцем і щирою душею, її велика заслуга, бо свою душу вона вклала у свою дитину.

Висвітлення морально-етичних проблем у творчості Т. Шевченка допоможе виховувати молоде покоління на загальнолюдських цінностях, закладених у ментальності українського народу.

Література

1. Костомаров Н. Семейный быт в произведениях южнорусского народного песенного творчества / Н.И. Костомаров // Костомаров Н. И. Исторические монографии и исследования : Собр. соч. – СПб, 1906. Кн. 8. – Т. 19, 20, 21. – СПб., 1906.
2. Кушнарченко Д. Шевченко і фольклор / Д. Кушнарченко // Народна творчість. – 1940. – № 2.
3. Мартинюк І. В. Національне виховання: теорія і методологія : метод. посіб. / І. В. Мартинюк. – К. : ІСДО, 1995.
4. Петров Н. Н. Очерки истории украинской литературы XIX столетия / Н. Н. Петров. – К., 1984.
5. Стельмахович М. Г. Українська рідина педагогіка : навч.-метод. посіб. / М. Г. Стельмахович. – К. : ІСДО, 1996.
6. Франко І. Я. Твори : в 20 т. / І. Я. Франко. – К., 1955. Т. 17. – 1955.
7. Шевченко Т. Г. Твори : в 5 т. – К. : Дніпро, 1978. Т. 3. – 1978.
8. Шубравська М. М. Весільні обряди в творчості Шевченка / М. М. Шубравська / Народна творчість та етнографія. – 1983. – № 2.

РОЗМОВЛЯЄМО Й ЧИТАЄМО УКРАЇНСЬКОЮ

Навчальний посібник. Просвіта, 1998.

Пропонований розмовник – посібник для формування навичок усної монологічної та діалогічної мови. Для учнів, які не вивчали української мови, а також для всіх охочих самостійно вивчати українську мову.

Продовження. Початок у № 2, 2013 р., № 2, 2014 р., № 1, 2015.

Путешествие	Подорож
Куда вы уезжаете? Когда вы уезжаете? Я уезжаю завтра (через день, через неделю, в пятницу, послезавтра, 6 апреля, на этих днях, в 6 часов утра). Когда вы хотите (должны) выехать? Я хочу выехать послезавтра. Вы когда вернетесь? Я вернусь скоро (через два дня, через месяц, через две недели, завтра, послезавтра). Как вы путешествуете? Я путешествую на поезде (автобусе, автомобиле, теплоходе, самолете, пешком). Когда вы приехали? Я приехал (приехала) позавчера. Как вы доехали? Спасибо, я доехал хорошо. Счастливого пути. Вы хотите поехать с нами на экскурсию? Где здесь справочное бюро? Какова цель вашего путешествия? Туристическая поездка. Служебная командировка. Спортивные соревнования. Я хотел бы заказать билет на поезд (самолет, теплоход, автобус) до Н. Поторопитесь, потому что опоздаем на поезд (самолет, теплоход, автобус).	Куди ви їдете? Коли ви їдете? Я їду завтра (через день, через тиждень, у п'ятницю, післязавтра, 6 квітня, цими днями, о 6 годині ранку). Коли ви хочете (повинні) виїхати? Я хочу виїхати післязавтра. Коли ви повернетесь? Я повернусь скоро (через два дні, через місяць, через два тижні, завтра, післязавтра). Як ви подорожуєте? Я подорожую поїздом (автобусом, автомобілем, теплоходом, літаком, пішки). Коли ви приїхали? Я приїхав (приїхала) позавчора. Як ви доїхали? Дякую, я доїхав добре. Щасливої дороги. Ви хочете поїхати з нами на екскурсію? Де тут довідкове бюро? Яка мета вашої подорожі? Туристична поїздка. Службове відрядження. Спортивні змагання. Я хотів би замовити квиток на поїзд (літак, теплохід, автобус) до Н. Поспішіть, бо запізнимося на поїзд (літак, теплохід, автобус).
Железная дорога	Залізниця
Какие поезда отправляются в...? В котором часу будет поезд до...? Разве нет других поездов? Этот поезд идет прямо до...? Да. Это поезд прямого сообщения. Где надо делать пересадку? В Н. надо делать пересадку? Каким поездом вы едете? Я еду электропоездом (скорым поездом, пассажирским поездом). В котором часу прибывает поезд? Как можно добраться до вокзала? На такси (трамваем, автобусом, метро). Где билетная касса? Мне нужны два билета до Н. на поезд, который отправляется в десять часов. Сколько стоит билет до К.?	Які потяги ідуть до...? О котрій годині буде потяг до ...? Хіба нема інших потягів? Цей потяг іде прямо до ...? Так. Це прямий потяг. Де треба робити пересадку? У Н. треба пересісти? Яким потягом ви їдете? Я їду електропотягом (швидким потягом, пасажирським потягом). О котрій годині прибуває потяг? Як можна доїхати до вокзалу? На таксі (трамваем, автобусом, метро). Де квиткова каса? Мені потрібні два квитки до Н. на потяг, що відходить о десятій годині. Скільки коштує квиток до К.?

Дайте мне, пожалуйста, один плацкартный (купейный) билет до К. Если можно, нижнюю полку.
Когда отправляется ваш поезд?
Сколько времени идет поезд до К.?
Я приду на вокзал проводить вас.
Боюсь, что вы опоздаете на поезд.
Когда идет следующий поезд?
Следующий поезд отправляется через два часа.
Какой у вас багаж?
Два чемодана и сумка.
У меня один чемодан (два чемодана) и этот сверток.
Где находится камера хранения?
Дайте, пожалуйста, квитанцию.
Где принимают багаж?
Я хочу получить свой багаж.
С какого пути отправляется поезд до К.?
Какой у вас вагон?
Седьмой вагон, десятое место.
Подан ли уже поезд на платформу?
Сколько времени осталось до отправления поезда?
Скорый поезд Черновцы–Київ прибывает на второй путь.
Ваш вагон находится в конце (в начале) поезда.
Где находится комната отдыха?
Расписание.
Пригородные поезда.
Отправление, прибытие.
Какие большие станции мы будем проезжать?
Поезд идет через Н.?
Как пройти в билетную кассу?
Это место свободно?
Здесь не занято?
Могу ли я поставить здесь свой чемодан?
Когда мы будем в К.?
Какая это станция?
Где мы находимся?
Сколько мы будем стоять?
Только одну минуту.
Прошу занимать места!
Вы далеко едете?
Где вы выходите?
Я выхожу на следующей остановке.
Далеко ли до Н.?
Я хочу пройти в вагон-ресторан.
Можете ли вы посмотреть за моими вещами?
Проверка билетов.
Я выхожу здесь, на ближайшей станции.
Спасибо за компанию.
Желаю вам счастливого пути.

Самолет

Где можно купить билеты на самолет?
Я люблю путешествовать самолетом.
Как лучше всего добраться в аэропорт?
Между агентством "Аэрофлота" и аэропортом регулярно курсируют автобусы.
Когда я должен быть в аэропорту?
За час до отлета.

Дайте мені, будь ласка, один плацкартний (купейний) квиток до К. Якщо можна, нижню полицю.
Коли відходить ваш потяг?
Скільки часу іде потяг до К.?
Я прийду на вокзал провести вас.
Боюся, що ви запізнитесь на потяг.
Коли іде наступний потяг?
Наступний потяг відходить через дві години.
Який у вас багаж?
Дві валізи й сумка.
У мене одна валіза (дві валізи) і цей пакунок.
Де знаходиться камера схову?
Дайте, будь ласка, квитанцію.
Де приймають багаж?
Я хочу одержати свій багаж.
Від якої платформи (з якої колії) відходить потяг до К.?
Який у вас вагон?
Сьомий вагон, десяте місце.
Чи подано вже потяг на платформу?
Скільки часу залишилось до відходу потяга?
Швидкий потяг Чернівці–Київ прибуває на другу колію.
Ваш вагон знаходиться в кінці (на початку) потяга.
Де знаходиться кімната відпочинку?
Розклад.
Приміські потяги.
Відправлення, прибуття.
Які великі станції ми будемо проїжджати?
Потяг іде через Н.?
Як пройти до квиткової каси?
Це місце вільне?
Тут не зайнято?
Чи можу я поставити тут свою валізу?
Коли ми будемо в К.?
Яка це станція?
Де ми знаходимось?
Скільки ми будемо стояти?
Тільки одну хвилину.
Прошу займати місця!
Ви далеко їдете?
Де ви виходите?
Я виходжу на наступній зупинці.
Чи далеко до Н.?
Я хочу пройти до вагона-ресторану.
Чи можете ви наглянути за моїми речами?
Перевірка квитків.
Я виходжу тут, на найближчій станції.
Дякую за компанію.
Бажаю вам щасливої дороги.

Літак

Де можна купити квитки на літак?
Я люблю подорожувати літаком.
Як найкраще доїхати до аеропорту?
Між агентством "Аерофлоту" та аеропортом регулярно курсують автобуси.
Коли я повинен бути в аеропорту?
За годину до відльоту.

Билет можно купить здесь или в аэропорту?
Специальный автобус доставляет пассажиров в аэропорт.
Когда вылетает ближайший самолет до С.?
В котором часу вылетает самолет до Н.?
Когда прилетает самолет из С.?
Сколько времени летит самолет до С.?
Мы будем лететь два часа.
За сколько дней вперед можно купить билет?
Дайте, пожалуйста, билет на самолет до С.
Сколько килограммов багажа можно взять с собой?
Можете взять с собой ... кг.
Покажите мне, пожалуйста, мое место.
Как вы себя чувствуете?
Спасибо. Хорошо.
Я чувствую себя неважно.
Мне плохо.
Самолет идет на посадку.
Самолет поднимается.
Объявляется посадка на рейс № 240 до К.
Диктор объявил наш рейс.
Регистрация билетов проводится во втором секторе.
Рейс номер 242 до К. отменяется из-за плохой погоды.
Объявляется посадка на самолет до С.
Идите за бортпроводницей.
Как вы чувствуете себя в полете?
Я плохо переношу полет.
Где следующая посадка?
Мы идем на посадку.
Пристегните ремни безопасности.
Пассажиры, которые летят до Н., приготовьтесь к выходу.

Автомобиль. Автобус

Где можно заправиться бензином?
Где здесь бензоколонка?
Есть бензин?
Дайте, пожалуйста, пять литров бензина.
Дайте, пожалуйста, банку масла.
Вы умеете водить машину?
Сколько километров мы проехали?
Стоянка машин запрещена.
Въезд воспрещен.
Максимальная (минимальная) скорость.
Где можно поставить машину?
Разрешите оставить у вас свою машину.
С какой скоростью мы едем?
Мы едем со скоростью шестьдесят километров в час.
Красный, зеленый, желтый цвета.
Внимание! На дороге дети.
Какая дорога ведет в...?
Как проехать в...?
Вы должны ехать прямо (повернуть направо, повернуть налево).
Можно ли ехать дальше по этой дороге?
Прошу ваши документы.
Вот мой паспорт и водительские права.

Квиток можна купити тут чи в аеропорту?
Спеціальний автобус доставляє пасажирів в аеропорт.
Коли відлітає найближчий літак до С.?
О котрій годині відлітає літак до Н.?
Коли прилітає літак із С.?
Скільки часу летить літак до С.?
Ми будемо летіти дві години.
За скільки днів наперед можна купити квиток?
Дайте, будь ласка, квиток на літак до С.
Скільки кілограмів багажу можна взяти з собою?
Можете взяти з собою ... кг.
Покажіть мені, будь ласка, моє місце.
Як ви себе почуваєте?
Дякую. Добре.
Я почуваю себе не дуже добре.
Мені зле.
Літак іде на посадку.
Літак піднімається.
Оголошується посадка на рейс № 240 до К.
Диктор оголосив наш рейс.
Реєстрація квитків проводиться в другому секторі.
Рейс номер 242 до К. відміняється через погану погоду.
Оголошується посадка на літак до С.
Ідіть за бортпровідницею.
Як ви почуваєте себе в польоті?
Я погано переношу політ.
Де наступна посадка?
Ми йдемо на посадку.
Пристебніть ремені безпеки.
Пасажири, які летять до Н., приготуйтеся до виходу.

Автомобиль. Автобус

Де можна заправитись бензином?
Де тут бензоколонка?
Бензин є?
Дайте, будь ласка, п'ять літрів бензину.
Дайте, будь ласка, банку мастила.
Ви вмієте керувати автомобілем?
Скільки кілометрів ми проїхали?
Стоянка машин заборонена.
В'їзд заборонено.
Максимальна (мінімальна) швидкість.
Де можна припаркувати машину?
Дозвольте залишити у вас свою машину.
З якою швидкістю ми їдемо?
Ми їдемо зі швидкістю шістдесят кілометрів на годину.
Червоний, зелений, жовтий кольори.
Увага! На дорозі діти.
Яка дорога веде до...?
Як проїхати до...?
Ви повинні їхати прямо (повернути праворуч, повернути ліворуч).
Чи можна їхати далі цією дорогою?
Прошу ваші документи.
Ось мій паспорт і права водія.

Во сколько отправляется автобус в...?
В котором часу приходит автобус в...?
Дайте, пожалуйста, билет (два билета) в... на... часов.

Сколько времени едет автобус до...?

Корабль

Основные порты Украины – Одесский, Ильичевский, Мариупольский, Херсонский, Измаильский, Ренийский.

Морской транспорт играет значительную роль в связях Украины с зарубежными странами, поскольку Черное и Азовское моря через Днепр, Южный Буг, Днестр и Дон связаны с Беларусью, Россией, а через Дунай – с европейскими странами.

На борту корабля.

Садиться на корабль.

Где находится бюро морского судоходства?

Скажите, пожалуйста, где здесь пристань?

Сходит на берег.

Лодка, шлюпка, судно, катер.

Пассажирское судно.

Океанский лайнер.

Первоклассный теплоход.

Ледокол.

Буксир.

Когда отходит теплоход в...?

Мы собираемся поехать теплоходом вверх по Днепру.

Смогу ли я получить двухместную каюту?

Смогу ли я получить каюту на палубе?

Сколько пассажиров будет в каюте?

Каюты на четверых пассажиров.

Пассажирский теплоход "Одесса".

Черноморское морское пароходство.

Азовское морское пароходство.

Дунайское пароходство.

Теплоход на подводных крыльях "Метеор".

Туристический теплоход "Евгений Вучетич" на линии Киев–Одесса.

Какие корабли курсируют по этой линии?

Долго ли мы будем стоять в этом порту?

Пароход прибывает по расписанию.

Какой сильный шторм!

Сколько баллов?

Шторм (ветер) шесть баллов.

Какие огромные волны!

Мы находимся в открытом море.

Надвигается буря.

Море спокойное (неспокойное).

Пароход снимается с якоря.

Стоять на якоре.

Бросать якорь.

Как вы переносите морское путешествие?

Очень хорошо (плохо; не знаю, я первый раз путешествую пароходом).

Я никогда не болею морской болезнью.

Мы входим в порт.

Пароход причаливает (отчаливает).

Коли відходить автобус до...?

О котрій годині прибуває автобус до...?

Дайте, будь ласка, квиток (два квитки) до... на... годину.

Скільки часу їде автобус до...?

Корабель

Основні порти України – Одеський, Іллічівський, Маріупольський, Херсонський, Ізмаїльський, Ренійський.

Морський транспорт відіграє значну роль у зв'язках України з зарубіжними країнами, оскільки Чорне і Азовське моря через Дніпро, Південний Буг, Дністер і Дон зв'язані з Білоруссю, Росією, а через Дунай – з європейськими країнами.

На борту корабля.

Сідати на корабель.

Де знаходиться бюро морського судноплавства?

Скажіть, будь ласка, де тут пристань?

Сходити на берег.

Човен, шлюпка, судно, катер.

Пасажи́рське судно.

Океанський лайнер.

Першокласний теплохід.

Криголам.

Буксир.

Коли відходить теплохід до...?

Ми збираємося поїхати теплоходом вгору по Дніпру.

Чи зможу я одержати двомісну каюту?

Чи зможу я одержати каюту на палубі?

Скільки пасажирів буде в каюті?

Каюты на чотирьох пасажирів.

Пасажи́рський теплохід "Одеса".

Чорноморське морське пароплавство.

Азовське морське пароплавство.

Дунайське пароплавство.

Теплохід на підводних крилах "Метеор".

Туристичний теплохід "Євгеній Вучетич" на лінії Київ–Одеса.

Які кораблі курсують по цій лінії?

Чи довго ми будемо стояти в цьому порту?

Пароплав прибуває за розкладом.

Який сильний шторм!

Скільки балів?

Шторм (вітер) шість балів.

Які великі хвилі!

Ми знаходимось у відкритому морі.

Насувається буря.

Море спокійне (неспокійне).

Пароплав знімається з якоря.

Стояти на якорі.

Кидати якір.

Як ви переносите морську подорож?

Дуже добре (погано; не знаю, я вперше подорожую пароплавом).

Я ніколи не хворію на морську хворобу.

Ми заходимо в порт.

Пароплав причалує (відчалує).

Деловая речь

В нашей организации работает восемьдесят человек.
На заседании присутствует шестьдесят семь членов Совета института.
Какие будут предложения о начале работы собрания (заседания)?
Поступило предложение начать работу собрания.
Собрание трудового коллектива объявляется открытым.
Для ведения собрания необходимо избрать президиум.
Слово для предложения предоставляется...
Кто за то, чтобы избрать президиум в составе названных лиц, прошу голосовать.
Кто против?
Кто воздержался?
Принимается.
Лиц, избранных в президиум, прошу занять места.
Председатель собрания.
Собранию (заседанию) предлагается следующая повестка дня.
Докладчик по первому вопросу...
Докладчик по второму вопросу...
Есть ли другие предложения? Нет.
Повестка дня утверждается.
Необходимо утвердить регламент работы профсоюзного собрания (заседания).
Для доклада по первому вопросу отводится тридцать минут, по второму – тоже тридцать минут.
Для выступлений отводится до десяти минут.
Для справок и повторных выступлений – до семи минут.
Перерыв – через каждые два часа работы на десять минут.
Кто за то, чтобы утвердить регламент работы собрания, прошу голосовать.
Слово для доклада по первому вопросу предоставляется...
Доклад закончен.
Какие будут вопросы к докладчику?
Переходим к обсуждению доклада.
Слово для выступления предоставляется ...
Поступило предложение прекратить прения.
Кто за то, чтобы прекратить прения, прошу голосовать.
Прения прекращаются.
Заключительное слово для ответов на вопросы предоставляется...
Зачитывается проект постановления.
Какие будут добавления или изменения?
Есть предложение принять предложенный проект как постановление собрания. Прошу голосовать.
Постановление принимается.
Пленарное заседание сессии парламента.
Сегодня на повестке дня обсуждение проблем Чернобыля.

Ділове мовлення

У нашій організації працює вісімдесят чоловік.
На засіданні присутні шістьдесят сім членів Ради інституту.
Які будуть пропозиції щодо початку роботи зборів (засідання)?
Надійшла пропозиція розпочати роботу зборів.
Збори трудового колективу оголошуються відкритими.
Для ведення зборів необхідно обрати президію.
Слово для пропозиції надається...
Хто за те, щоб обрати президію в складі названих осіб, прошу голосувати.
Хто проти?
Хто утримався?
Приймається.
Осіб, обраних до президії, прошу зайняти місця.
Голова зборів.
Зборам (засіданню) пропонується такий порядок денний.
Доповідач з першого питання...
Доповідач з другого питання...
Є інші пропозиції? Нема.
Порядок денний затверджується.
Необхідно затвердити регламент роботи профспілкових зборів (засідання).
Для доповіді з першого питання відводиться тридцять хвилин, з другого – теж тридцять хвилин.
Для виступів відводиться до десяти хвилин.
Для довідок і повторних виступів – до семи хвилин.
Перерва – через кожні дві години роботи на десять хвилин.
Хто за те, щоб затвердити регламент роботи зборів, прошу проголосувати.
Слово для доповіді з першого питання надається ...
Доповідь закінчена.
Які будуть запитання до доповідача?
Переходимо до обговорення доповіді.
Слово для виступу надається...
Надійшла пропозиція припинити дебати (дискусію).
Хто за те, щоб припинити дебати, прошу голосувати.
Дебати припиняються.
Заключне слово для відповідей на запитання надається...
Зачитується проект постанови.
Які будуть доповнення чи зміни?
Є пропозиція прийняти запропонований проект як постанову зборів. Прошу голосувати.
Постанова приймається.
Пленарне засідання сесії парламенту.
Сьогодні на порядку денному обговорення проблем Чорнобиля.

После продолжительных дискуссий постановление было принято в целом. Прошу занять свои места в сессионном зале. Ставятся на обсуждение поправки. Какие будут предложения? Вносятся предложение голосовать поименно. Решение принято. Кто за то, чтобы принять второй пункт проекта без изменений, прошу голосовать. Решение не принято. Продолжаем обсуждение. Прошу вносить конкретные предложения. По третьему пункту проекта есть замечания? Ставлю на голосование предложение... Принести благодарность. Принести вред. Ввиду вышеизложенного. Нуждаться в помощи. Заслуживать внимания. Оставить под вопросом. Приняться за работу. Ввиду того, что... Это вызывается тем, что... По закону. По нашей инициативе. Отпуск по болезни. Разработать мероприятия по проведению праздника. Ввести в состав. По приказу. Согласно приказу. Соответственно приказу. Поставить в пример. По указанию. По всем правилам. По инициативе. Все, кто не прошел регистрацию, должны явиться... Кое-кто из присутствующих на собрании участия в голосовании не принимал. Подготовиться к выступлению. Предупреждать о (об)... Забота о (об)... Работать по совместительству. Выполнять по распоряжению. Обратиться по адресу. За отчетный период. Протокол заседания педагогического совета средней школы. Председатель совета. Секретарь совета. Постановили. Прием заявлений... продлевается в связи с... на 20 дней. Срок подачи документов на конкурс продлен до 1 января 199.. года. Основной задачей ревизии является проверка	Після тривалих дискусій постанову було прийнято в цілому. Прошу зайняти свої місця в сесійному залі. Ставляться на обговорення поправки. Які будуть пропозиції? Вносьться пропозиція голосувати поіменно. Рішення прийнято. Хто за те, щоб прийняти другий пункт проекту без змін, прошу голосувати. Рішення не прийнято. Продовжуємо обговорення. Прошу вносити конкретні пропозиції. До третього пункту проекту є зауваження? Ставлю на голосування пропозицію... Скласти подяку. Завдати шкоди. Зважаючи на викладене вище. Потребувати допомоги. Заслужувати на увагу; бути вартим уваги. Залишити без уваги. Взятися до роботи. Через те, що...; зважаючи на те, що...; з огляду на те, що. Це викликається тим, що...; це залежить від того, що... За законом; згідно з законом. За нашою ініціативою. Відпустка через хворобу. Розробити заходи щодо проведення свята. Ввести до складу. За наказом. Згідно з наказом. Відповідно до наказу. Поставити за приклад. За вказівкою. За всіма правилами. З ініціативи. Усі, хто не пройшов реєстрації, повинні з'явитися... Дехто з присутніх на зборах участі в голосуванні не брав. Підготуватися до виступу. Попереджати про... Піклування про... Працювати за сумісництвом. Виконувати за розпорядженням. Звернутися за адресою. За звітний період. Протокол засідання педагогічної ради середньої школи. Голова ради. Секретар ради. Ухвалили. Прийом заяв ... продовжується у зв'язку з... на 20 днів. Строк подання документів на конкурс продовжено до 1 січня 199.. року. Основним завданням ревізії
---	---

финансовых операций и хозяйственной деятельности, состояния учета и расходования материальных ценностей.	є перевірка фінансових операцій і господарської діяльності, стану обліку і витрат матеріальних цінностей.
Подписка на газеты, журналы.	Передплата на газети, журнали.
Справка.	Довідка.
Договор.	Договір, угода.
Докладная записка.	Доповідна записка.
Поручение.	Доручення.
Заявление.	Заява.
Отчет.	Звіт.
Квитанция.	Квитанція.
Приказ.	Наказ.
Накладная.	Накладна.
Объявление.	Оголошення.
Сообщение о мероприятии.	Повідомлення про захід.
Удостоверение.	Посвідчення.
Постановление.	Постанова.
Пояснительная записка.	Пояснювальна записка.
Протокол.	Протокол.
Резолюция.	Резолюція.
Расписка.	Розписка.
Распоряжение.	Розпорядження.
Стенограмма.	Стенограма.
Характеристика.	Характеристика.
Выборная должность.	Виборна посада.
Избирательный участок.	Виборча дільниця.
Избирательная кампания.	Виборча кампанія.
Бюллетень для голосования.	Бюлетень для голосування.
Общее избирательное право.	Загальне виборче право.
Общественные организации.	Громадські організації.
Общественное поручение.	Громадське доручення.
Соблюдать тишину (порядок, дисциплину).	Дотримуватися тиші (порядку, дисципліни).
Придерживаться взглядов (идей, классификации).	Притримуватися поглядів (ідей, класифікації).
Личная подпись.	Особистий підпис.
Личное дело.	Особова справа.
Лишить прав.	Позбавити прав.
Избавиться от плохого работника.	Позбутися поганого працівника.
Экономический показатель.	Економічний показник.
Смотри указатель на последней странице отчета.	Дивись покажчик на останній сторінці звіту.
Срок полномочий продлен.	Термін повноважень продовжено.

Речевые образцы АВТОБИОГРАФИЯ АВТОБІОГРАФІЯ

Я, Ілляшенко Микола Андрійович, народився 13 липня 19.. року в сім'ї службовців (колгоспників, робітників) у місті Ніжин Чернігівської області.

У 19.. році закінчив Ніжинську середню школу № 1.

У 19.. року вступив на філологічний факультет Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя і в 19.. році закінчив його.

З 15 серпня 19.. року працюю вчителем української мови і літератури середньої школи № 5 м. Ніжин.

Член профбюро школи, беру участь у художній самодіяльності учительського колективу.

Моя мати, Ілляшенко Ніна Григорівна, – вчителька, пенсіонерка, батько, Ілляшенко Андрій Олександрович, – лікар.

18.07.19.. рік.

Підпис

ЗАЯВЛЕНИЕ

ЗАЯВА

Ректорові
Ніжинського державного педагогічного
інституту ім. М. В. Гоголя
Ткачук Віри Олександрівни,
яка проживає за адресою: Чернігівська область,
м. Мена, по вул. Лесі Українки, 16

ЗАЯВА

Прошу допустити мене до складання вступних екзаменів на перший курс філологічного факультету (спеціальність "українська мова і література") Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя.

До заяви додаю:

1. Атестат зрілості, виданий Менською середньою школою № 1 27.06.1992 року.
2. Довідку про стан здоров'я (форма № 286).
3. Автобіографію.
4. Дві фотокартки.

1.07.19.. р.

Підпис

Директорові
середньої школи № 1 м. Ніжин
Лазоренко Ользі Андріївні
учениці 9-а класу
Коломієць Лариси Петрівни

ЗАЯВА

Прошу прийняти мене до 10-А класу середньої школи № 1.

15.08.19.. р.

Підпис

ДОВЕРЕННОСТЬ
ДОРУЧЕННЯ

Я, Проценко Лариса Іванівна, студентка I курсу філологічного факультету Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя, доручаю Кириченко Ользі Миколаївні, студентці III курсу філологічного факультету, одержати мою стипендію в сумі... карбованців (...) за червень 19.. року.

Доручення дійсне до 1 липня 19.. року.

29.05.19.. р.

Підпис

Підпис студентки I курсу філологічного факультету Проценко Лариси Іванівни засвідчую:
М. П.

29.05.19.. р. Зав. канцелярії

Підпис

ОБЪЯВЛЕНИЕ
ОГОЛОШЕНИЯ

10 лютого 19.. року о 18 годині в актовому залі відбудеться вечір "Мужай, прекрасна наша мова".
У програмі вечора:

1. Урочиста частина.
 2. Вікторини, конкурси.
 3. Концерт.
- Запрошуються учні старших класів, учителі, батьки.

Оргкомітет

Названия областных центров Украины	Назви обласних центрів України
Винница	Вінниця
Днепропетровск	Дніпропетровськ
Донецк	Донецьк
Житомир	Житомир
Запорожье	Запоріжжя
Ивано-Франковск	Івано-Франківськ
Киев	Київ
Кировоград	Кіровоград
Луганск	Луганськ
Луцк	Луцьк
Львов	Львів
Николаев	Миколаїв
Одесса	Одеса
Полтава	Полтава
Ровно	Рівне
Симферополь	Сімферополь
Сумы	Суми
Тернополь	Тернопіль
Ужгород	Ужгород
Харьков	Харків
Херсон	Херсон
Хмельницкий	Хмельницький
Черкасы	Черкаси
Чернигов	Чернігів
Черновцы	Чернівці

Лариса Ролік

"ЧИМ МІСТО СЛАВИТЬСЯ МОЄ?" ЕКСКУРСІЯ ДО ПАМ'ЯТНИКА НІЖИНСЬКОМУ ОГІРКУ

Мета: фізичний розвиток, підтримка рухової активності дітей.

Соціально-моральний розвиток: активізація потреби в отриманні нових вражень від пізнання предметного, природного та соціального довкілля та власного "Я"; формування здатності сприймати визначні місця, естетичні об'єкти рідного довкілля, що дозволить налаштувати поведінку дитини на творення добра; виховання активних, національно свідомих громадян, любові до рідної землі, шанобливого ставлення до її минулого.

Емоційно-ціннісний розвиток: формування емоційно-ціннісного ставлення до скульптур, демонстрація їх винятковості та неповторності; виховання в дітей позитивних емоцій, почуттів, поліпшення настрою; навчання дітей виражати думки в слові та малюнку; розвиток емоційної чутливості, уяви, творчості.

Пізнавальний розвиток: розширення знань про місто Ніжин; його визначні місця, історичні пам'ятки архітектури та скульптури, зокрема, пам'ятник ніжинському огірку; збагачення їх знаннями про відомих земляків; формування в дітей уявлення про те, що Ніжин славиться своїми знаменитими ніжинськими огірками, їх характерними ознаками, смаком; ознайомлення з традицією вирощування та приготування.

Мовленнєвий розвиток: збагачення словника дітей словами-назвами визначних місць, їхніх характерних ознак, образними висловами про огірки через вірші, пісні, легенди, казки; словами, які допоможуть висловити свої почуття та настрої; активізація вміння дітей будувати речення різного типу – прості, поширені; розвиток умінь висловлювати своє ставлення, давати оцінку скульптурним пам'ятникам, малюнкам; прищеплення навичок пояснювального мовлення; сприяння розвитку дикції, виразного читання.

Художньо-естетичний розвиток: розширення уявлення дітей про мистецтво скульптури та його значення, ознайомлення з пам'ятником ніжинському огірку; сприймання емоційно-образного змісту скульптури, художніх, музичних творів, народного дитячого фольклору; заохочення створювати багатофігурні

композиції за уявою, по пам'яті; закріплення понять "контур" і "силует"; розвиток точності рухів руки й очей, творчої уяви, здатності керувати своїми діями, наполегливості, упевненості у своїх можливостях; виховання зосередженості й посидючості.

Матеріал: слайди визначних місць міста, настільна гра "Подорож Ніжином", аудіоапаратура.

План-схема

I. Організаційний момент

Вихователь: – Діти, є на нашій землі місця красиві: і парки казкові, і ріки чудові, і моря глибокі, і поля безкраї, і ліси дрімучі. Але де б не були ви, серцем линете сюди, в рідний край, де ми живемо, де наш рідний дім, наша рідна земля:

Ніжин чарівний,

Місто дитинства.

Земле квітуча моя.

І хочеться розповісти вам про наше місто чудове та давнє, про наших людей славних. Сьогодні я запрошую вас на екскурсію до пам'ятника ніжинському огірку. Я буду екскурсоводом, а ви – туристами. Згодні? Пригадаймо, чим наше місто відоме, чим воно славиться?

Діти вголос розмірковують. Вихователь додає, що місто прикрашають красиві площі, парки, багатопверхові будинки, церкви та собори, а також пам'ятники: величні, строгі, виразні.

Вам, малята, хочеться дізнатися, що було на рідній землі до вас, які і як мешкали тут люди, до чого прагнули, про що мріяли? Чим місто славиться моє? Огірочками. Здивовані? Що ви можете розповісти мені про огірки? (Відповіді дітей.)

– Вихователь: – Згадуючи про огірок, в уяві виникає зелений пухирчастий здоровань, згадується апетитний хрускіт і свіжий, ні з чим не порівняний весняно-літній запах. Його за це і люблять, і готові вирощувати. Слава про смакові якості огірка збагатила історію міста. Час і нам, дошкільнятам-мандрівникам, познайомитися зі славнозвісними ніжинськими огірочками, про них почути та на власні очі побачити.

II. Настільна гра "Подорожуємо разом"

– Наша подорож розпочнеться за допомогою цієї великої карти-мандрівниці. Спочатку виконаємо перше завдання: розмістимо силуети визначних архітектурних споруд на визначених місцях карти:

"На папері ми зобразим визначні місця усі

І відразу упізнають місто Ніжин люди всі".

Починається цікава подорож містом. Почергово гравці кидають кубик, пересуваються доріжкою. На зупинках розповідають про те, що вони знають про визначні місця. За правильні відповіді гравці отримують призові фішки. Вихователь доповнює розповідь, ілюструючи слайдами. Переможцем стає той, хто зібрав найбільшу кількість фішок.

1. Гоголівський сквер.

Коли потрапляєш до Гоголівського скверу, то увагу, перш за все, привертають великі дерева, які ототожнюються з міццю та силою. Це – каштани. Багато їх росте у сквері – старезних, величних та красивих. А за ними – великі красиві галявини, на яких навесні спочатку розквітає багато фіалок. Згодом каштани викидають свої білі свічки, а восени їх дозрілі плоди падають на бруківку. Будь-якої пори в сквері гарно – і коли падає сніг, і коли йде дощ. У 1877–1878 роках з ініціативи і на кошти українського мецената, громадського й культурного діяча В. В. Тарновського заклали сквер. 4 вересня 1881 року тут урочисто відкрили пам'ятник видатному письменникові М. В. Гоголю. Автор і скульптор бронзового погруддя – П. П. Забіла. Голова похилена вниз, на обличчі вираз глибокої філософської задуми і відреченості. Погруддя спирається на чотирикутний постамент, середня частина його завужена, а верхня – утворює карниз. На ній прикріплена невелика бронзова дошка з написом "Гоголь". Пармен Петрович Забіла створив цю скульптуру, а почесний член Гоголівського Комітету П. А. Кочубей домовився з залізницею про перевезення пам'ятника з Петербурга в Ніжин. 1921 року на честь Гоголя був названий і сквер.

2. Пам'ятник на могилі працівників ніжинської міліції, які загинули в бою під Дорогинкою. Пам'ятник скульптора М. М. Котко являє собою мармурову дошку з прізвищами похованих – вул. Яворського.

3. Ніжинський краєзнавчий музей – вул. Я. Батюка, 14. Житловий будинок кінця XIX століття з пишним зовнішнім декором.

4. Пам'ятник Герою Радянського Союзу Я. Батюку – вул. Я. Батюка.

5. Ніжинська міська рада – пл. І. Франка.

6. Пам'ятник на могилі гвардії майора І. Хайтовича, пам'ятник на могилі Герою Радянського Союзу С. Моховому – вул. Т. Шевченка.

7.

8. Пам'ятник Тарасові Шевченку – парк імені Т. Шевченка.

Вихователь: – Кого зобразив скульптор у цьому пам'ятнику? (Відповіді дітей.) – Хто такий Т. Шевченко? (Відповіді дітей.)

– Історія Ніжина пов'язана з ім'ям Кобзаря. Він двічі перебував у нашому місті. Прах поета везли з Петербурга в Україну через Ніжин. Наше місто Т. Шевченко згадує в повісті "Близнецы". Ніжинці з пошаною ставляться до великого Кобзаря, і 1991 року йому поставили пам'ятник. Скульптор О. Скобликов відтворив образ поета в такому віці, в якому він був у Ніжині. На пам'ятнику – молодий Тарас, який присів відпочити на камінь. Бронзова скульптура знаходиться на прямокутному постаменті із цілого граніту.

9. Пам'ятник землякам, полеглим в Афганістані.

10. Пам'ятник ніжинському огірку.

III. Надбання необхідної інформації

Вихователь: – Увага! Ми досягли мети нашої оглядової екскурсії – вулиця Шевченка, консервний комбінат. Чому ми зупинилися саме тут? Що відображає цей пам'ятник? (Відповіді дітей.)

– Де можна найчастіше побачити огірки? (Відповіді дітей: на городах, у господі, на ринках, в магазинах. Розгляд сортів огірків.)

ДИДАКТИЧНА ГРА "ОГІРКОВИЙ АСОРТИМЕНТ"

Діти складають описові розповіді про огірки.

– Вихователь: – Як часто, на вашу думку, встановлюють пам'ятники овочам? Поясніть свою думку. (Відповіді дітей.)

– Це – унікальний пам'ятник, який став першим пам'ятником овочу в Україні. Його поставили в грудні 2005 року, а розміщений він у скверику неподалік корпусів Ніжинського консервного комбінату, який є, власне, головним переробником відомого на всю Україну та за її межами продукту. Якого кольору пам'ятник? Із якого матеріалу виготовлений? Де знаходиться овоч, який зобразив скульптор? (Відповіді дітей.)

Вихователь: – Цей пам'ятник – скульптурне зображення погрібця (льоху) та діжки з ніжинським огірком. Ніжинський огірок з рідкісного для країни зеленого граніту лежить на діжці, яка, своєю чергою, розмістилася на імprovізованому постаменті – льосі для зберігання солінь. Матеріал для пам'ятника привезли аж із Італії. Автор – місцевий архітектор Леонід Воробйов. Таким чином, скульптурна композиція імітує льох як традиційне місце для зберігання і консервації овочів, діжу, в якій за старих часів засолювали ці овочі, і, власне, сам ніжинський огірок. Сам огірок важить понад 50 кілограмів.

Чому саме цей пам'ятник сподобався найбільше? (Відповіді дітей: гарний, яскравий, майстерно зроблений тощо.)

ТВОРЧА ГРА "ІСТОРІЯ ПРО ПАМ'ЯТНИК"

Малятам пропонують скласти історію про огірок за орієнтовним планом. Як звали овоч? Де він жив? Яку він мав вдачу? Яких він мав друзів? Що б ти хотів відобразити для розкриття сюжету свого оповідання, якби був майстерним скульптором? Давайте познайомимось з пам'ятниками огірку в інших країнах.

Першими в такому починанні були в'ятичі – 2003 року в невеликому російському містечку Істобенськ "виростили" шестиметровий бронзовий огірок. Пізніше з'явилися гранітні льох, барило і наш огірочок в Ніжині. Вирішили не відставати і білоруси – 2007 року у Шклові з'явився чудодійний огірок в піджачку з кишеньками. Загальну думку висловлює напис на бронзовій діжці з метровим огірком в білоруському місті Лохувіці: "Огірку-годувальнику від вдячних луковичан".

Дітям пропонують вибрати серед цих пам'ятників той, який найбільше припав до душі. (Обговорення вибору дітей.)

Вихователь: – Які риси характеру треба в собі плекати, щоб оволодіти майстерністю скульптора? (Відповіді дітей.) для цього треба мати і хист, і талант, і звісно, наполегливо вчитися та працювати.

ФІЗКУЛЬТХВИЛИНКА

Ми тепер вже анітрішки (повороти голови вліво-вправо).

Не будемо ходити пішки (повороти тулуба вліво-вправо, руки на поясі).

До автобуса підем і мотор заведем (почергове піднімання рук вгору).

Зробимо корисні вправи (нахили тулуба вперед).
Їдем на колесах правих (стрибки на правій нозі).
Їдем на колесах лівих (стрибки на лівій нозі).
Зараз дружно загули (крутіння зігнутими в ліктях руками перед грудьми).
А тепер загальмували (присіли).
Відпочити стали (встали).

СЕАНС МУЛЬТИТЕРАПІЇ ДЛЯ МАЛЯТ. Мальований мультфільм

Вихователь: – Як гарно й весело навесні на нашому городі – навколо геть-чисто все зелене та буйне: огірки, гарбузи, картопля, смородина, квасоля, малина – все цвіте. Як багато буряків, кропу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна господиня.

– Нічого в світі так я не люблю, як саджати що-небудь у землю, щоб росло. Коли вилазить саме з землі всяка рослиночка, ото мені радість, – любить розказувати господиня.

Серед інших народився пуп'янок квіточки майбутнього огірочка, озирнувся довкола і побачив своїх братиків на молодому, в'юнкому огудинні. Частина огірочків вже з'явилась на світ, проте ще буде дуже багато квітів та пуп'янків. Пуп'янок квіточки радісним голосом привітався з усіма. Решта малесеньких пуп'янків теж привітали свого побратима.

Всі з нетерпінням чекали, коли сонечко розбудить бджолиний рід, який ночував на пасіці в кумедних вуликах. В одному із помешкань жила крихітка-бджілка Майя зі своїми сестричками – маленькими, смугастими працюючими бджілками. Всі давно прокинулись, вмивали свої зірки оченята, розпрямляли вусики, хоботочки для збирання пилку, прозорі крильця, багато лапок. Нарешті вулкан вулика розпочав діяти, і бджілки полетіли слідом за старшими до огірків. Вони порались коло цвіту і так прудко літали до квіток і додому, і так їм було ніколи, що скільки наш пуп'янок квітки не намагався, не зміг жодної розгледіти. Та ось Майя, перелітаючи з квітки на квітку, помітила його напіввідкритий, тремтливий прихисток, спустилась глибоко в квітку, дістаючи хоботком нектар, вимазала його перенесеним пилком. Радісно забилося серце майбутнього огірочка – мені дуже пощастило, адже тільки із запиленої квітки виросте майбутній огірок. Спасибі бджолам – великим трудівницям, які працюють зі сходу сонця й до самого заходу, збираючи пилку із квітів, запилюючи рослини.

З часом огірковий пуп'янок перетворився на крихітний огірочок, щоб у майбутньому стати найбажанішим серед огірків-зеленців – недостиглих плодів, які прийнято вживати в їжу, і яким, зрештою, і буде встановлено пам'ятник. Так трапляється на білому світі з усім, до чого доторкнуться руки найбільшого з найбільших чарівників – руки працелюбної, наполегливої людини.

Запитання до обговорення казки. Кому повинні завдячувати огірочки-зеленці за свою славу? (Відповіді дітей.) Яку користь дають огірки? (Відповіді дітей.) Огірок багатий не тільки на воду, в якій містяться розчинені мінеральні солі. У шкірці овоча знаходиться невелика кількість аскорбінової кислоти (вітаміну С) і каротину. І це ще не все. Огірок містить калій, кремній, сірку, йод, фруктозу і клітковину, яка стимулює травлення. В ньому багато вітамінів, ферментів, які поліпшують травлення, і ефірних масел, що підвищують апетит, а тартронова кислота відмінно регулює процеси вуглеводно-жирового обміну. Свіжий огірковий сік може знищувати деякі мікроорганізми, в тому числі і золотистий стафілокок.

А чи бачили ви, як вирощують огірки? Можливо, хтось із вас і сам брав участь у вирощуванні. Хто хоче розповісти? (Розповіді дітей.) Тож які роботи виконують під час вирощування огірків? (Діти називають.) Зараз ми побачимо, чи всі добре знають ці роботи.

ГРА "ВАСИЛЬ"

Ой, Василю, товаришу,	А як не вгадаєш,
Глянь-бо ти на нас.	Будемо карати.
Чи вгадаєш, товаришу,	Будеш перед нами
Яка праця в нас?	Три дні танцювати.

(Діти показують роботу, а Василь відгадує.)

Вихователь: – Звідки в Ніжин прийшов огірок? Вважається, що першими селекціонерами, засолювачами і розповсюджувачами ніжинських огірків були місцеві греки, що оселилися тут у середині XVII століття. Саме з Греції, за переказами, переселенці привезли з собою насіння мініатюрних огірків, незаних досі в Україні. В заплаві річки Остер вони почали вирощувати ці огірки, відтак солили їх за своїм особливим рецептом. Приготовані в такий спосіб хрусткі огірочки виявилися дуже смачними. Незабаром вирощування і приготування ніжинських огірків поширилося на ближні села, зокрема Бобрик та Липовий Ріг. Слава про смакові якості огірка швидко поширювалася, і 1879 року про ніжинські огірки вперше

довідуються в Москві. Відтоді місцева огіркова промисловість успішно розвивається, і 1897 року поставлено своєрідний рекорд – в Ніжині було засолено 100 вагонів огірків. 2004 року першу партію знаних ніжинських огірків відправлено до столу британської королеви Єлизавети II. Королівський двір оцінив якість продукції і вирішив постійно замовляти знамениті овочеві делікатеси.

Вихователь: – Що потрібно огіркам для зростання? Сприятливий клімат та місцеві чорноземи. Ніжинські ґрунти містять багато іонів срібла, завдяки яким овоч стає надзвичайно смачним і хрустким.

Вихователь: – У чому ж таємниця приготування ніжинських огірочків? Відомо, що ніжинський овоч – найкращий для соління. При засолюванні в огірках цього сорту не утворюється порожнеч. Крім того, солоні ніжинські огірки мають відмінний смак.

Вихователь: – Давайте пригадаємо прислів'я, загадки про огірки.

Пусті осот у город – огірків не буде.

Оті коні на припоні не їдять, не п'ють, а гладшають.

А що то за коні на припоні: довгасті, голчасті, зеленої масті, нікого не возять, лише солі просять?

Довгий, зелений, добрий і солоний, добрий і сирий. Хто він такий?

Зелений крокодильчик – усі зубенята всередині.

Лежали на грядці зелені хлопці, в розсіл потрапили – солоними стали.

Влітку в городі – свіжі, зелені, а зимою в бочці – жовті, солоні. Відгадайте, молодці, як звуть нас.

Без вікон, без дверей, повна світлиця людей.

ГРА "ОГІРОЧКИ"

Діти беруться за руки, витягуються в одну лінію. Передні завертаються до задніх, ніби в'ються. Двоє останніх піднімають вгору руки, а всі проходять попід руками, співаючи:

Ой, вийтеся, огірочки,

Та в зелені пуп'яночки.

Грай, жучку, грай,

Тут тобі край.

Ходить жучок по жучині,

А жучина по деревині.

Грай, жучку, грай,

Тут тобі край.

Дайте, хлопці, околота,

Повезем жучка до болота.

Грай, жучку, грай,

Тут тобі край.

Жучок плаче у болоті,

Дівки скачуть у золоті.

Грай, жучку, грай,

Тут тобі край.

Чи ти, жучку, писка не маєш,

Що ти, жучку, різко не граєш?

Грай, жучку, грай,

Тут тобі край.

ІСТОРІЯ ПРО ОГІРОК, АБО ОГІРОК В ІСТОРІЇ (Додатковий матеріал)

Огірок – однорічна трав'яниста рослина. Сімейство – гарбузові, рід – огірок. Вид – огірок звичайний (*Cucumissativus*).

Найближчі родичі: гарбуз, диня, кабачок, кавун. З точки зору ботаніки огірок – це ягода, але в кулінарії, зазвичай, сприймається нами як овоч. Унікальність цього овочу-ягоди полягає в тому, що це, мабуть, єдиний продукт, який їдять незрілим. Вважається навіть, що сама назва походить від грецького "аорос" (незрілий), яке поступово трансформувалося в "аугурос" і на Русі в "огірок".

Початок історії вирощування огірків губиться в глибині століть. Найбільш сміливі дослідники визначають вік культурного огірка від чотирьох до шести тисяч років. У чому збігаються думки вчених, так це в тому, що його батьківщиною є тропічні і субтропічні райони Індії й Китаю. В даний час його дикі родичі (огірок Хардвика) блаженствують в індійських джунглях і прикрашають зеленими гірляндами паркани в селах.

Існує легенда, що зв'язує появу огірка з індійським раджею, у якого було 60 тисяч дітей, що ніби відповідає кількості насінин в одному плоді. Саме з Індії почався переможний хід цієї культури на схід – в Китай, де виникли перші теплиці для цілорічного вирощування, і на захід – у Туреччину, про що також складена легенда. Владолюбний і жорстокий турецький султан Магомет II отримав у подарунок від індійського раджі десять дивних зелених плодів. Їх розклали на коштовному блюді, а помилуватися ними запросили тільки сім найближчих придворних. І, тим не менш, один огірок зник! Щоб знайти злочинця, зробили найретельніший обшук – всім сімом розпороли животи...

Підтвердження значущості огірка в житті давніх людей ми знаходимо в різних літературних і художніх джерелах. Його зображення знайдено на фресках у єгипетських і грецьких храмах. Аристотель у своїх працях описував корисні властивості огірка, а лікувальні якості цієї культури вивчав Гіппократ. У Стародавньому Римі, щоб догодити імператорові Тиберію, придворний садівник вирощував огірки в ящиках на колесах, забезпечуючи таким чином рослинам найкращі умови. Тоді ж з'явилися перші рецепти засолювання.

Вихователь: – А тепер пригадаймо, як ми у "ПіснеЗнайці" про Ніжин вищебечуємо. (Слова Л. С. Василевської "Я – Ніжина краплиночка мала...")

Дзвенить любов до міста, мов джерельце,
Святих золотоверхих куполів,
До Ніжин-озера, бо добре в нього серце,
І дому, що найкращий на землі.

Приспів:

Іду я містом – і душа моя співає,
Співають хвилі рідного Остра.
Що кращої ніде землі немає.
Я – Ніжина краплиночка мала.

Вправа 1. "Чим я пишаюсь"

Розкажіть, які визначні місця міста Ніжина вам сподобалися і чому.

Вправа 2. "Все прекрасне в місті збережемо"

Правила справжнього громадянина, який не буде:

- місто ображати;
- на стінах малювати;
- сміття в скверу кидати;
- правила дорожнього руху порушувати.

Вправа 3. "Намалюй і розкажи"

Вихователь: – А от вам ніжинські огірочки до обіду. Пригощайтесь.

ПІДСУМОК

– Про що сьогодні йшла мова на занятті?

– Чим славиться місто Ніжин?

– Яку пісеньку ми співали разом?

**Галина Брюзгіна, Валентина Коробка,
Алла Хоменко**

РОЛЬ НАВЧАЛЬНО-ХОУДОЖНЬОГО РЕПЕРТУАРУ У СПІВАЦЬКОМУ РОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ МУЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Завдання вокального навчання – формування та удосконалення практичних професійних навичок співацького голосоутворення. Основним навчальним матеріалом, який забезпечує співацький та художній розвиток майбутнього фахівця музичного виховання, є навчально-художній репертуар. Музичний матеріал – важливий фактор розвитку голосу.

Спеціально підібраний вокальний репертуар сприяє комплексному формуванню вокально-технічних та художніх навичок. Правильно вибрані музичні твори уже самі собою виховують голос. Від того, що співатиме учень, залежатиме і спосіб голосоутворення та звуковедення. При цьому, насамперед, слід керуватися характером голосу учня, а також рівнем його загальномузичного та вокального розвитку.

Кожен твір ставить перед співаком нове завдання. Тому пристосовувати голос для відповідного його звучання, залежно від форми та змісту, мета постійного тренування.

Завдяки тренуванню співак набуває необхідних вокальних навичок, а саме:

- 1) вільне володіння диханням;
- 2) спокійна робота гортані;
- 3) уміння користуватися резонаторами.

Процес роботи над тим чи іншим твором слід поділяти на такі етапи:

- 1) знайомство з твором у цілому;
- 2) вивчення музичного та поетичного тексту;
- 3) всебічний аналіз твору;
- 4) пошук відповідного звукоутворення;
- 5) вокально-виконавський план;
- 6) загальна координація усіх дій.

Вивчаючи поетичний текст, доцільно використовувати прийом вокального читання або декламування, який сприяє формуванню чіткої дикції, однорідності звучання голосу та політності звуку, відтворює психологічні відтінки твору.

Будова мелодичної лінії може мати такі музичні труднощі, як інтонування хроматичних ходів, інтервалів на септими, нони і т. п., зменшених та збільшених інтервалів. Але складність мелодичного малюнку легше подолати, ніж ритмічного; складні ритми, їх зміна, синкопи, дуолі, тріолі, точне відтворення крапок та пауз становлять певні труднощі для співаків-початківців. Тому фрагментарна вокалізація на одній, зручній для учня, голосній дає можливість подолати їх при співі зі словами.

Використання у творах різноманітної динаміки вимагає від співака уміння володіти зміною сили звучання, співати ріано, не знімаючи звук з дихання, співати форте якісним звуком без форсування, що є теж не зовсім простим завданням. Уміння користуватися основними динамічними фарбами, такими, як піано, мецо-форте, форте та фортисимо, доступне лише підготовленому учню.

Значні труднощі для молодого співака становлять:

а) повільний темп, мелодія, що складається з довгих довжин та вимагає широкого дихання та достатньої вокально-технічної підготовки;

б) швидкий темп, мелодія з короткими довжинами (восьмими, шістнадцятими) вимагають володіння технікою рухливості. Виняток – співаки з природною здібністю до колоратури.

Особливі вокально-технічні труднощі, різні прикраси (форшлаги, морденти, групето, трелі, каденції, різноманітні пасажі), виконання яких вимагає спеціально відпрацьованих навичок. Філірування звука, обов'язкова для багатьох творів, також вимагає достатньої підготовки.

Якщо перелічені вище вокально-технічні труднощі пов'язані з рухливістю, гнучкістю, витривалістю голосу, вільною роботою гортані та дихання, то уміння співати скоромовку або речитатив пов'язане з гнучкістю артикуляційного апарату.

До труднощів вокально-технічного плану належить також уміння створювати тембральні нюанси, змінювати темброве забарвлення звука залежно від змісту чи виконавських завдань твору.

На особливу увагу заслуговують труднощі виконавського характеру, що пов'язані з емоційно-смісловим змістом твору. Це може стосуватися нескладних за музичною фактурою, але розрахованих на велике емоційне навантаження або особливі тонкощі виконання творів, які під силу досить підготовленим студентам.

При цьому слід зауважити, що поняття складності, певною мірою, індивідуальне, тому використання методичних прийомів повинно мати творчий підхід (диференційоване навчання), враховувати рівень підготовки співака, його професійність.

Твори, що входять до збірки, можуть бути рекомендовані як для набуття професійних вокальних умінь, так і для їх удосконалення. Вони розраховані переважно на учнів, які добре володіють вокально-технічними навичками, мають певний сценічний досвід та, безперечно, музично обдарованих.

2015 року виповнилось 210 років з того дня, коли Сенат Російської імперії прийняв постанову про будівництво в місті Ніжин вищого навчального закладу під назвою "Гімназія вищих наук князя Безбородька".

Так у прадавньому козацькому містечку на мальовничому березі річки Остер у прекрасному старовинному парку виросла білоколонна споруда в стилі класичної архітектури за проектом відомого архітектора Луїджі Руска.

А 4 вересня 1820 року відбулося відкриття Гімназії вищих наук князя Безбородька, яка довгі роки була єдиним вищим навчальним закладом на Лівобережній Україні. Славу приносили їй її випускники:

письменники М. Гоголь, Є. Гребінка, В. Забіла, Н. Кукольник, О. Афанасьєв-Чужбинський, Л. Глібов, Ф. Богушевич, М. Гербель, М. Лазаревський, Ю. Збанацький, О. Ющенко, Є. Гуцало, Л. Гор-лач.

Пропонуємо вокальні твори на вірші випускників Ніжинської вищої школи: Миколи Гоголя (роки навчання 1821–1828), видатного російського письменника та Нестора Кукольника (роки навчання 1820–1828), письменника, драматурга, художнього критика, журналіста, видавця, музиканта та мистецтвознавця.

Гордістю Ніжинської вищої школи є Микола Васильович Гоголь (1809–1852), який навчався у гімназії з 1 травня 1821 по 27 липня 1828 року. Саме тут він зробив перші кроки в літературі. В цих стінах майбутній автор "Вечорів на хуторі біля Диканьки" написав вірші, прозу, поему. В останні роки перебування в Ніжинській гімназії вищих наук формувалась громадянська позиція письменника, що виявлялася в розумінні ним високого призначення людини на землі, чесному служінні на користь Батьківщині, вірі в подолання життєвих негараздів. Юнацькі враження ніжинського періоду знайшли відображення в "Ревізорі", "Мертвих душах", а також в інших творах М. Гоголя.

Ніжинці свято оберігають пам'ять про видатного письменника, горді з того, що з їх містом пов'язане його ім'я. Про це свідчать пам'ятники Гоголю, назви вулиць, площ, шкіл, університету.

Доля поріднила з Ніжинською вищою школою і Нестора Васильовича Кукольника (1809-1868) одного з відомих російських письменників 30-х – початку 40-х років XIX століття, автора численних п'єс, історичних романів; поета, видавця й редактора журналів. Він навчався в Гімназії з 1820 року, з початку її існування, а його батько був першим директором цього навчального закладу. Талановитий юнак володів багатьма мовами, гарно грав на музичних інструментах.

У гімназії навколо Н. Кукольника та М. Гоголя гуртувались літератори-початківці, для яких вони були взірцем у творчому пошуку. Після закінчення Ніжинської гімназії Н. Кукольник підтримував зв'язки з її випускниками і особисто з М. Гоголем. Слава залишила Кукольника ще за його життя. Нині його згадують лише історики літератури, а нашим сучасникам він більше відомий як автор чудових романсів ("Жаворонок", "Колыбельная песня", "Сомнение" та інші) на музику Михайла Глінки. Н. Кукольник був другом М. Глінки. Кращі роки творчої діяльності композитора пройшли саме в домі Кукольників. На вірші Нестора Васильовича Глінка написав чимало романсів, музику до трагедії "Князь Холмский".

Романси вокального циклу на вірші Нестора Кукольника "Прощание с Петербургом" та романс "Сомнение" написані геніальним російським композитором Михайлом Глінкою – основоположником російської вокальної школи, яка поєднує високу майстерність володіння голосом, широку розспівність та драматичну виразність.

Традиції М. І. Глінки наслідували усі композитори, що творили в жанрі романсу, зокрема Федір Надєнєнко (1902–1963), один з видатних українських композиторів.

"Давно ли роскошно ты розой цвела" (каватина)

Слова Н. Кукольника, музика М. Глінки

Романс для високого голосу, тенора або сопрано.

Четвертий романс циклу, присвячений вокальному педагогу ліричному тенору А. П. Лоді.

У перекладі з італійської "каватина" означає коротку арію ліричного характеру.

У романсі дві частини, які взаємно доповнюють одна одну, тому що витримані в елегічному настрої. Твір пронизаний почуттям кохання та вірності, які завжди протистоять швидкоплинному часу.

Рекомендується для роботи над ясною дикцією, особливо у верхньому регістрі, вільним кантиленним звуковеденням та оволодінням різноманітними видами вокальної техніки.

Формує звучання грудного та головного регістрів і перехідних звуків.

Використовуються м'яка та тверда атаки, прийоми легато, стакато, маркато. Потребує світлого м'якого тембру, близького звука та високої вокальної позиції.

Виконання романсу вимагає уміння виконувати мелодичні прикраси, форшлаги, групето та філірувати звук.

Слід зосередитися на інтонуванні септими, нестійкого для інтонування інтервалу, та звучанні перехідних нот з використанням прийому прикриття.

Відтворення контрастної динаміки вимагає гнучкості голосу та пластики дихання.

Приблизно III ступеня складності.

Діапазон d1-g2.

Темп *allegro moderato* (помірно-швидко).

Форма складна двочастинна.

ДАВНО ЛИ РОСКОШНО ТЫ РОЗОЙ ЦВЕЛА

Музыка М.Глинки (ориг. в g-moll)

Слова Н.Кукольника

Moderato

mf *p*

6 *p*

Дав - но ли рос - кош - но ты ро - зой цве -

10 ла, но жиз - ни не - проч - ной ми - ну - ла вес -

14 на. Дав - но ли рос - кош - но ты ро - зой цве -

19
ла, но жиз - ни не-проч-ной ми - ну - ла - вес - на. И зной - но - го

19
ле - та па - ля - щей кра - сой ты, пыш - но о - де - та, блес -

24
тишь пре - до мной, и чуд - но мер - ца - нье ве - чер - ней звез -

29
ды, и чуд но - си - я - нье тво - ей кра - со - ты,

34

39
чуд - но си - я - нье тво - ей кра - со - ты. Дав - но ли рос - кош - но ты ро - зой цве -

39
ла, но жиз - ни не - проч - ной ми - ну - ла вес - на, но

46
жиз - ни не - проч - ной ми - ну - ла вес на, но жиз - ни не -

51
проч - ной ми - ну - ла вес - на, *pp* жиз - ни не - прочной ми - ну - ла вес - на.

56

a tempo
vivace ed appassionato ma grazioso

63 *p*
Яр - ко ден - ни - ца го - рит, све - жей кра - со - ю ма - нит.

63 *p*

69 *f* *p*
Нет, не от - дам я те - бя, чуд - на - я де - ва мо - я!

69 *mf* *p*

75 *dolcissimo*
Неж - на - я ро - за взой - ла, ю - ной кра - сой рас - цве - ла.

75

81 *f* *p*
Нет, не от - дам я те - бя, нет, не от - дам я те - бя, чуд - на - я

81 *mf* *p*

88

де - ва мо - я! Нет, не от - дам я те - бя, нет, не от - дам я те - бя,

88

96 *f* rit. ma con forza *p*

нет, не от - дам я те - бя, чуд - на - я де - ва мо - я!

96

f *p*

104

"Сомнение"

Слова Н. Кукольника, музыка М. Глінки

Романс для низького голосу, баритона або баса, мецо-сопрано або контральто.

Цей твір – вершина російської елегійної лірики. Складна боротьба почуттів людини, її пристрасне прагнення до спокою, муки ревностів, що бентежать і хвилюють серце, все це становить зміст шедевру М. Глінки.

Рекомендується для роботи над кантиленою у поєднанні з виразною мелодекламацією.

Формує звучання грудного та змішаного регістрів. Вимагає вільного опертого дихання, рівного звуковедення та виразного фразування. Використовується прийом легато. Для виконання романсу характерний глибокий, насичений, подібний до віолончельного звучання тембр.

Слід звернути увагу на спів стрибків на кварту, квінту, септиму у висхідному напрямку та октаву у низхідному, які не повинні порушувати кантиленне звучання. З цією метою нижній звук інтервалу формується у високій позиції. У поєднанні звуків стрибків на септиму та октаву можна використати прийом густого портаменто.

Складність для виконання становить звучання перехідних нот та емоційне навантаження кульмінації першої частини куплету, де слід уникнути форсування звука та напруження як м'язів гортані, так і дихальних м'язів.

Відтворення різних психологічних станів на одному й тому ж матеріалі вимагає переконливого артистичного виконання.

Приблизно III–IV рівня складності.

Діапазон a(m)-d2.

Темп *andante mosso* (помірно-жваво).

Форма проста три-п'ятичастинна.

СОМНЕНИЕ

музыка М.Глинки

слова Н.Кукольника

Andante mosso

p

Уй - ми - тесь, вол - не - ни - я - стра - сти, за -
сон не - от - сту - пный и гроз - ный мне

p

сны, без - на - деж - но - е серд - це, я пла - чу, я
снит - ся со - пер - ник счаст - ли - вый, и тай - но, и

14
страж - ду, ду - ша у - то - ми - лась в раз - лу - ке! Я
зlob - но ки - пя - ща - я рев - ность пы - ла - ет! И

17
страж - ду, я пла - чу, не вы - пла - кать го - ря сле -
тай - но, и зlob - ю, ру - жи - я и - щет ру -

20
зах. На - прас - но — на - деж - да мне
ка. из - ме - ну

pp poco a poco cresc.

23
сча - стье га - да - ет, не ве - рю, не
рев - ность

26 *f*
ве - рю, о - бе - там ко - вар - ным, раз -
вар - ным на - ве - там, я

29
лу - ка у - но - сит лю - бовь! _____ Как// я! _____ 3. Ми -
счаст - лив ты сно - ва мо -

32 *p*
ну - ет пе - чаль - но - е вре - мя, мы сно - ва об - ни - мем друг

35
дру - га и страст - но, и жар - ко за -

38

бьт - ся вос-крес - ше - е серд - це, и страст - но, и

38

41

жар - ко с у - ста - ми со лют - ся у - ста.

41

p

44

tr

44

48

p

rit.

48

"Тебя зову"

Слова М. Гоголя, музика Ф. Надененка

Романс для високого голосу, тенора або сопрано.

Романс – яскрава кульмінація циклу, глибоко емоційна та поетична. Це відверте, пристрасно-хвилююче зізнання закоханого серця.

Рекомендується для роботи над кантиленою, широким диханням, високою позицією, вільною артикуляцією та чіткою дикцією.

Формує змішане та головне резонування. Виконується прийомом легато з використанням м'якої атаки.

Вимагає від виконавця пластичного дихання, опертого, насиченого, зібраного звучання без форсування та гнучкого фразування. Паузи не повинні переривати музичну тканину та зміст фрази.

Твір вимагає вміння без попереднього вступу партії фортепіано, а лише після однієї восьмої активно та артистично-яскраво відтворити психологічний стан героя.

Приблизно III–IV ступеня складності.

Діапазон e1-a2.

Темп *allegro appassionato* (швидко, пристрасно).

Форма тричастинна.

11 *p*

ву - - - юсь!
лю - - - є.

При - ди ко
Дай при - гор -

13

мне, - - -
ноть

при - жмись ко мне
се - бе ме - ні,

15

жви - ру чу - дес - но - го вол -
роз - 6 крий 6 о - 6 бій - ми 6 із ва -

17

не - - - нья!
ган - нья

ґы - ла - - - - - ет
па - ла - - - - - є

f

19

серд - - - це ти - ши - нс;
сер - 6 це в ти - 6 ши - 6 ні,

21

f

о - ни го - - - рят о - ни вог -
во - ни го - рят, во - ни в ог -

23

не, тво - и 5 по - -
ні, тво - і бен -

25

кой - ны - е дви - же - нья.
теж - ні по - ри - ван - ня.

5

28 Andante amoroso

Я без те-бя гру-щу, том-люсь, и по-за-быть те-бя нст си-лы.
Без те-бе так су-му-ю я! те-бе за-буь ме-ні не-си-ла!

32 И про-буж-да-юсь ли, ло-жусь — всё о те-бе, мой друг, мо-люсь —
То-бі од-ній мо-є жит-тя, то-бі пал-ка лю-бов мо-я.

36 *agitato* *f* всё о те-бе, всё о те-бе. мой ан-гел ми-лый.
все, все то-бі, все, все то-бі, мій ан-гел ми-лий.

rallent.

41 Всё, всё о те-бе.
Все, все, все то-бі.

p *pp*

"Очи черные"
Слова Є. Гребінки, музика Ф. Германа

"Очи черные" – найвідоміший у світі російський романс. Автор слів – Євген Гребінка (1812–1848) – український письменник, який народився на хуторі Убіжище Пирятинського повіту на Полтавщині. В 1825–1831 роках навчався в Ніжинській гімназії вищих наук, де почав писати вірші.

Вірш "Черные очи" був написаний Гребінкою під час гостювання в селі Березова Рудка у сусіда-поміщика, відставного штабс-капітана Василя Ростенберга. Його дочці, Марії Василівні, з якою Євген Гребінка згодом обвінчався, присвячені такі рядки:

Очи черные, очи страстные!
Очи жгучие и прекрасные!
Как люблю я вас! Как боюсь я вас!
Знать, увидел вас я в недобрый час!
Ох, не даром вы глубины темней!
Вижу траур в вас по душе моей.
Вижу пламя в вас я победное:
Сожжено на нем сердце бедное.
Но не грустен я, не печален я,
Утешительна мне судьба моя:
Все, что лучшего в жизни Бог дал нам,
В жертву отдал я огненным глазам!

Це оригінальний текст вірша, написаний саме Гребінкою. Вже понад 150 років романс "Очи черные" виконується в різних країнах на всіх континентах, часто зі своїми варіантами літературного тексту. Незмінною завжди залишається тільки перша строфа вірша.

Помилковою є версія, що автор музики – невідомий. Романс виконується на музику вальсу Флоріана Германа в обробці Сергія Герделя. Ця мелодія вперше була опублікована 1884 року.

Романс для середнього чоловічого голосу, баритона.

Це пристрасне та відверте зізнання в коханні, схвильована й емоційна сповідь закоханого серця.

Рекомендується для роботи над кантиленою, високою співацькою позицією, широким вільним диханням у поєднанні з яскравою емоційною мелодекламацією.

Формує звучання грудного регістру та регістрову рівність голосу з використанням змішаного резонування. Для романсу характерне як насичене яскраво-металеве, так і ніжне, задушевне тембральне забарвлення.

Вимагає від виконавця чіткої дикції, глибокого пластичного дихання, насиченого зібраного звучання, гнучкого виразного фразування. Незважаючи на яскраву емоційність твору, слід уникати форсованого дихання.

Приблизно III ступеня складності.

Діапазон *cl-es2*.

Темп *moderato* (помірно).

Форма куплетна.

ОЧИ ЧЕРНЫЕ

слова Е.Гребинки

старинный романс в
обр. Л.Ржецкой

Moderato

p rit. a tempo

5 accel.

9 *f*

13

17

О - чи чер - ны-е, о - чи страст - ны-е, о - чи жгу - чи-е

17

25 *f*
Как лю - блю явас, как бо - юсь явас, знать, у - ви - дас, я не - доб - рынас.

25 *f* *p*

33
Ох, не - да - ромвы глу - би - ны темшей, ви - жу тра - урвас

33 *pp*

39
по ду - ше мо-ей, ви - жу пла - мя вас я по -

39

44
бед - не - е: сож - же - но на нем серд - це бед - но - е. *8va*

44 *8va*

49 *(8va)*
> ff

57

Как люб - лю я вас, как бо -

60

юсь я вас, знать, у - ви - дел вас

63 *8va*

я не - доб - рый час

"Песня Ильинишны" із музики до трагедії "Князь Холмский"
Слова Н. Кукольника, музика М. Глінки

Восени 1840 року М. І. Глінка створює музику до трагедії Н. Кукольника "Князь Холмский". За життя композитора світ побачили три номери: "Еврейская песня", яка була включена під № 2 до циклу "Прощание с Петербургом", "Песня Ильинишны" и "Сон Рахили".

Романс для низького жіночого голосу є типовим прикладом поетичної та музичної стилізації російської народної пісні.

Понуро-жартівливий характер твору споріднений ранній гоголівській прозі. Веселощі в ній поєднуються з похмурим сміхом, пританцьовуючий ритм, несподівана зміна фактури акомпанементу від акордового до унісонного надає музиці тривожних рис та інтонації ворожіння.

Молодечі вигуки "Ай, люли!" не здаються радісними, тому що з мажора переходять одразу в мінор. Авторська ремарка "dolce" означає не ніжність, а украдливість. Але це відчуття не заважає побачити ту лиху силу характеру ліричної героїні, яку випромінює стиснута, концентрована мелодія, скупий, але дуже зібраний акомпанемент, коротке, але несподіване фортепіанне закінчення на forte.

Рекомендується для роботи над кантиленою, вільним диханням, формуванням якісного звучання середнього регістру голосу та змішаного резонування.

Вимагає від співака чіткої дикції, вільного дихання, рельєфного фразування.

Особливу увагу потрібно звернути на виконання стрибків у низхідному русі, нижні звуки яких слід співати у високій позиції. Стрибки не повинні порушувати легатну лінію музичної фрази.

Приблизно II ступеня складності.

Діапазон а(м)—e2.

Темп *allegro moderato* (помірно-швидко).

Форма куплетна.

Песня Ильинишны

музыка М.Глинки к трагедии Н.В.Кукольника "Князь Холмский"

p
Хо-дит ве-тер у во-рот, у во-рот кра-сот-ку ждет.

f *p*

7 Не дожде-тся, ве-тер мой, ты кра-сот-ки мо-ло-дой. Ай лю-ли! Ай лю-ли!

7 *ff*
Ты кра-сот-ки мо-ло-дой! Ай лю-ли! Ай лю-ли!

13 *ff* *p* *f*

2 С парнем бегаёт, горит,
Парню шепчет, говорит:
"Догони меня. Дружок,
Нареченный муженек!
Ай люли! Ай люли!
Нареченный муженек"
3 Ой ты, парень удалой,
Не гоняйся за женой,
Свистнул ветер, заиграл,
Без невесты парень стал.
4 Дунул ветер, а Авдей
Полюбился больше ей.
Стоит дунуть в третий раз,
И полюбится Тарас.

ПЕРЕКЛАДИ, РЕЦЕНЗІЇ

Ірина Стребкова

КОЛИСКА КУЛЬТУРИ ЛЮДСТВА...

Дарина Тетеріна-Блохин. Українська еміграція: історичний, соціально-економічний і політичний аспекти (X–XIX ст.) / Дарина Тетеріна-Блохин. – Полтава-Мюнхен. Тов "АСМІ". 2010. – Том I.

"Українська діаспора стала колискою культури людства...", – стверджує автор книги. Доктор філософії, кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент УВАН, Дарина Тетеріна-Блохин є Почесним Академіком АН ВШ України, лауреатом Шевченківської премії – 2015, президентом "Німецько-Українського наукового Об'єднання імені Ю. Бойка-Блохина". Її дослідження присвячене надзвичайно широкій і актуальній темі діаспори.

Композиційно це науково-популярне видання складається з трьох розділів: перший – висвітлює причини і наслідки виникнення української діаспори, другий – зосереджений на особливостях політичної еміграції, третій – вказує на своєрідність української еміграції XIX століття.

Слово "діаспора" грецького походження, воно означає розкидання, розсіяння. Авторка розглядає важливе питання української діаспори, в яке вона вкладає розуміння спільноти, яка, опинившись, за межами етнічної території, "відчуває духовний зв'язок з Україною і відповідальність перед нею, працює на благо України". Дослідниця слушно зазначає, що постійні еміграції, як економічні, так і політичні, є ознакою сучасності.

У першому томі цього науково-популярного видання автор простежує початок виникнення української діаспори в історичному аспекті, починаючи від княжих часів і закінчуючи XIX століттям. Дослідниця висвітлює причини і види еміграції, її соціально-економічні мотиви та громадсько-культурну, наукову і політичну діяльність українських емігрантів. Особливу увагу Д. Тетеріна-Блохин звертає на політичну українську еміграцію козацької доби та її політичних діячів.

Книга вирізняється значним фактичним матеріалом, високою інформативністю, оригінальним підходом до аналізу та вирішення дискусійного питання еміграційних процесів і діаспори. Як стверджують дослідники, ще немає загального терміна, який би охоплював усі категорії українців за межами України. Дослідниця не відносить до терміна "українська діаспора" ту категорію людей, які хочуть поліпшити своє матеріальне становище. Це, перш за все, стосується тих українців, які були змушені виїхати за межі країни після поразки національно-визвольних змагань, після війн чи переслідування українців загарбниками в царські часи, в міжвоєнний і післявоєнний періоди. Авторка монографії зараховує до цієї категорії й емігрантів, що виїхали через міжетнічні конфлікти, міжконфесійні суперечності.

Наймасовіші еміграції, зазначає Д. Тетеріна-Блохин, відбувалися у XX ст. і пов'язані з Першою та Другою світовими війнами, численними міжнародними і локальними конфліктами, змінами держав світу (розпад держави СРСР, утворення держави Ізраїль тощо), внутрішньою і зовнішньою політикою окремих держав (політичні й культурні утиски в СРСР, КНР тощо).

Найстрашніше, вбачає дослідниця, полягає в тому, що історія українського народу була заборонена, її довгий час ніхто не вивчав у школах. А більшість офіційних радянських істориків і письменників поширювали відверту неправду. Яких тільки знущань і свавілля не зазнали українці: війна, голодомори, переслідування, тюрми, переселення, божевільні, Гулаг, Сибір, Афганістан і Чорнобиль тощо. На всьому цьому зацентована увага української емігрантки з Німеччини.

Науково-публіцистична праця вирізняється оригінальним підходом до аналізу та високою інформативністю проблемного питання, що стосується української діаспори. Автор уважно простежує історію української діаспори, доказово критикує соціально-економічні й політичні негаразди в незалежній Україні, які обумовили постійну трудову еміграцію. Як переконливо свідчить дослідниця, емігранти схильні до асиміляції в країнах проживання; найчастіше нове покоління створює за кордоном родину, яка не зацікавлена вчити своїх дітей рідної мови, культури та виховувати на батьківських традиціях, як це було в старій українській еміграції: наприклад, організація суботніх шкіл, популяризація народних традицій і звичаїв тощо. Д. Тетеріна-Блохин наголошує на тому, що Україна в генетичному аспекті стоїть деякою мірою вище, з чим не можуть погодитись за кордоном, не бажаючи прирівняти вітчизняні дипломи до закордонних. Хоча рівень підготовки наших спеціалістів у деяких галузях вищий, аніж в інших країнах. Дослідниця звертає увагу на прогресування не лише економічної кризи за кордоном, але кризи в освіті, культурі, науці.

Сучасні українці істотно змінюють демографічну ситуацію в країнах проживання. У книжці наводиться приклад, що українці в Португалії зараз становлять третю за чисельністю національну меншину, яка вкладає значний внесок в економіку та культуру "нової" батьківщини. Подібна ситуація спостерігається і в Америці, і в Канаді. У ста країнах світу зафіксована присутність близько 20 млн українців. "Нашого цвіту по всьому світу" – підтверджує народне прислів'я.

Українські вчені на еміграції залишили численні наукові скарби: праці з історії та культури України, архівні матеріали. Вони видавали велику кількість газет, журналів, наукових збірників, створювали наукові товариства і громадські організації. У такий спосіб, зазначає авторка, "українська еміграція зберегла все найсвятіше: національні символи, традиції, мову, релігію... тощо". Дослідниця наводить дуже багато імен визначних українців, які реалізували себе і стали відомими за кордоном. Серед них, наприклад, і ніжинець Семен Десницький, який 1767 року захистив докторську дисертацію в університеті в Глазго. Він був юристом, філософом, просвітителем, написав коментарі до законів Англії.

Д. Тетеріна-Блохин підтримує обурення представників старшої еміграції з приводу занепаду всього українського в сучасній Незалежній Україні: "Як можна було скалічити душу українського народу так, щоб він настільки асимілювався?" Більшість людей не знає історії власної Батьківщини, не спілкується рідною мовою, не має в душі святої любові і відповідальності перед державою. Дослідниця ставить питання: що читає зараз і чим цікавиться найбільш читаюча нація?

Автор уважно аналізує картину присутності українців за кордоном: новітня міграційно-еміграційна хвиля вже незабаром перевищить стару еміграцію, т. з. діаспору, разом з автохтонними українцями. Але чисельність сфер міграції, наголошує авторка, перебуває переважно в тіньовій сфері. Дослідницю непокоїть факт руйнування українських родин через трудову міграцію та обурюють закони "Української взаємодопомоги", які мали б опікуватися проблемами українських громадян та їх родинами за кордоном.

Д. Тетеріна-Блохин критикує українців за те, що вони достатньо здібні, але несамостійні, не вольові, недисципліновані. В цьому, на думку вченої, провиня радянської системи. Вона вбачає вихід із цієї ситуації на вихованні свідомості і культури українців. А найголовніше – повинна бути повага до Держави, її керівників, у цьому вся суть формування особистості в культурній демократичній країні. Як переконливо свідчить автор, українцям слід відкинути боротьбу за владу, багатопартійність, підкупність. А Україна повинна бути українською не лише географічно зовні, а й внутрішньо наповнена українським змістом.

Вихід із надскладної ситуації, в якій опинилося українське суспільство, зосереджений у резюмуючому висновку: всі сини і доньки України повинні правильно розуміти своє походження і життєве покликання, щоденно працювати на своїй землі для досягнення великої, святої і справедливої мети.

Слід зазначити, що еміграція – це негативне явище, це показник негараздів державного устрою і влади в Україні. Дослідниця актуалізує увагу на тому, що втрата свого народу може призвести до його загибелі. Тому потрібно "враховувати і виправляти помилки минулого, щоб мати краще майбутнє, щоб наш народ, незалежно від місця проживання, мав спільне коріння, яке народилось в Україні і розсіяне, як бур'ян по полю". Автор книги закликає, щоб ми спільними зусиллями збудували міцну, єдину, могутню Українську Державу, яка була за князювання Володимира Великого та Ярослава Мудрого та перед якою схиляли голови усі держави.

Цікавим, на нашу думку, видається наведене дослідницею твердження німецького філософа Й. Гердера про місце України в Європі: "Україна стане колись новою Грецією: прекрасне підсоння цього краю, весела вдача, музичний хист, родюча земля колись прокинуться: тільки з малих племен, якими чейже були колись греки, повстане велика, культурна нація, і її межі простягнуться до Чорного моря, а відтіля ген, в далекий світ" (Й. Гердер "Щоденник моїх подорожей в 1769").

Слушним є побажання авторки, адресоване Україні: пробудитися зі сплячки і навести лад у своєму домі. В цьому контексті оприявнюється повчання нашого великого генія Т. Шевченка: "Обніміться, брати мої...", "Борітеся, поборете! Вам Бог помагає!" А згуртувати народ може лише єдність і міцна дисципліна.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що висновки дослідниці ґрунтуються на аналізі значного фактажу, що підтверджує їх достовірність і результативність. Сподіваємося, що книга зацікавить вітчизняних та зарубіжних науковців і стане в пригоді дослідникам, студентам, аспірантам і всім, хто цікавиться історією української діаспори. Автор адресує видання, передусім, молоді, щоб вона зрозуміла, що сучасну українську хвилю "заробітчан", їхню міграцію ніяк не можна порівнювати з вимушеною міграцією попередніх століть, пов'язану з війнами, голодом чи політичними мотивами.

МИКОЛА ГОГОЛЬ. СИЛА ВІДСУТНЬОГО. Божественна Літургія і їжа в "Мертвих душах"

З їжею пов'язують культурні та символічні значення і навіть досягнення стану зцілення. Їжа ставиться у взаємозв'язок із мистецтвом, літературою, коханням та способом життя. Гастрософ Жан Бриль Саварен у книзі "Фізіологія смаку" перетворив мистецтво приготування їжі на науку життя.

Приготування і прийом їжі завжди були в тісних взаєминах з культурою і ритуалом. Спільний прийом їжі стоїть як культовий акт у центрі культурного і релігійного відчуття. Саме з нього беруть свій початок спільні трапези перших християн і, зрештою, Євхаристія з її ядром транссубстанціації, тобто перетворення. Закладене в Євхаристії значення коливається між спогадом, подякою, репрезентацією, наявністю, перетворенням та інкарнацією, тобто тими властивостями, які можуть бути значимими і важливими також і для літератури та її теорій образів. Невід'ємною часткою Євхаристії є слово Боже, яке здійснює вплив, утверджує і перетворює буття, а також створює простір для присутності. Саме тому харчування, їжа та кулінарія знаходяться в центрі вивчення культур та ідентичностей [25; с. 12]. Тематична і структурна позиція їжі в літературних творах трансформується в питання, яке виходить за межі літературного тексту, особливо тоді, коли їжа стає парадигмою поетики, як це ми бачимо в Миколи Гоголя.

1. Свій екскурс у російську літературу в пошуках рецептів Тетяна Куштьєвська називає "Поезією російської кухні" і вбачає за цим проектом загадкову російську душу. При цьому вона розшукує також деякі рецепти численних страв, які згадуються в творах Гоголя, особливо у "Мертвих душах" [17; с. 23–39].

Описи прийомів їжі в Гоголя не демонструють тієї поетичної креативності, яка сьогодні характерна для меню гурманів та їх презентацій чи для дегустацій вин і створила власні зразки текстів. Приготування, подання і споживання їжі в Гоголя не перетворюється на мистецьку формулу, яка розвиває власну динаміку естетики. Проте прийоми і поводження з їжею в "Мертвих душах" передають щось таке, що є істотним для поетики Гоголя. Письменник описує їх дуже ретельно і з увагою до деталей. Сюжет "Мертвих душ" розгортається серед людей і в приміщеннях, в яких їжа утворює постійну тему і або з'являється на столі, або відсвічує своєю відсутністю. Їжа постійно присутня в думках і розмовах головного героя та їхніх персонажів.

Прийоми їжі відбуваються в простий чи нарочито вишуканий спосіб за не дуже сприятливих умов, які формуються лицемірством, мовчанням, агресією, надмірним споживанням алкоголю та торгівлею мертвими душами. Особливо чітко полеміка народної російської кухні з вишуканою та інспірованою іноземними зразками кухнею, а також з культивованими в суспільстві кулінарними звичками проявляється в четвертій главі роману. Герой заздрить не високим особам, які можуть дозволити собі вишукані й дорогі обіди, а панам "середньої руки", які можуть без обмежень насолоджуватися такими стравами, як шинка, осетрина, молочні поросята, ковбаса, риба, пироги і т. п. Він називає це "завидним подарунком небес" [7, с. 73]. Бриль Саварен ще у своїй "Фізіології смаку" сказав: "Доля націй залежить від характеру їхнього харчування" [цит. за 25, с. 7].

Особливо вражає у "Мертвих душах" зображення поводження людей з їжею, смисл, який вони в неї вкладають, і контекст, в якому це відбувається. З'являється ціла панорама пороків: гордіня, скупість, хіть, гнів, заздрість, лінь, відсутність міри, жадібність і брехня.

У будинку Манілових (глава 2) панує оманлива життєрадісність, проте їжа критики не витримує. Це спонукає головного героя Чічікова до ввічливого, але брехливого висловлювання: "Приємна розмова краща за будь-яку їжу" [7, с. 37]. На протигагу цьому, їжа в будинку Коробочки (глава 3) подається з хитрим розрахунком: "... грибки, пирожки, скородумки, шанишки, прягли, блины, лепешки со всякими припеками: припекой с маком, припекой с творогом, припекой со сняточками, и нивесть чего не было" [Gogol 1973, 56].

У будинку Ноздрьова (глава 4) готують абияк і перевагу надають вину. Під впливом алкоголю господар дає вихід своїй буйній натурі: "Судячи з усього, обід не був головним інтересом у житті Ноздрьова... Зате Ноздрьов дуже цінував вино" [7, с. 90]. Скупість Плюшкіна (глава 6) позиціонує росіян як ненажер та злодіїв і розпізнає благородну людину за тим, що вона сита: "Да, конечно, хорошего общества человек хоть где узнаешь: он не ест, а сыт; а как эдакой какой-нибудь воришка, да его сколько ни корми..." [6, с. 152].

Особливо впадає в очі ставлення до їжі в будинку поміщика Собакевича (глава 5). Він персоніфікує полеміку з вишуканою гастрофілософією Бриль Саварена, який сформував вплив французької кухні на

російську в XIX столітті. Йому ж належать такі афоризми: "Скажи мені, що ти їси, і я скажу, хто ти" та "Тварини жеруть, люди їдять, але тільки духовні люди знають, як слід харчуватися".

У XIX столітті французька кухня надзвичайно оживила російську, і своєю чергою, багато чого з неї запозичила, так що російська кухня вищих верств перетворилася в останню третину XIX століття в одну з провідних кухонь Європи. Окрім цього, розвинулася ресторанна культура [14, с. 8–20]. Собакевич любить і практикує обжерливість. Він відкидає вишукану їжу, освіту, дієту, закордонну кухню і кухню вищих верств. Він висміює всіх тих, хто хоче допомогти російському шлунку, і звинувачує французів у систематичному шахрайстві. Собакевич вимагає подавати на стіл цілу тварину: свиню, барана.

Поруч з полемічним рівнем тут відкривається доступ до багатозначної поетики Гоголя. Її розуміння і сьогодні визначається великою розбіжністю між тим, як поет хотів бути зрозумілим, і як його зрозуміли насправді. Зв'язок між їжею та трапезами, з одного боку, і купівлею мертвих душ, з іншого, систематично акцентується на сторінках роману Гоголя. Впадає в очі відсутність зв'язку божественної страви на благо душ, які вкладають в себе тіло Сина Божого, що викупив їхні душі. Тому саме цей смисловий аспект виступає на перший план.

На фоні того, як Гоголь сам розумів свій роман і свою роль як письменника, та його студій Божественної Літургії стає можливим розглядати трапези в романі, які несуть на собі відбитки пороків та обрамляються торгами мертвих душ, як антипод Святої Трапези у Євхаристії, тим паче, якщо взяти до уваги самі гоголівські "Роздуми про Божественну Літургію" [10].

2. Гоголь звернувся до Божественної Літургії паралельно зі своєю роботою над першою, а потім і над другою частиною "Мертвих душ" та її спаленням (1840–1845) [19, с. 401]. Одночасно він також працював над "Вибраними місцями із листування з друзями", іншою формою презентації основних ідей продовження роману, яке йому не вдавалося. Поява "Вибраних місць" 1847 року викликала серед його читачів і друзів велике нерозуміння.

Уже 1842 року, коли вийшла у світ перша частина "Мертвих душ", Гоголь почав інтенсивно вивчати релігійні писання Отців Церкви, святих-пустельників та мучеників, щоб потім, починаючи з 1845 року, пильніше звернутися до Літургії з метою розкрити читачам глибокий зміст і послідовність обряду, який формується навколо трапези. Гоголь постійно переробляв свої "Роздуми", проте так і не подав готового до друку рукопису. Тому перше критичне видання з'явилося лише 1889 року. Теологічний акцент у його "Роздумах" був зроблений на богословській інкарнації. Недієздатність людства, потреба Бога та його відсутність спричинили інкарнацію Творця у людському образі. Цьому передувало оголошення пророків: "Скорбя от неустроения своих, человечество отовсюду, со всех концов мира взывало к Творцу своему – и пребывавшие во тьме язычества и лишённые боговедения – слыша, что порядок и стройность могут быть водворены в мире только Тем, Который в стройном чине повелел двигаться мирам, от него созданным. Отовсюду тоскующая тварь звала своего Творца. Воплями взывало все к Виновнику своего бытия, и вопли эти слышнее слышались в устах избранных и пророков. Предчувствовали и знали, что Создатель, скрывающийся в созданиях, предстанет Сам лицом к человекам, – предстанет не иначе, как в образе того создания Своего, созданного по Его образу и подобию" [11, с. 6].

Тут Гоголь закладає фундамент розуміння мотивації та цілі того шару значення, до якого відкриває доступ його поетика відсутності. Його коливання між наявністю і відсутністю робить факт відсутності і водночас саму відсутність осяжною і сучасною та надає їй словесної оболонки, яку комбінує зі словесною наявністю. Функція відсутності відповідає в гоголівській поетиці двом потребам. З одного боку, вона виражає бездуховний стан світу й людей і їх нездатність бути образами божественного, а з іншого, радикальну інакшість божественного. З конфліктом між вимовним і невимовним Гоголь міг познайомитися уже в творах Отців Церкви і в Діонісієвій "(Псевдо)-Ареопагіті" як з позитивним і негативним богослів'ям. Виходячи з цього, переконання, що світ, з одного боку, є образом Бога і його порядку, проте, з іншого боку, Бог мав би бути настільки трансцендентним, що його нічим не можна було б охопити і зобразити, було відоме Гоголю.

Але його "Роздуми" вказують на ще один далекий напрям. Адже Гоголь наділяє відсутність, нестачу, прогалину, порожнечу здатністю викликати в світ Бога та його інкарнацію. Літургія стає засобом досягнення "вічного повторення подвигу любові" [6, с. 11]. Це тлумачення, яке посиляється на таємницю інкарнації, може виявитися ключем до поетики Гоголя, яка розгортається між присутністю та відсутністю і черпає один зі своїх смислових прошарків зі святих, пророчих та божественних слів Святої Трапези та субстанційного перевтілення відсутності в інкарнацію. Цілком логічно, що Літургія і благодетельність (також на тематичному рівні) відіграють у творчості Гоголя дуже помітну роль [1, с. 1986].

Для того, щоб викликати інкарнацію, слід зробити так, щоб нестача, відсутність та порожнеча були наявні й очевидні. Гоголь зображує в "Мертвих душах" світ, чий катастрофічний стан протиставляється інкар-

нації та імплементації божественного порядку. Його поетика уможлиблює заключну картину першої частини "Мертвих душ", яка вставляється як загадковий контрапункт стосовно убогості описаного світу, частиною якого відчуває себе сам Гоголь. Трійка героя перетворюється на образ Росії, яка мчить удалечинь велично і потужно, немов блискавка в небі: "Не так ли и ты, Русь, что бойкая и необгонимая тройка, несешься? ... все отстает и остается позади. Остановился пораженный божим чудом созерцатель: не молния ли это, сброшенная с неба? Что значит это наводящее ужас движение? И что за неведомая сила заключена в сих неведомых светом конях? ... и мчится, вся вдохновенная Богом! ... Русь, куда ж несешься ты, дай ответ? Не дает ответа. ... летит мимо все, что ни есть на земли, и косясь посторониваются и дают ей дорогу другие народы и государства" [6, с. 247].

Своїми творами та думками Гоголь взяв участь у проєкті, який пронизує російську культуру червоною ниткою, а саме спробі реалізувати в Росії та з Росією правду та божественний світопорядок [5, с. 449]. Його гротескний опис, який сприймався його сучасниками як влучне та викривальне зображення реальності, повинен був також зробити видимою нестачу та скруту російської дійсності, для того, щоб примножити і викликати інкарнацію, прихід божественного.

Метод Гоголя полягає в репрезентації та її запереченні, в дематеріалізації зображень і в стратегії відсутності, а також застосуванні гротеску. В зображенні протиріччя між високим та банальним за допомогою гротескних стилістичних засобів, які використовувалися вже за часів Відродження в мистецтві та літературі, він реалізує іронію і, одночасно, образність зображувального для найвищого, в яку вставляється страхітливе як знак Божий. У цій єдності протилежностей банальне готується до сприйняття найвищого сенсу [23]. Гоголь використовує свою стратегію гротеску і створення відсутності для того, щоб відкрити простір між протилежностями, який може прийняти прибуття божественного. Це виявляється ключовим моментом його поетики, у якому православна літургія стає моделлю і зразком його поетичного міфу.

3. Поміщик Собакевич зображується як ведмідь, алегорія Росії, з розпеченим кольором обличчя, незграбний і ніби витесаний сокирою. Навколишнє середовище визначається ним і має такий вигляд як і він. Під час їжі, яка перетворюється в шлунку на грудку, і знесилює всіх їдців, він мовчить, проте потім у виразах не соромиться. Як у казкового персонажа Чахлика Невмирущего, у нього, здається, зовсім немає душі: "Здавалось, у цьому тілі зовсім не було душі, чи вона у нього була, але зовсім не там, де належить, а, як у безсмертного Коцю, десь за горами..." [7, с. 121].

Священна трапеза Євхаристії як зразок богобоязливого прийому їжі здається на цьому обіді настільки абсолютно відсутньою, що це залишає негативний відбиток нестачі, водночас чорну діру. За примітивною обрамівкою та негативними розмовами слідує гротескний торг. При цьому Собакевич так піклується про мертві душі своїх кріпосних, неначе він Христос, який опікується душами учасників Євхаристії і взяв їх під своє покровительство. Собакевич оцінює душі своїх мертвих кріпаків як дорогих святих християнської *Communio Sanctorum* і висловлює це у своїх вимогах підвищення ціни. У той час, коли Христос викупає душі своєю кров'ю, Собакевич нахабніє настільки, що збирається продати душі за якомога вищою ціною. Сюжет роману стоїть зі Святою Літургією у відношенні дихотомії стосовно підкресленої відсутності конструктивної складової Святої вечері, слова Божого, душі, духовного впливу і перетворення вина і хліба на реальну присутність Христа. Все це замінюється в "Мертвих душах" на їх негативну протилежність.

Обжерливість і її вплив, негативні висловлювання про інших людей, бездушна торгівля за кожну мертву душу маркують зяячу дірку, порок, "зло у його буденній тривіальності" [13, с. 15]. Відсутність стає досяжною завдяки негації всякої якості, доброчесності та образності. Виникає простір, якого потребує Бог, що негативно описується в містичній теології, для того щоб показати себе.

Свята Літургія підходить як штамп до негативного відбитку, який реальність як сприймаючий простір пропонує в "Мертвих душах". Роздуми про Божественну Літургію дозволяють зрозуміти процес, на який орієнтується гоголівська поетика: "... пресуществление совершилось! Словом вызвано Вечное Слово. Иерей, имея глагол наместо меча, совершил заклание" [11, с. 45].

Його вплив на людину усуває нестачу і призводить до воскресіння з труни, простору смерті, який являє собою її внутрішню сутність: "...готовяся раскрытыми устами принять с святой лжицы тот огнепальный уголь святого Тела и Крови Господа, который долженствует в нем поглотить, как тленный хворост, весь черней дрягз его прегрешений, изгнав весную ночь из души его" [11, с. 55].

"... Христос сошел Своею плотью, как во гроб, к нему в утробу, дабы, проникнув потом в тайное хранилище сердца, воскреснуть в духе его, совершая в нем самом и погребение, и воскресение Свое" [11, с. 56].

Цим самим Гоголь своєю поетикою готує реальність і душі у стані смерті та нестачі до прищестя Бога, через яке вони будуть відроджені: "Лише тоді я побачив, у якій страхітливій для людини формі можуть бути представлені темрява "відсутність світла", що лякає [9; с. 231].

Репрезентація поглиблюється в ході Літургії до інкарнації та присутності, також символічне, повчальне дійство перетворюється на реальну поезію. В "Мертвих душах" відсутність репрезентації у формі негативної дихотомії, яка посилюється до абсолютної відсутності, готує до сподіваного та запланованого спасіння, про яке Гоголь, очевидно, вже не міг говорити у своїх творах.

Для Гоголя йшлося про екзистенційні процеси, і від того, відбувалися вони чи ні, залежала його творчість: "Вигадувати кошмари – я їх не вигадував, ці кошмари пригноблювали мою власну душу: те що в ній лежало, вийшло з неї" [9; с. 235]. "Спочатку необхідно померти, щоб потім воскреснути" [9; с. 235]. Саме Воскресіння, а також друга і третя частини "Мертвих душ" більше не вдавалися.

Таким чином, Гоголь у "Мертвих душах" вдається до негативної аналогії з Літургією, в якій відбувається трапеза, що може викликати інкарнацію божественного та перевтілення людини і світу.

4. Локалізований тут у зв'язку з трапезою рівень розуміння "Мертвих душ" належить, як найвищий аналогічний ступінь відчуття, до герменевтичного методу багатозначного сенсу письмової творчості, який був спрямований на мету спасіння. Метод передбачає чотири рівні сенсу: історично-літеральний, алегорично-фігуральний, а також тропологічно-моральний та аналогічно-містичний сенс [21]. На сьогодні він навіть знову рекомендується як інтерпретаційний метод у літературознавстві [4].

Гоголь добре знав цей герменевтичний метод Отців Церкви, середньовіччя та Нового часу, а також містичну теологію Отців-пустельників. Багато ознак свідчать про те, що його поетика була організована цими рівнями сенсу і підлягає розшифруванню через своє екзегетичне застосування. Тропологічно-моральний рівень (етика), який Урс Гефтріх переконливо розробив як "організуючий принцип" роману [13, с. 240], знаходить у ньому своє місце поруч з історичним та алегоричним рівнями значень, які, за допомогою гротеску та негачії, досягають відчуження від усіх якостей, щоб підготувати простір для найвищого сенсу.

Широкоосяжне відчуття Гоголем невдачі, можливо, ґрунтується на тому, що щось функціонувало не так, як це обіцяв чотирирівневий сенс письмової творчості. Виконання його, надій на прихід Божественного в Росії і в ньому самому, як частині цілого, не вдалося підготувати за допомогою його творів. Гоголь виніс вирок сам собі як брехуну [13]. Він спалив другий том "Мертвих душ" і заморив себе голодом до смерті. Страва, яка повинна була перенести відчуженого Бога у людину, відчужену від усяких якостей і чеснот, на Гоголя не подіяла. Можливо, тому, що він вже більше не розрізняв Літургію та письменництво, буквральність та образність, коли взяв на себе відповідальність за Росію та душу? Трапеза, неначе червона нитка, пов'язує в єдиний ланцюг культурного сенсотворення ядра християнського культу, поетичного міфу Гоголя та російського міфу.

Література

1. Amberg (1986), Lorenzo: Kirche, Liturgie und Frömmigkeit im Schaffen von N. V. Gogol'. Bern u.a.
2. Brillat-Savarin (1826), Jean : La Physiologie du Gout. Paris.
3. Felmy (1984), Karl Christian : Die Deutung der Göttlichen Liturgie in der russischen Theologie. Berlin u.a.
4. Gerigk (2006), Horst-Jürgen : Lesen und Interpretieren. Göttingen (2. Aufl.).
5. Goerdts (1984), Wilhelm: Russische Philosophie. Zugänge und Durchblicke. München.
6. Gogol' (1973), Nikolaj V. : Polnoesobraniesočinienij. Nachdr. d. Ausg. Leningrad, 1937–52. Bd 6. Mertvyeduši. Nendeln/Liechtenstein : Kraus.
7. Gogol' (1976), Nikolaj, V. : Die toten Seelen, übers. v. M. Pfeiffer. Berlin u. a.
8. Gogol' (1978), Nikolaj, V. : Mertvyeduši. Moskva.
9. Gogol' (1981), Nikolaj, V. : Gesammelte Werke. Bd 4: Essays und Ausgewählte Stellen aus dem Briefwechsel mit Freunden. Stuttgart.
10. Gogol' (1989), Nikolaj, V. : Betrachtungen über die Göttliche Liturgie. Würzburg.
11. Gogol' (1991), Nikolaj, V. : Razmyšlenija o Božestvennojliturgii. Kopenhagen: Skt Aleksander Nevskys Ortodokse Kirke.
12. Grewe-Volpp (2003), Chr. / Werner Reinhart (Hrsg.): Erlesenes Essen. Literaturund kulturwissenschaftliche Beiträge zu Hunger, Satttheit und Genuss. Tübingen.
13. Heftrich (2004), Urs: Gogol's Schuld und Sühne. Versuch einer Deutung des Romans Die toten Seelen. Stuttgart.
14. Iljinych (2009), Natalja / Irina Rojtenberg: Das grosse Buch der russischen Küche. Graz/Stuttgart.
15. Kalinke (2010), Heinke M. u. a. (Hrsg): Esskultur und kulturelle Identität.

16. Ethnologische Nahrungsforschung im östlichen Europa. München (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, 40).
17. Kuschewskaja (2003), Tatjana: Die Poesie der russischen Küche. Kulinarische
18. Streifzüge durch die russische Literatur. Düsseldorf.
19. Lilienfeld (1971), Fairy, von: "Gogol als Verfasser der Betrachtungen über die Göttliche Liturgie". In: Süttner, E. Chr./Coelestin Patock OSA
20. (Hrsg.): Wegzeichen. FS für H. M. Biedermann OSA. Würzburg, 377–404.
21. Mayer, Heinz (1992): "Schriftsinn, mehrfacher" In: Historisches Wörterbuch der Philosophie. Bd 8. Hrsg. von Ritter, Joachim /Karlfried
22. Gründer, Neubearb. v. Rudolf Eisler. Darmstadt. Sp. 1431–1439.
23. Scholl (2004), Dorothea: Von den "Grotesken" zum Grotesken. Die Konstituierung einer Poetik des Grotesken in der italienischen Renaissance. Münster.
24. Spieker (2000), Sven (Hrsg.): Exploring Absence: Negativity in 19th Century Russian Literature. Bloomington.
25. Standage (2009), Tom: Der Mensch ist, was er isst. Stuttgart.
26. This (2008), Herve / Pierre Gagnaire: La Cuisine: C'est de l'amour, de l'art, de la technique. Paris.
27. Walker Bynum (1987), Caroline: Holy Feast and Holy Fast. The Religious Significance of Food to Medieval Women. Berkeley u. a.
28. Wendeburg (2009), Dorothea: Essen zum Gedächtnis. Der Gedächtnisbefehl in den Abendmahlstheologien der Reformation. Tübingen.

Переклав з німецької Анатолій Ролік

Перекладено за виданням: Elisabeth von Erdmann. Nikolaj Gogol'. Die Macht des Abwesenden. Die Göttliche Liturgie und die Mahlzeiten in den Toten Seelen, in: Norbert Franz (Hrsg.), Russische Küche und kulturelle Identität, Potsdam: Universitätsverlag Potsdam: 2013, 131–143.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Бондар Надія Олександрівна**, кандидат філологічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри російської мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
2. **Брюзгіна Галина Григорівна**, провідний концертмейстер кафедри вокально-хорової майстерності Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
3. **Демченко Наталія Михайлівна**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
4. **Дмитренко Наталія Михайлівна**, кандидат історичних наук, завідувачка історичного відділу Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського.
5. **Драчук Любов Іванівна**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри російської і зарубіжної літератури та історії культури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
6. **Елізабет фон Ердман**, професор, завідувачка кафедри славістики Бамберзького університету, Німеччина.
7. **Коробка Валентина Іванівна**, старший викладач кафедри вокально-хорової майстерності Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
8. **Костенко Олена Олександрівна**, кандидат філологічних наук, провідний фахівець Гоголезнавчого центру Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
9. **Коцюба Олександра Йосипівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (1956–1974 рр.).
10. **Лукач Світлана Панасівна**, кандидат філологічних наук, доцент Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
11. **Онищенко Надія Петрівна**, член Національної спілки журналістів України.
12. **Райбедюк Галина Богданівна**, кандидат філологічних наук, професор, завідувачка кафедри української мови та літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету.
13. **Ролік Анатолій Васильович**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
14. **Ролік Лариса Іванівна**, вихователь-методист ДНЗ № 7 "Дзвіночок", м. Ніжин.
15. **Стребкова Ірина Олександрівна**, аспірантка кафедри російської і зарубіжної літератури та історії культури, директор Центру гуманітарної співпраці з українською діаспорою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
16. **Тимошик Микола Степанович**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри видавничої справи та мережових видань Київського національного університету культури і мистецтв.
17. **Хоменко Алла Борисівна**, старший викладач кафедри вокально-хорової майстерності Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори
"Наш український дім"
№ 2, 2015 рік

Періодичність – 2 рази на рік.

Матеріали для друку можна надсилати за адресою:

Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
вул. Крапив'янського, 2, кімн. 210
м. Ніжин, Чернігівська обл.
16600, Україна
e-mail: ukr_diaspora@ukr.net
Тел. 7-19-59

Підписано до друку
Гарнітура Computer Modern
Замовлення №

Формат 60x84/8
Ум. друк. арк. 13,95

Папір офсетний.
Тираж 50 пр.

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
8(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК №2137 від 29.03.05 р.